

Азамат ҚОРЖОБОВ

ГУНОХ КАЛИТИ

Азамат ҚОРЖОВОВ

ГУНОҲ КАЛИТИ

Қисса, шеърлар ва эртаклар

**Тошкент
«IJOD-PRESS»
2018**

УЎК: 821.512.133-3

КБК: 84(5Ў)6

Қ 59

Такризчи:

Баҳодир АБДУРАЗЗОҚ

ёзувчи, Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси

Қоржовов, Азамат.

Гуноҳ калити: Қисса, шеърлар ва эртаклар / А.Қоржовов. —

Т.: IJOD-PRESS, 2018.— 224 б.

ISBN 978-9943-5234-1-8

Туғилганиданоқ бахтсизлик соя солган қизчани келажакда ҳам омадсиз ҳаёт кутиб турарди. Балоғатга етгач, кунларнинг бирида бу қизга ғаройиб бир иш топилади. Олис ўлкалардан келиб қолган бир кампирнинг уйини сунуриб-сидириш учун мардикор қиз керак эди. Кампир мардикорлар ичидан айнан бахтсиз қизни танлайди ва унга бир сирни айтади. Бу сир калитлар билан боғлиқ эди...

Шунингдек, китобдан Азамат Қоржововнинг бир қанча шеър ва эртаклари ҳам жой олган.

УЎК: 821.512.133-3

КБК: 84(5Ў)6

ISBN 978-9943-5234-1-8

© “IJOD-PRESS” нашриёти, 2018

ГУНОҲ КАЛИТИ

I

Йигирма беш йил муқаддам қайсидир шаҳар чеккасидаги катта йўлнинг нариги томонидаги қишлоқда, деразалари панжарали кичик бир уйда яшовчи оилада иккинчи фарзанд дунёга келди. Асар қаҳрамони таваллуд топибди-да, дейишга шошилманг. Хонадонда эндигина мактабга қатнай бошлаган Диловар исмли қиз бахтли ҳаёт кечирарди, шудир асар қаҳрамони. Сингилчаси ногирон эканлигини эшитиб, севинчи маҳзун либос кийди.

Чақалоқ туғуруқхонадан келган куни мактабдан чопиб келиб, кўз ташлади-ю сесканиб тушди.

— Кўрдингми янги меҳмонни? Қанақа экан? — сўради ўқитувчиси эртасига.

Қиз билдики, боши хумдек, кўзлари ғалати чақалоқ ҳақидаги миш-миш бир зумда бутун атрофга ёйилиб бўлган.

— Ҳа... яхши... — деди ҳазин товушда.

Охирги партада ўтирадиган қитмир бола ҳаммага эшиттириб, деди:

— Дадаси наркоман, шунинг учун сингилчаси хунук туғилган. Сал улғайгач, ногиронлар уйига топшириб юборишади.

Диловар синфдан йиғлаб чиқиб кетди. Бир вақтлар ота-онасидек бахтли жуфтлик йўқ эди. Қаёқдан ҳам тамаки етиштирадиган совхозга ишга ўтди. Дастлаб ичиб келадиган одат чиқарди. “Тамакидан заҳарланаяпман, ичмасам бўлмайди”, деган баҳоналарини эслайди. Ойиси: “Нега шунча

деҳқон ичмай, чекмай соғ-саломат юрибди? Эски ҳунарингизни яна бошлабсиз-да?” деб астойдил ўқинди.

Бир гал ойисининг ўз оғзидан эшитган: иккиси турмуш қуришга аҳд қилганида, бобоси “Насл-насабининг тайини йўқ, ароқхўр, ўғри, дарбадарни куёв қилгунимча, сендан воз кечганим юз марта афзал”, деган. Шунда ҳам ошиқ-маъшуқлар қарорларидан қайтишмаган. Кичикроқ тўй ўтказиб, турмуш қуришган. Шаҳар яқинидаги қишлоқдан ер сотиб олиб, дориломон кун кечири бошлашган. Бироқ Диловарнинг дадасини ўғирликда айблаб, заводдан қувиб юборишади. Дадаси тамаки етиштириладиган хўжаликка ишга ўтади.

Бир куни уйда қиёмат қойим бўлди. Ўша куни ойиси уйдан наша топиб олди. Айнан наша эканлигини қаёқдан билгани Диловарга қоронғи, аммо у чиндан наша эди, ажал барги.

— Чекишни ҳам бошладингизми? — ранги оппоқ оқариб, деворга суяниб қолди ойиси. — Бўлди, совхозлик ҳамтовоқларингизнинг олдида қадам босмайсиз!

— Мен гиёҳванд эмасман! — бақирди дадаси. — Битта-иккита чекканлар гиёҳвандга айланаверса, дунёнинг ярим аҳолиси аллақачон қирилиб-битарди. Диловар қишда касал бўлганда, ўз оғзинг билан айтдингми кўкнорининг туйилганидан опкеп беринг, деб! Заҳарнинг ози даво! Соғайиб кетдими, йўқми?! Менга ўқрайиб қарашни бас қилсанг-чи! Бас қил деяпман!..

Ойисининг қоши ёрилиб, юзи қонга беланганда, Диловар қўрққанидан нафаси тикилиб, ҳушидан кетаёзди. Қўни-қўшни аралашди, эртасига қаер-

дандир бўйинбоғ таққан амакилар келишди. Дадаси билан ойиси узоқ вақт гаплашмай юришди, кейин яна ҳаммаси из-изига тушиб кетди — совхоз унутилди. Бироқ... дадаси аллақачон нашаванд-банги бўлиб қолганини Диловар сал ўтиб билди. Ойиси тақдирга тан берган шекилли, жанжаллар сўнди, файзсиз, зерикарли, ночор кунлар кириб келди.

Энди эса ногирон, ақли қосир, пешанасига тавқи лаънатбосилган бахтсиз қизча барча қилғилиқларнинг маҳсули сифатида турмуш саҳнига чиқди. Шўрлик айбсиз айбдорнинг келажагидан кўп қайғурмасалар ҳам бўларкан. Қирқинчи кун (айнан шу кун чилласи чиққан бўлиб, қўни-қўшнига бўғирсоқ, конфет, парварда улашилган эди) ойисининг додлаб йиғлашидан уйғонган Диловар қўшни хонанинг қия очиқ эшигидан мўралади. Дод-вой бир зумда тиниб, ота-онаси чироқ ёруғида мурғак жасад устида жиқиллашмоқда эди.

— Йиғлама, йиғлама деяпман, — деди дадаси. — Яшаб кетганида бир умр азоб чекардинг...

— Сиз қотилсиз! Ҳаммасига айбдорсиз! Ҳаммасига!

— Чекишимни юзимга солма! Ўзим ҳам истамайман! Лекин нима қилай қутулолмасам?

— Бу фақат чекишдан эмас... Билагингиздаги излар ҳам айтиб турибди, сиз... сиз уколга ўтдингиз... Яна чексам, дўзах оловида куйиб ўлай, деб неча марта қасам ичдингиз? Сиздан олов ҳам ҳазар қилади!

— Ҳазар қилса... йўқол! Катта кўча!

— Йўқолмайман! Сизни деб ота-онамдан воз кечдим! Қайтиб борганимдан кўра ўлганим афзал!

Умида илк бор онаизорини юпатиш учун ёнига чопиб бормади, бошини силаёлмади, кўз ёшини кўз ёшига қўшолмади. Ҳар бир эшитган гапи кўксига

захарли ўқ бўлиб қадалаверди, қадалаверди. Нега дадаси гиёҳванд? Нима учун ойиси шундай одамни танлаб, ҳатто яқинларидан воз кечган? Оқ йўргакка ўралиб ётган бегуноҳ чақалоқнинг, Диловар не-не умидларда кутган сингилчасининг ўлимида шу иккови — жондан азиз инсонлари айбдор... айбдор... айбдор...

Диловар ётоғига қайтди. Қўллари ғайритабиий титраб, атрофга қаради ва дераза токчасида турган қулфга кўзи тушди. Юлқиб олди-да, ўзини тўшакка ташлаб, асабий ҳолда қулфни тўқноғич билан очиб-ёпиб ўйнай бошлади. Кейин ҳайрон бўлганча гоҳ қулфга, гоҳ қўлларига боқди-да, қулфни ҳам, тўғноғични ҳам отиб юборди.

Бир куни дадаси Диловарни ёнига ўтқазиб, ойисига деди:

— Мен ҳали буткул гиёҳванд бўлганим йўқ, хотин. Сен айтгандай диспансерда даволанаман. “Дори”нинг қайтиб яқинига ҳам йўламайман, ишонинглар. Мана, қизимнинг олдида қасам ичаман! Куйиб-кул бўлай агар яна...

— Қасамингиз кимга керак? Ташланг, тамом-вас-салом! — дея ойиси ўрнидан туриб, эшикка чиқди. Ўттизга кирмай елкалари чўкиб қолган эди, бояқиш аёлнинг.

Шундан сўнг Диловар яккаю ёлғиз овунчоқлари бўлди. Еру кўкка ишонмай қўйдилар. Аммо қиз аллақачон хаёлпарастга айланганди. Уззукун бирор ўйинчоққа, буюмга ёки оддий калитга термилиб ўтираверарди. Гиёҳвандликдек иллат олдида мазкур қилиқ даставвал на онанинг, на отанинг кўзига кўринди. Қорадорининг осонликча кетмайдиган хуружваш қора булутлари хонадонга ҳамон соя солар

экан, ажал шарпаси ҳам ҳали-ҳануз кезиб юрар, бахтли бўлишга қанчалик тиришмасинлар, зафаргача синовнинг машаққатли доволари борлигини англашарди.

— Қизим, нега дарсингни қилмай калитни ўйнаб ўтираверасан? — сўради бир куни ойиси. — Охирги вақтларда ғалати бўлиб қолдинг. Шунча вақт дадангдан хавотир олиб яшадим, нима, энди сен ҳам қийнамоқчимисан? Бор, сумкангни оч-да, китоб-дафтарингни чиқар. Ҳар куни шу вақтда сени дарс тайёрлаётган ҳолда кўрай, аллақанақа калит-палитлар билан эмас.

Ойиси қўлидагини юлқиб олиб, бир зум тикилиб турди, сўнг:

— Бунинг қулфи аллақачон йўқолган, бошингга урасанми? — деб деразадан итқитиб юборди.

Кўп ўтмай Диловар хушхабар эшитди: ойиси юкли эмиш. Тўққиз ою тўққиз кунда эмас, етти ойдан сўнг, бўрон увиллаган ярим тунда ойиси Диловарнинг хонасига кириб, тўшак четига ўтирди, ўтирдию жон ҳолатда инграб юборди. Бечора қиз уйқу аралаш:

— Ойи-и!.. — деб чўчиб-қалтираб уйғонди. — Сизга нима бўлди, ойи?

— Қўрқма... қўрқма, болам... — қизининг бошини силади она. — Даданг келмади. Чопиб бор-да, Салтанат холангни чақириб кел... Деразасини тақиллат... Эшиги қулфланган, ҳовлисига киролмайсан... Чопа қол, қизим... Айтсанг, ўзи тушунади...

— Қаттиқ оғрияптимиз, ойи?

— Йўқ, бу оддий ҳол, ўзи шундай бўлади, — тишини тишига босди аёл. — Ҳаммаям қийналади... Бора қол, қизим... Таёқ олвол... Қоронғидан қўрқма... Ўлибгина кетгур, даданг қай гўрда қолди-я! Яна ичган, яна

чеккан!.. Мени шу ҳолда ташлаб... Инсофи борми?.. Қандай одам битган пешонамга!..

Диловарнинг назарида, ойиси йиғлаётгандек туюлди, лекин оғриқдан бужмайган, кўкарган юзини кўраркан, йиғи ҳеч гап эмаслигини, даҳшатли азоб исканжага олганини тушунди. “Укачали бўламан! — ўйлади уйдан чопиб чиқаркан. — Эй Худо, ойижонимни ўз паноҳингда асра!.. асра!..”

Ортидан эшик шарақлаб ёпилди. Гўёки бўроннинг кучли қўллари қизчани уйдан суғуриб, эшикни маҳкам ёпган ва ўз домига тортиб, аллақасқарга учириб кетаётгандек эди. Чап ёнидаги қўшни улар билан гаплашмас, борди-келди қилмасди, Салтанат опанинг уйи ўттиз қадамча нарида.

Кўчада тирик жон кўринмади, чанг-тўзон аралаш газета парчалари, шох-шабба, алламбалолар учиб келдию, Диловар гандираклаб кетди, аммо довдирайдиган дам эмасди: бўронга қарши қадам ташлади. Сочини тўзғитиб, этагидан тортқилаб, кўз очишга қўймасди. Бир пайт қасир-қусур этиб, кўчадаги кекса тол қулаб тушди. Кимдир Диловарни четга тортмаганида, воқеа ўлим билан якунланиши ҳам мумкин эди. Шусиз ҳам янчиб юборишига бир баҳя қолиб, шох-шаббалари аччиқ тарсакилаб ўтди юзини. Диловар жон аччиғида қичқириб юборди.

— Қизим, ҳеч қаеринг лат емадимми? — сўради бир аёл қулоғи тагида.

Диловар ортига ўгирилиб, рўмол ўраган, хиёл букчайган нотаниш хотинни — халоскорини кўрди. Чақмоқ чаққанида, юзидаги сон-саноксиз ажинлар намоён бўлди. Бу ерлик эмас, миллати бошқа, рўмоли ҳам ияғи тагидан танғилган — барчаси ғалати эди.

— Ас... салом...

— Адашиб қолдим, — деди у қизчанинг қўлидан тутиб, кафтини силаркан. — Менга катта йўлни кўрсатиб қўёлмайсанми?.. Ўҳ-ҳў, кафтинг иссиққина экан. Бармоқларингнинг нафислигини. Исмнинг нима? Кимсан? Ярим кечада, расво об-ҳавода нима қилиб юрибсан?

— Қўшнимизни чақириб келишим керак.

Диловар қўлини тортиб олиб, бир қадам ортга тисланди. Қишлоқ катта йўлга яқинлиги боис совхоздан келаётган одамлар гоҳида адашиб, йўл сўрардилар. Ярим кечаси, бўронда, боз устига пою пиёда кекса аёлнинг ёлғиз тентираб юриши ғалати эди.

— Даминг ичингга тушиб қолдими, моҳир қизим? — деди аёл. — Кўрқма, жин эмасман.

— Кўча охирига кетаверинг, ўнгга бурилсангиз, узоқдан машина чироқлари кўринади.

Шамол Диловарнинг қулоғига она фарёдини учириб келди. Ҳаммасини унутиб, қўшнининг уйи сари чопди. Салтанат хола бедор ўтирган экан, тезда кела қолди. Шу кеча уйда ойисининг кўзи ёриди. Ўғил туғилди.

Бир қанча вақт дадасини ёмон кўриб юрди. Нега айнан унинг дадаси нашаванд? Нега ичади, чекади? Хайрият, укачаси соғ-саломат дунёга келди, ногирон туғилган марҳума сингилчасига ўхшамади, тўрт мучаси бутун. Аммо Салтанат хола ва нотаниш аёл жонларига ора кирмаганларида фалокат рўй берарди. Уйда тўлғоқ тутган она, кўчада дарахт босиб қолган қиз...

— Худо сақлабди сени, — деди бир куни ойиси тунги воқеа ҳақида гап очилганда. — Ўша аёл исмини, кимлигини, қаердан келаётганини айтмадимми?

Худойи қилиб юбораман. Ишқилиб, кўрганинг ростдан аёл киши бўлсин-да, қизим.

— Эркак билан аёлнинг фарқига бормайманми? — хайрон бўлди Диловар.

— Нима демоқчи эканимни тушунмадинг. Бундан кўп йиллар аввал акам... сенинг раҳматли Адҳам тоғанг тоғда қўй боқарди. Салтанат холангникига борган кунингдагидай бўрон турган, кўз очиб бўлмайди. Қўйлар ҳуркиб, бир нечаси боши оққан томонга ура қочган. Акам жилға бўйида қўйларнинг олдидан қийиб чиқиб, изига қайтарган. Сўнг жилғадан сакраб ўтаётса, рўпарасидан келаётган одам ҳам сакраган. Овлоқ маконда, ярим кечаси тўсатдан одам чиқиб қолишини кутмаган акам ортига қараса, ҳалиги кимса ҳам ўгирилган. Ҳозиргина акам турган жойда, жилғанинг нариги томонида худди акамга ўхшаб одам кўринган. “Кимсиз?” — деб сўрабди Адҳам акам. “Мен Адҳам чўпонман, — деб жавоб берибди ҳалиги шарпа. — Кўтондан бир гала қўй қочиб чиқди, ахтариб юрибман”. Бу гапни эшитиб, акамнинг эти жимирлаб кетибди. Беихтиёр бир қадам ташлаб, яхшилаб тикилса, қиёфадошининг кўзлари бўриникига ўхшаб ёнаётган эмиш, оғзидан эса қон оқаётганмиш. Акам оғир касал бўлиб, уч ой тўшакда ётди. Момоларимиз “Бояқиш, тоғ девига дуч келибди, давоси йўқ”, дейишди. Акам вафот этди. Умрбод кўз олдидан кетмайди: ўлган ҳолида ҳам жилмай андек туюлди менга. Раҳматли оғир дамларда ҳам менга жилмайиб қўйишни унутмасди. Шоиртабиат, камтар эди, шеърлар ҳам ёзарди. Ўттизингга кирмай ўласан, деб отамнинг сўкинганлари эсимдан чиқармиди? Акам уйдан кетиб, чўпонликни танлади, ўттизга

кирмай ўлди. Мендан эса бобонг ҳеч кими йўқ йигитни, яъни дадангни танлаганим учун воз кечди.

Шундан сўнг отин ойи билан Салтанат холани чақириб, ўқитиб юборишди. Улар ҳам қизиқсиниб, нотаниш аёл ҳақида сўрадилар. Диловар эсига келган далилларни сўзлаб берди. Биттагина гап — энг муҳими четда қолди: “Бармоқларингнинг нафислигини...”

Ҳа, нотаниш аёл унинг айнан бармоқларига эътибор берган эди. Кейинчалик тез-тез тушларига кирган сирли аёл бармоқларини силар, “Шу қўллар менда бўлганида эди...” дерди. Диловар қайтиб у ҳақда ҳеч кимга ҳеч нарса демади. Секин-аста тушларини тарк этди, эсидан ҳам чиқа бошлади.

II

Хонадон эшигини яна бахтсизлик қоқди. Яхши ниятларда Сарваржон деб исм қўйилган гўдак бир йилдан сўнг ўзини бежо тутгач, шифокорга олиб боришди. Шифохонада унинг ирсий хаста эканлиги аниқланди. Аввалига ҳайрон қолишди: кимнинг авлодида руҳий касал борки, авлоддан авлодга ўтган?

Гиёҳвандлик, ароқхўрлик оқибатида зурриётда ирсий касаллик пайдо бўлишини тушунтиришди. Бунди Диловарнинг дадаси ўзига нисбатан бўҳтон деб билди.

— Сен ўзи соғ бола туғасанми? — ўшқирди уйга қайтгач. Сўнгра телевизор устида турган гулдонни деворга отиб, чил-чил синдирди. — Бўйингда бўлган кезлари ичмаганман ҳам, чекмаганман ҳам. Яна айбни менга ағдармоқчимисан? Сени қарғиш урган! Отанг, онанг, акаларинг — ҳаммаси оқ қилган! Оилага энди ўша палидларнинг касофати уряпти! Мана, ниятларига етишди! Дўпписини осмонга отсин энди!

— Ким учун оқ қилган? Сиз учун эмасми? — йиғлади ойиси.

— Гап ким учунлигида эмас! Қачонгача ким учун, нима учун, деб бошимни қотирасан? Сарваржон касалми? Ақли заифми? Заиф! Заиф!

— Ундай деманг, дадаси, кўрасиз, соғайиб кетади. Тўқсон тўққиз фоиз умид йўқ, деса ҳам бир фоиз бор-ку!

— Бир марта берилган умр дўзахда ўтадиган бўлди, — деб эшикни тепиб очди-да, кўчага чиқиб кетди.

Шу-шу дадаси ҳар куни ичиб келадиган, ҳатто уйда ҳам ошкора наша чекадиган бўлди. Диловар сигарет ва наша ҳидини фарқлаш даражасига етиб улгурганди. Ростини айтганда, нашанинг алланечук намчил, майин ҳиди унга сигаретникидан кўра анчайин ҳуш ёқиб қолганди. Ўпкасини тўлдириб нафас оларкан, кўпроқ чеккан, тарашадай қотган дадаси жанжал кўтармаслигига умид қилиб, уйкуга кетарди.

Баъзан дадаси бир неча кунлаб қорасини кўрсатмас, Диловар, ойиси ва укачаси азалдан фақат уч киши бўлгандек тинч, хотиржам яшашарди.

— Бобомнинг ёнига узр сўраб борсангиз-чи? — Диловар кунларнинг бирида ойисига дилидагини айтишга мажбур бўлди. — Балки кечирар?

— Нима фойдаси бор? Бирор нимадан нолияпманми? — ўйчан жавоб берди ойиси.

Сарваржон икки ёшга тўлганда, айрим сўзларни узук-юлуқ талаффуз қила бошлади. Шифокорларнинг ташхисини йўққа чиқаришга бетиним уринаётган Диловар ва ойиси бундан беҳад шод эдилар. Афсуски, бегуноҳ боланинг ашаддий душмани — ўз падари ҳукм ўқиди:

— Даволайдиган, тарбиялайдиган, боқиб оладиган жойлар бор-ку, ахир! Бекорга ўлиб-тирилганларинг билан барибир соғаймайди! Нима керак ҳар кун и ўзларингни ҳам, мени ҳам қийнаб? Кўрсам, кўнглим бузилади, дунё кўзимга қоронғи кўринади!

Одам сиёҳидан чиққан дадасига қарши чора кўриш ташвишида юрган Диловар ортиқ чидаёлмади.

— Дада, чекмайман деб қасам ичгансиз! Қасамингизни юз марталаб буздингиз! Синглим сиз туфайли ўлди! Укам ҳам сизнинг болангизми? У бир оз ақлан заиф экан, албатта, касрингиз урган-да! Бўлмаса, ўз-ўзидан шунақа туғиладими? Ўша кеча ойим қаттиқ кўрқдилар. Салтанат холани чақириб келмаганимда, аҳволи нима кечарди?! Агар озроқ ҳурмат қилганингизда эди, ташлаб кетмасдингиз... ўйлардингиз бизни... Энди... энди укамни қаерга жўнатмоқчисиз? Нима оғирлиги тушяпти сизга?!

Диловарнинг овози бўғилиб, кўзларидан ёш тир-қираб чиқди. Дадаси алам билан тикилгач, деди:

— Яна чексам, дўзах оловида куйиб-кул бўлай дегандим. Шу эмасми дўзах олови?

Дадаси бир оз янглишган эди. Даҳшатли қисмат кутаётган эди нотапон бангини. Мактабда байрам бўлган ажойиб кун эди. Диловар хурсанд ҳолда уйига қайтиб, остона ҳатлади-ю таққа тўхтади. Худди ўғри урган каби ҳамма нарса сочилиб, ағдар-тўнтар бўлиб ётарди. Ойиси авайлаб-асрайдиган пахта гулли чойнак-пиёлаларнинг чил-чил синиқлари ҳеч қандай ўғри тушмаганини, бир оз аввал бу ерда қиёмат жанжал кўпганини билдирарди. Газ ҳидини энди пайқади. Ошхонага шошиб кирдию, коса-товоқлар ҳам синдирилганини, резина ичакдан пишиллаб газ чиқаётганини кўрди. Қулоғидан бураб ўчирди.

— Ойи! Қаердасиз? — ниҳоят бўғзидан қўрқинчли овоз отилиб чиқди.

Ичкари хонага кирганида панжара тutilган деразининг бир табақаси очиқ, эски диванда дадаси ўликдек қотиб ётар, кулдондаги сигаретадан тутун кўтарилар эди. Диловар сигаретани ташқарига улоқтириб, деразани ланг очди. Бурчакдаги телевизорга кўзи тушиб, бор-будларидан бутунлай айрилганига амин бўлди: арматура билан уриб, телевизор экранини ўйиб ташлашган эди. Кейин қонга кўзи тушди. Дадасининг елкасидан силтаб, чинқирди:

— Ойим қани?! Укам қани, дада!.. Дада!..

Банги ота алланима деб гўлдиради, холос. Диловар ташқарига чопиб чиқди-да, Салтанат холанинг уйига югурди. Икки йил бурун бўронда қулаб тушган тол ўрнида бугун катта гўла ётарди. Гўла устида уч-тўрт бекорчихўжа ўтирган эди.

— Қаёққа, ҳой? — сўради Салтанат холанинг эри.

— Салтанат холам... холам қани? — Диловар тузук-қуруқ гапиролмади ҳам.

— Балога қолган Салтанат! — деди у атрофидагиларга. — Боя Мамарасул сал қолди сўйиб ташлашига!.. — Кейин Диловарга бақирди: — Ҳа, нега анграясан? Салтанат холанг шифохонага кетди, уйда ҳеч ким йўқ. Даданг ҳалиям ётибдими? Ҳозир дўхтирлар милицияга телефон қилишади, келиб олиб кетишади, кишан солиб!

— Қўй, юрагини ёрма, — такасоқол эътироз билдирди, — нима қиласан болани баттар қўрқитиб? Отинг нимайди сенинг?

— Диловар, — қизнинг ўрнига жавоб берди холанинг эри.

– Диловар, шу ерда кутиб тур, бирорта машина ўтса, илтимос қиламиз, шифохонага элтиб қўяди. Дадангнинг қуёнчиғи тутиб, ойингнинг бошини ёриб қўйди, лекин ҳеч нарса қилмайди, дўхтирлар тузатворишади...

– Укангни Салтанат опа кўтариб юрганди, – деди тепакал.

– Ойи... ойим... – ҳўнграб йиғлаб, бекатга қараб чопди. Назарида, ойиси ўлим тўшагида ётар, Диловар қайтиб волидасини ҳеч қачон кўролмайдигандек эди.

Шу пайт рўпарадан шамол эсди. Қизча бир неча ўн қадам югуриб, илкис тўхтаб, ортига ялт этиб қаради. Икки йил бурунги бўрон ёдига тушди. Ушанда бўронга қарши юриб, Салтанат холаникига боришга тўғри келди, ногаҳон дарахт қулади, сирли, нотаниш аёл пайдо бўлди. Иккиси гаплашиб турган дамда Диловар онасининг фарёдини эшитиб, Салтанат холани чақиришга шошилди. Бироқ она фарёдини нега бўрон ўз йўналиши бўйича катта йўл томон учириб кетмади? Ахир, уй ортда қолган эди, ўттиз қадамча орқада, аммо фарёдни Диловар аниқ-тиниқ эшитди... Йўқ-йўқ, эслади, ахир она фарёди рўпарадан келаётган бўрондан эшитилган эди-ку! Нега уни онасининг фарёди деб ўйлади? Онаси орқада қолганини, уй ичида тишини тишига босиб ўтирганини биларди-ку! Кимнинг овози эди у? Кўчадаги аёл ким эди? Бир вақтлар Адҳам тоғасининг бошига етган тоғ девими? Аёл қиёфасидаги ёвуз руҳми?

Диловарнинг бошида оғриқ туриб, гандираклаб йиқилди. Қолганини эслаёлмайди. Бир ҳафта туман шифохонасида даволанди. Ойисини шаҳарга олиб кетишган эди, ўн кун деганда кўрди: озиб, чўпдек

бўлиб қолган, бош суяги лат еган, қовурғаси синган, Эшитишича, умрининг охиригача ногиронлар ар-вачасида юриши, тез-тез шифокор кўригидан ўтиши керак эмиш.

Дадасини қамаб қўйишди. Диловар бир ойча қўшнисиникида яшади, Сарваржонни эса ногиронлар уйига жойлаштиришган эди.

Ойиси шифохонадан чиқадиган кунни Салтанат холанинг эри қизчага мактаб сумкасини тутқазди.

— Биз сенга на қариндошмиз, на қарздор, — деди у. — Очиғини айтсам, ҳаммага ҳам тинчлик керак, ҳамманинг ҳам ўз шахсий ҳаёти бор. Кета қол. Бизни ҳадеб безовта қилаверманглар. Хўпми?

Ойисининг ўзи парваришга муҳтож эди, кенжа-тойини ногиронлар уйидан қандай олиб келсин? Диловар иккиси қўл учида, қисиниб, қимтиниб кун кечирарди. Кунларнинг бирида эшик ғийқиллаб очилиб, остонада букчайган эркак пайдо бўлди: бошида қора шапка, эғнида пахтали қора фуфайка, оёғида қўнжи қалин ботинка, елкасида тўрва.

— Яхшимисанлар? — деб сўрашди у тўрвасини бур-чакка қўйиб.

Ойиси юзини деворга буриб, кўзларини юмди. Хаёл суриб, эски қулф-калитини ўйнаб ўтирган Диловар овозидан таниди. Бу — дадаси эди.

Шу кундан бошлаб, уч киши бўлиб яшай бошлашди. Дадасини диспансер ва қамоқ азоблари анча ўзгартириб юборганди. Оғир касалликдан туриб, тирикчилик учун ўзига иш излаётган афтодаҳол одамни эслатарди у.

Бир ойча қайсидир дўконда ҳаммоллик қилиб юрди. Уйга қайтганда, албатта, бошқа хонада ётар, баъзан ўз оиласи учун бор-йўқлиги ҳам билинмас,

эрта кетиб, кеч қайтарди. Ойисини яна даволатишга тўғри келганида, Диловар тонг-сахар ўрнидан туриб, дадасининг чиқишини кутди.

— Нима гап? — сўради ота сигарета тутатиб.

— Ойим жуда қийналяпти. Врач айтдики...

— Биламан... Энди у шунақа яшайди... Тез-тез дўхтирга учраши керак. Мен... бир ишимни битирай, пул олиб келаман. Келишдикми, қизим?

— Қачон? — жаҳл ва алам билан сўради қиз.

— Сехргар эмасман. Сенларни деб ишлаб юрибман-ку. Ё ичяпманми, анавидан чекапманми?

Диловар кўзлари пирпираб, ойисининг хонасига қайтди.

— Сарваржонни соғиндим, — онаизор уҳ тортди. — Дадангдан пул олдингми? Берса, укангни бир кунга олиб кел.

Кечкурун уй орқасига машина тўхтаб, пакана бўйли, тикмачоқдан келган киши тушди.

— Мамарасул! — чақирди у кўча эшикни момик қўли ила итариб.

Диловар чопиб чиққан эди, нотаниш киши қўлларини чўнтакларига солиб, қизнинг қошига келди. Бир зум бошдан-оёқ кўз югуртириб, деди:

— Даданг қани?

— Ишда. Ҳали келмади.

— Келганимни айтиб қўй, — деб яна бир бор маъноли қараб қўйди.

Ўшанда Диловар эндигина ўн уч ёшга тўлган эди.

Дадаси алламаҳалда қайтди. Димоққа ароқнинг қўланса ҳиди урилди. Сумкасидан бойлам-бойлам пул чиқариб, хонтахтага бир қатор тахлади. Еб қўйгудек тикилаётган хотини ва қизига бир-бир кўз ташлаб, деди:

— Нега менга бундай қараяпсанлар? Мана, пул топдим. Телевизор, чойнак-пиёла... ҳамма нарса оламиз... Доим дўхтирлар қаровида бўласан, Марғуба...

Диловар илк бор дадасининг оғзидан ойисининг исмини эшитди. Бундан севинмади. Дадаси борган сайин бегонага айланиб борар, гўё қамоқдан ота қиёфасидаги бошқа одам келган эди.

— Мени ҳеч ким сўрамадими бугун?

— Бир одам келди, машинада, — жавоб берди Диловар.

Дадаси ўрнидан тураётганди, ойиси тилга кирди:

— Ким эди у?

— Бойхонадан, — истамайгина сўзлади дадаси. — Бир иш бор деганди... лой иш. Биласан, Бойхонада қурилиш кўп, пулдорлар икки қаватли, уч қаватли уйлар қуришяпти... Улар яхши тўлашади.

— Нега ичдингиз? Шунча кўргиликлар камми? — Иккинчи-учинчи саволларда хавотир ва бахтсизлик уфурар эди.

— Пул топдим. Нимадир қилишим керак эди, Марғуба. Лекин ичишни давом эттириш ниятим йўқ.

Эртасига оила бошлиғи соқол-мўйловини қиртишлади, узоққа чўзилган ноинсонийлик танаффусидан сўнг хотинини шифохонага олиб борди. Бироқ Диловар мактабдан келганида дадаси қаттиқ маст эди.

— Қизим, яна ичганимга хафа бўлма, — деди тиз чўкиб ўтираркан. — Тўйиб кетдим... Қачон қарама, хато устига хато қиламан... Ойингни даволатсам, ҳаммаси жойига тушиб кетади... Укангни ҳам олиб келамиз... Менга ишон, ишон, қизим...

Диловар дадасининг қўлидан сирғалиб чиқиб,

ошхонага кирди. Стол устида бўшаб қолган ароқ бутилкаси, нон ушоқлари ва ярми ейилган колбаса кўринди. Ўтган йилдан бери омонат турган резина ичакдан газ сизмоқда эди. Маҳкамлаган бўлди-да, дадасининг олдида чиқди.

— Ойим келгунча телевизор олайлик, газ плитани таъмирлатайлик, уйни оҳаклайлик, дада!

— Қиламиз, ҳаммасини қиламиз... — Дадаси чўнтакларини пайпаслади. — Ие, сигаретам тугабди. Ма, пул. Мен чиқсам, “яна ичибди”, деб одамлар гапиради. Сен чопиб бор-да, дўкондан сигарета келтир... Йўқ, чопиб борма... — У девордаги соатга қаради. — Бемалол бор... Устимдан қулфлаб кет. Мана, калит. Ҳозир мени бир одам сўраб келади. Кўчада учраса, “уйда йўқ”, дейсан. Эшик қулфланганини кўрса, қайтиб кетади... Бора қол... бор... бор...

Диловар дадаси айтганидек эшикни ташқарисидан қулфлади. Аксига олиб, муюлишдаги дўконда сигарета тугаб қолган экан, қишлоқ четидагига жўнади. Дадасининг феълини билади: куруқ борса, тутакиб, ўзини билмай қолади.

Дўкон ёпиқ экан.

— Қачон очиларкан, амаки? — сўради дўкон олдида ўтирган кимсадан.

— Ярим соат кутасан, — хириллоқ товушда жавоб берди кимса.

Диловар ярим соат кутишга бажонидил тайёр эди. Негаки дадаси айтган кишига йўлда дуч келишни истамасди. Гарчи дўкон олдида ўтирган кимса билан ҳам гаплашиш кўнглига сиғмаса-да, яна сўради:

— Бирон жойга кетганмикан?

— Ана, эшикда катта қулф осилган, отнинг кал-

ласидек. Шундан билаверки, магазинчи қаергадир даф бўлган. Куёш эса ҳали ботганича йўқ, демак, у келади. Сен...

Кимса ўсиқ соч-соқолини силаб, Диловарга очитдек тикилди.

— Ие, Мамарасул бангининг қизимасмисан?

— Дадам банги эмас, оғзингизга қараб гапиринг!

— Шўрлик қиз... Нега банги бўлмасин? Қани ўзи у? Тирикми, ишқилиб?

Тўсатдан Диловар «дадам айтган одам шу бўлса керак», деб ўйлади ва:

— Уйимизга яқинлашсангиз, милиция чақираман, — деди нари кетаркан. — Сизга ўхшаганларни ўтган кунни ҳам ахтариб келишганди. Кўрадиганингизни кўрасиз.

— Ие, қизиқ қизча экансан-ку! Дадангни ҳам ушлаб бермоқчимисан? — илжайди кимса.

— Дадам аллақачон наша чекишни ташлаган! Айб иш қилган жойи йўқ, нега ушлашаркан?!

— Бекор гап, — инқиллаб ўрнидан турди бегона. — Мендан кўрқма, бери кел. Асли шу қишлоқнинг одамиман. Совхоз марказига кўчиб кетиб, зўр яшаётгандим. Дадангга ўхшаб бор-будимни чекиб, тамом қилдим. Ўзимнинг қишлоғимнинг одамлари бир нима берар деган умидда ўтирибман. Нега кўрқасан мендан? Ахир, бир қарашда қандай таниганимнинг сабабини сўрамайсанми? Нима, аввал кўрибмидим сени?

Диловар сал нарида тўхтаб, дўкондорни кутишга қарор қилди.

— Алдаб нима фойда топаман? — келаверди ҳалиги кимса.

— Менга гапирманг, — деди Диловар. — Яна бир

нима десангиз, ҳув анави келаётганларга айтаман. Қишлоғимизнинг одамлари аяб ўтиришмайди.

— Сенга яхшилик қилмоқчиман, ахир! Қулоқ сол! Даданг бир одамдан катта пул қарз олган. Сен эса дадангни — эс-ҳушини еган бангини авлиё ҳисоблайсан. Гаровга кимни тиккан, биласанми? Тўғри, у отанг, падари бузрукворинг. Хуллас, ишон-маяпсанми? Бор сўра. Қарз берган одамнинг қўлида сенинг суратингни кўрганман.

Диловар ортиқ тоқат қилолмади. Уйига шошилди. Ярим йўлда билди кўзларидан шашқатор ёш оқаётганини. Кўнгли тўлиб, дунё кўзига тор кўринган қизга дарбадар нашаванднинг ҳақорати буткул ортиқча эди. Агар падари рисоладагидек одам бўлганида эди...

“Тўхта! — деди ўзига ўзи. — Буларнинг ҳаммаси рост бўлиб чиқса, нима қиламан? Ҳақиқатан, дадам пулни гаров эвазига олганмикан-а? Нега бизга бир оғиз айтмади? Ҳозироқ бориб сўрайман... Йўқ, сигарет тополмадим, бунинг устига дадам дўкон олдидаги тентак билан жанжаллашганга ўхшайди, дарров гапини етказиб, баттар жаҳлини чиқармай”.

Шу дамда бир неча йигит «Ёнғин! Ёнғин!» деб чопиб ўтишди. Қоп-қора тутунга кўзи тушди: буруқсиб-буруқсиб кўкка кўтарилди, куюқлашди, қалинлашди. Диловарнинг олдида қишлоқ аҳли дадасини “банги” деб чақирмасди, аммо бир йигит уни пайқамадими, шошиб қолдими:

— Мамарасул бангининг уйи ёняпти! Чопинглар! — деди томоғи йиртилиб.

Диловар мудҳиш хабар ёлғон бўлишидан умидвор ҳолда югураркан, тутун ўз уйидан кўтарилаётганини кўрди.

— Дадам!.. Дадам ичкарида эди-ку!.. — деб чинкирган кўйи ҳовлига отилиб кирди, қоқиниб йиқилди, гангиб турди ўрнидан. Ҳовлига кирганида, калит қўлида йўқ эди: сигаретга аталган пулниғижимлаб олган, холос. Олов тиллари тандир оғзидан ўралган каби олд деразадан ваҳшат-ла пештоққа талпинарди. Эшикда эса қулф осилган. Дадаси ичкаридан гурсиллатиб тепмоқда, бақирмоқда, қани эшик синса.

Ёрдамга келганлардан бири қулфни темир бўлаги билан бузишга уринаркан, Диловарни кўргач, бўйин томирлари бўртиб, кўзлари косасидан чиқиб, бўкирди:

— Даданг ёниб кетади ҳозир! Калит сенда экан-ку! Бер, овсар-р!..

— Очинглар! — ёввойи овозда ёлворган овози эшитилди дадасининг.

Диловар ўзини эшикка урди, шафқатсиз қулфни чангаллаб тортди. Сўнгра мўъжиза юз беришига ишониб, бошидан тўғнағичини юлиб олди-да, қулф тешигига тикди. Қўллари қалтирарди, қаёқдан хаёлига келди, билмайди, шу тўғнағич билан очмоқчи эди.

— Очяпсанми, Диловар? Очяпсанми?.. Оч... Оча қол, қизим... — эшикни тимдалади дадаси.

Диловарнинг ияк-жағлари ҳам қалтирарди. Қирс этиб синди тўғнағич. Қиз бир сония ҳайкал каби қотди.

— Калитми бу, тентак?! Четроқ тур! — деди бўйдор йигитлардан бири ва ортга тисарилиб, кучи борича тепди эшикни. Эшик қарсиллаб ёрилиш бараварида ичкарида алланималар қасир-қусур қулади.

— Эҳтиёт бўлинг, Мамарасул ака! — деди йигит.

Жавобан ичкаридан бўғиқ йўтал эшитилди.

Иккинчи зарбдан кейин эшикнинг бир табақаси синиб тушди. Олов ҳам ўз ишини қилди: йигитга ҳам, Диловарга ҳам куйдиргувчи тафти билан лоп этиб чанг солди. Олов ичида қолган одамнинг аччиқ фарёди атрофдагиларнинг этини увиштириб юборди.

— Дадажон! — талвасага тушиб фарёд урди Диловар.
— Орқа хонага ўтди! — деди бўйдор йигит ҳовлиқиб.
— Мамарасул ака ёняпти!.. Орқадаги панжарани синдиринглар!.. Синдиринглар панжарани!..

Одамлар гув этиб уй ортига чопишди, Диловар ҳам чинқириб эргашди. Дадасининг жон талвасасида телбаларча дод солаётгани қулоғига баралла эшитиларди. Эркаклардан бири четроққа тортмоқчи эди, қиз ёввойи мушукдек қўлидан типирчилаб қочиб чиқди. Олов шу қадар авжига мингандики, яна бир неча дақиқада уйдан қора деворларгина қолиши тайин эди.

Одамлар деразани чил-чил қилишди, ҳатто ромларини ҳам бўлаклаб ташлашди. Панжара эса маҳкам ўрнатилган эди, бузиб бўлмади. Диловар чангаллаб, бор овозича қичқирар, силтар, бошини темир устунчаларга урар, аммо қўлидан ҳеч иш келмасди. Кўз олдида дадаси ҳалок бўлаётган эди. Одамнинг ёнишини кўришга чидолмаган йигитлар кўча ўртасига қочиб чиқиб, аянчли манзарага тикилдилар. Дадаси панжарадан қўлларини чиқариб, Диловарни маҳкам тутди. Биаклари ўйилиб, суяклари синиб кетгудек оғриси-да, қиз қочишга уринмади. Аксинча, у дадаси билан бирга ёнишга аҳд қилганга ўхшарди.

— Диловарни тортинглар! Нимага анграясанлар? — рўмоли бошидан учган Салтанат хола ҳаллослаб етиб келди.

Шу пайт том ўпирилиб тушиб, оғир ёғочлар дадасини кўмиб юборди, олов ва сон-саноқсиз чўғлар қизга ҳамла қилди...

Кўзини очганида қишлоқ врачлик пунктидан келган шифокор қўлларига малҳам сурмоқда эди. Диловар тумонат одамни, ўт ўчирувчилар машинасини кўриб, изиллаб йиғлади.

— Дадам... дадажоним... — деб фақат бир сўзни такрорларди.

Салтанат хола куйган сочларидан силади, пешонасидан ўпди, бағрига авайлаб босди. Инсон ўз қисматига сабабчи бўлғусидир, дейишади. Шунчалар катта бахтсизликка имзо чекармикан бандаси?

— Ичган қасами курсин, — деб уҳ тортди Салтанат хола. — Ойинг айтганди-я, қасам уришидан кўр-қаман, ишқилиб болаларимга зиёни тегмасин, деб. Йиғлама, қизим, ойингнинг, укангнинг бахтига сен омон қолдинг-ку! Шунисига ҳам шукр қил, шукр қил, болам!

Дадасининг овози эшитилгандек туюлди: “Яна чексам, дўзах оловида куйиб-кул бўлай...”

Борлиқни ёнаётган вужуд манзараси, оҳ-нола тутди, кўзларини чирт юмди. “Калит... калитни қаерга йўқотдим? — ингради қиз. — Нега қулфлаб кетдим? Шундоқ ҳалқасига илсам бўлмасмиди? Мен ўлдирдим дадамни, мен! Очолмадим, очолмадим эшикни...”

Гарчи Салтанат холанинг эри ёқтирмаса-да, Диловар кечаси қўшнисиникида тунашга мажбур эди. Уй буткул куйиб кетган, жамики жиҳозлару хўжалик буюмлари кўмирга айланганди.

— Альбомим сандиқчада эди, у ҳам ёниб кетибдими? — сўради қиз жаноза тутаган кун қўшнилاردан.

— Битта-иккита расм бор, лекин ярми куйган. Мана, ўзинг кўр.

Диловар мактабда тушган суратни топди. “Дадам бу суратни ҳеч кимга бермаган, — деди ичида, хийла бўлса-да енгил тортиб. — Ҳаммаси тухмат, гиёҳванднинг тухмати...”

III

Жанозанинг эртасига ойисини яна шифохонага олиб кетишди. Қишлоқ аҳли она-болага вайрона уйнинг битта хонасини таъмирлаб беришга келишдилар. Бу ҳали ҳаммаси эмас экан. Диловар мактабга кетаётиб, йўлда калит кўриб қолди, боғичи ҳам бор эди. Бир куни синфдош йигитлар Диловарнинг сумкасидан ойисининг нафақасини ўғирлаб, қалтис ҳазил уюштиришганди. Йиғлаб ўтирганида, сумкасига яна пулни жойлаб қўйишган, бир пайт ўқитувчи келиб, текширув бошлаган, шунда пул ўз жойидан топилган ва бировларга ҳам, ўзига ҳам нисбатан аччиқ алам туйган эди. Ҳозир худди ўша туйғунинг тиглари дилини тилиб ўтди. Буниси атрофдагиларнинг ҳазилига ўхшамас, шафқатсизроқ, қонхўрроқ, ваҳшийроқ бахтсизлик эди.

Энгашиб калитни олди. Ҳа, ёнғин куни йўқотиб қўйилган калит эди.

— Минг лаънат сенга, — деди Диловар. — Минг лаънат сенга!.. — Кейин бор овозича чинқирди: — Минг лаънат сенга, жирканч калит! Нега йўқолиб қолдинг? Нега энди топилдинг?!

Калитдан садо чиқмади. Оёқлари остига ташлаб тепкилади, сўнг тош олиб пачоқлай бошлади.

— Дадамни ўлдирдинг!.. Бошига етдинг!.. Ичса ҳам, чекса ҳам дадам бор эди, сен нимасан ўзи?!

Йиғлаб-қичқириб, кучи борича тош билан ерни ураётган қизни ўрнидан турғазишди. “Шўрпешана қизнинг ҳам боши айланиб, ҳалигидақа бўлиб қолибди-да”, дейишди одамлар.

То онаси шифохонадан қайтгунча мактабга қадам босмади.

— Қизим, дардим қанчалик эканини биласан, сенинг мактабга бормай қўйганинг худди ҳаммасидан ошиб тушаётгандек, — деди онаизор. — Синглинг ўлди, даданг ўлди, укангнинг аҳволи ўзингга маълум, ақли заифлар мактабини тамомлаб, руҳий касаллар шифохонасида умри ўтмасайди ишқилиб, деб кўрқаман. Мен эса ярим жон бўлиб қолдим. Шунчаси камдай, нима учун ўқишингни ташладинг? Тур, мени хурсанд қилай десанг, мактабингга бор. Ўқиб-ўқиб, бир кун одам бўласан.

Диловар яна мактабга қатнай бошлади. Унинг учун болалик тугаган, ўйин-кулги, хушвақтлик уй билан қўшилиб ёниб кетганди. Аслида аввал-бошдан оилавий жанжаллар одамови қиёфасига солган эмасми, мудҳиш фожа баттар эгиб қўйди. Ҳардамхаёл қизни ўқитувчилар ҳам қойимас эди.

— Диловар, сени бобонг чақиряпти, — деди шундай кунларнинг бирида синф раҳбари.

Қиз орқа партада ўтирганларга талмовсираб кўз югуртирди. Синфда Диловар исмли ўқувчи фақат ўзи эди. У “бобонг” деган сўзни умрида эшитмаган эди.

— Менга айтяпсизми? — сўради синф раҳбаридан.

— Ҳа, сенга. Тура қол, кекса одамни куттириш яхшимас.

Шундагина Диловар умри бино бўлиб, ҳеч қачон кўрмаган, аммо бир неча бор эшитган қаҳҳор киши, яъники, онасининг отаси келганини тушунди.

Ҳозиргина айтилган гапни қулоғи барибир қабул қилолмаётганди: “Диловар, бобонг чақиряпти... Диловар, бобонг чақиряпти... бобонг чақиряпти...”

Йўлакка чиқиши билан дўппи кийган баланд бўйли, оқ сочли чолни кўрди. Эғнидаги эски, озода костюмининг чангини қоқиб қўйди-да, қошини чимирди.

— Шуми? — синф раҳбаридан сўради у.

Раҳбар бош силкиди.

— Ойинг салом беришни ўргатмаганми? — деди чол яқинлашиб. — Ойинг ўргатмаса, мактабинг, синф раҳбаринг бордир?

— Диловар, салом берсанг-чи, ахир, — деди ўқитувчи.

— Ассалому алайкум... — қиз ерга қаради. Хўрлиги келиб, йиғлаб юбормаслик учун лабини тишлади. Кўзларидан милт-милт ёш оқди, чол эса янада ҳурпайди.

— Йиғлама, кўз ёшларга тоқатим йўқ, — деди ва ўқитувчига ола қаради. — Сиз кетаверинг, бизнинг ўзаро гапимиз бор... Отинг Диловар экан-да? Хўш, ойинг қалай?

Улар йўлак бошига, зинага қараб юришди.

— Ётибди, — деди қиз. — Уйимиз ёниб кетган. Маҳалла одамлари уй қуриб беришмоқчи.

— Битта хона, — чолнинг нигоҳида совуқ шуъла йилтиллади. — Ҳаммасини эшитдим, биттагина хонани нари-бери таъмирлашмоқчи. Тутуруқсиз, пиёниста, гиёҳванд барибир бошларингга етди-да, а? Кўрдингми, ҳеч нарса изсиз кетмайди, ҳар бирининг ҳисоби бор. Э-э, сен бизнинг жанжални кўрмагансан-ку, каллам қурсин! Даданг мени кўп куйдирган. Унга ўхшаган касофатни куёв қилганимдан кўра

қизимдан бир умрга айрилганим яхши эди. Мен ҳақимда ойингдан эшитган кўринадан. Умр бўйи халқ хизматида бўлганман, мисқоллаб обрў йиққанман. Одамлар “болам ажрашмоқчи”, “фалончига уйланмоқчи”, “писмадон иш қилмоқчи” деб мендан маслаҳат сўрашарди. Ойинг нима қилди, биласанми? Буни душманимга ҳам раво кўрмайман!

— Ойимни кечиринг, — бош эгди Диловар, кўз ёшлари қирлаган полга томиб, нам доғлар кўзга ташланди.

— Буни ўзи айтдимми?

— Келишингизни билмаса, қаёқдан айтади? Биз қийналяпмиз... Укамни топширвордик, махсус жойга...

— Йиғлама, — бобо унинг елкасига қўл ташлади. — Юр, мактабингнинг буфетини кўрсат. Ширин чой, булочка, қанд-қурс олиб бераман. Бунча озғинсан-а? Ҳечам еттинчи синфга ўхшамайсан. Сепкиллари худди ойингникидек. Ойингга бувингдан, бувингга, ким билади, қайси катта холасидан ўтган. Бу ёғи энди инсоният тарихи, барибир охирига етолмаймиз.

Улар буфетга кириб, четдаги столни эгаллаганларида Диловарнинг кўнглида умид чироғи милтирар, ҳатто бобоси олиб кетишидан, гурбатли кунлар ниҳоя топишидан умидвор эди. Бобо худбинликка ўхшаш қандайдир зарда билан ўзига ҳам сутли қаҳва ва булочка буюртирди.

— Мен ҳали кечирганим йўқ, — деди сўнгги луқмани ютиб, оғзини артаркан. — Кечирим учун вақтни орқага қайтариб, ўша хатосини такрорламаслиги, иззат-обрўимни тиклаб бериши керак. Шу нарсалар ойингнинг қўлидан келадими? Уни оқ қилганман. Оқ қилиш нималигини билсанг керак? Дунёда бундан ёмон иш йўқ, қизим... н... неварам...

Диловар индамай булочка чайнади. Бобоси аҳдидан қайтмаслигига ақли етди ва бир зум қандай йўл тутмоқ ҳақида бош қотирди. Туйқус нимадир тошиб келиб, бўғзига тиқилди. Ялинмайди! Агар шу одам бобоси бўлса, икки дунёда ҳам ялинмайди.

— Бувинг ўлди, — дея чол стакандаги охирги томчиларни жиғилдонига қуйди. — Саратон... ўпка саратони... Сен хафа бўлма, Диловар, Янги йилга яқин ойинг икковингни олиб кетаман. Ёлғиз яшаб, кўп нарсани тушундим... Ойингга ҳам қийин... Тўхта, нега жанозага бормадинглар? Чақирманглар, демагандим-ку. Бирорта ҳам айтувчи келмадими? Тавба, оқ қилган мен. Менга қўшилганнинг бари аҳмоқ.

— Ойим... ойиси ўлганини билмайди, бобо, — Диловар зўрға “бобо” деди.

— Билмагани яхши, айтмай қўя қол. Билса ҳам жазо, билмаса ҳам... Даданг қийналиб ўлибди, деб эшитдим, ростми?

— Йўқ, — деди Диловар. Стаканни шунчалик маҳкам қисдики, синиб кетаёзди.

Бобо унинг важоҳатини кўриб, бош чайқаб, танглайини тақиллатди. “Нақ отасининг ўзгинаси, — деган хаёл ўтди кўнглидан. — Фарзанди-да, қаёққа ҳам борарди. Бутун умримни қора қилганларнинг боласи...”

Буфетдан чиқиб, хайрлашдилар. Бобо неварасига пул берди.

— Ойингни бориб кўрмайман, — деди у. — Ҳозир асабларим бузилиб турибди. Ишим ҳал бўлмади, энди бошқасиникига жўнайман. Бу атрофга совчиликка келгандим. Бувинг ўлганидан кейин уйга бир кампир керак бўляпти, кир-пиримни ювиб, овқатимни қилади. Агар ойинг икковингни

кўчиртириб кетишга тўғри келса, ерни сотишни менга қўйиб беради, айтиб қўй. Муҳими, даданг ўлмаганида, кечириш ҳақида ўйлаб ҳам кўрмасдим. Бу деганим — кўп қайғураверма.

У ўлимни шунчаки тилга олар, ўлим қайсидир масалаларни ҳал этувчи воситаи сабаб, жазо, баҳона эди. Диловар бобоси билан учрашганини ойисига сўзлаб берди, бувиси вафот этганини айтишга бир неча бор оғиз жуфтласа ҳам ҳадди сиғмади. Учинчи куни қатъий аҳд қилди, аммо бунга ҳожат қолмади. Машинадан тушган икки йигит ҳашарчиларнинг олдига бориб, уй эгаларини сўрашди.

— Мамарасул ака раҳматли бўп кетди, — деди уста.
— Хотини шифохонада, қизи анави қўшнисиникида. Тинчликми, укалар?

— Марғуба опанинг отаси оламдан ўтди.

Ота-онаси вафот этганидан Диловарнинг ойиси шу тариқа хабар топди. Маҳалла аҳлининг яна бир ёрдами билан ойисини машинада ота уйига олиб боришди. Кечқурун қайтиб келганида, Диловар ойисининг кўзлари қизарганини, пешанасида ғурра борлигини кўрди. Кейин билдики, ойисининг опаси: “Ота-онамни сен ўлдирдинг, шўртумшуқ!” деб қарғаб, қўлига илинган нарсани отаверибди.

Бу уларнинг қариндошлар билан сўнгги мулоқоти эди.

IV

Она-бола дунёи дуннинг ғам-ташвишига ғарқ бўлиб ўтиришган куни ҳовлига бир одам кириб келди. Сочилиб ётган ёғоч синиқларию тунукалар оралаб ўтиб, овоз берди:

— Ҳой, ким бор?

Диловар яна кимдир ёрдам қўлини чўзиш ниятида келибди, деган хаёлда чопиб чиқди. Чиқди-ю юришни ҳам, гапиришни ҳам билолмай бир нафас қотди.

— Ойинг уйдами? — сўради эркак машина калитини ўйнаб.

У башанг кийинган, паст бўйли, миқти кимса эди. Бир гал келганида, бошдан-оёқ маъноли кўз югуртирганида, енгил сесканиб тушганди.

Қиздан садо чиқмагач, кимса уйга дадил юрди, остона ҳатлаб, салом берди. Диловар эшик кесакисига суяниб қолди. Бегона киши кираверишдаги турган бўш челаққа қоқиниб, тўнғиллади.

— Узр, — деб челақни бир четга олиб қўйди чақирилмаган меҳмон. — Мен, очиги, сал аввалроқ келишим керак эди, Россиядан вагон кутиб, вокзалда ушланиб қолдим. Бир ушлансам, ойлаб юраман вокзалу темирйўл идораларида. Ишим оғир, жуда ҳам оғир. Каллам курсин, хаёл билан индамай бостириб кираверганимни қаранг, ўзимни таништирмабман-ку. Исмим Даврон, шаҳардаги ғала-ғовурлардан чарчаб, Бойхонадан ер олгандим. Машинам бор, ишга физ этиб қатнайвераман, дегандим ўзимча. Шаҳарнинг биқинида бўлсак...

У гапи қовушмаётганини сезиб, тўхтади.

— Келинг, ўтиринг, — деди ойиси тирсакларига таяниб, қаддини хиёл кўтараркан. — Қоронғи тушиб қолибди. Диловар, чироқни ёқ.

— Қисқаси, бу йил уйимни кўнглимдагидек битказолмадим. Ҳали айтганимдай иш кўп. Шунга ҳовлимда яшаб турсанглар, дегандим. Раҳматли Мамарасул уйимда кўп ишлаган. Устанинг уйи бу аҳволда... Меникига кўчиб борганларингиз маъқул, шароит яхши. Эртага машина юбораман... Хўп, яхши

қолинглар... Айтгандай, укам мактаб директори. Бир оғиз айтсам, қизингизни қабул қилади.

У чиқиб кетгач, ойиси Диловарни чақирди.

— Бу одамни танийсанми? Ким?

— Кимлигини айтди-ку, ойи, — деб қиз қўнишди.

Ойиси каравотни гижирлатди.

— Дадангнинг ошналаридан эмасмикан? — деди.

— Агар ҳамтовоғи бўлса, уйида яшагандан кўра, шу харобада ўлиб кетганим афзал. Ичган, чеккан одамнинг турқини умрбод кўрмасам дейман.

— Сизга ёқмадим, ойи? Менга ҳам... У киши бир кунни дадамни сўраб келганди.

Диловар бошқа ҳеч нарса деёлмади. Менга маъноли қараб қўйган, десинми? Кап-катта эркак мактаб ўқувчисига-я? Ойисининг юраги тўхтайди-ку.

Кечликка унади. Бугунги масаллиқлардан нон аралаштириб, картошка қовурма қилиш мумкин эди. Шу дамда ташқарида кимдир йўталди. Салтанат хола бир товоқнинг устига иккинчисини тўнтариб, гўштли кулчатой кўтариб келган экан, хонани дарҳол овқат иси тутди.

— Боя келган одам Давронбой эмасмиди? — сўради у гап орасида.

— Билмадим, Давронман, деди... — Ойиси таклиф ҳақида сўзлаб берди.

— Мен ҳам яхши танимайман, — деди Салтанат хола, — ичувчи, чекувчи эмас. Катта қизи биринчи синфга борганда, машина уриб юбориб, ўлган, дейишади. Миш-мишларга қараганда, душманлари суиқасд уюштиришган эмиш. Зўр яшайди. Омбор мудири, экспедитор, қаергадир директор ҳам бўлган, топармон-тутармон. Қишда янги ҳовлисини бериб турса, кўчиб ўта қолинглар, Бойхона яқин-ку.

Диловар овқат еб, холанинг идишларини зудлик

билан ювиб берди. Она-бола ёлғиз қолишгач, анча вақт жим ўтиришди. Оғир хаёллар мавсуми бир умр давом этадигандек эди. Кўчада хандон отиб кулишиб келаётган йигитлар дераза тагида жимиб қолдилар, оёқ товушлари, ғўнғир-ғўнғирларигина қулоққа чалинди.

— Худди қабристон олдидан ўтишаётгандек, — хўрсинди ойиси. — Биздан, уйимиздан сесканишади. Улар учун беҳосият одамлармиз, беҳосият уйда яшаймиз. Уҳ-ҳ, Сарваржонни бир кўрсам эди, гўдаккинамни... Балки майиб бўлиб, тўшакка ётиб қолмаганимда, тузатиб олармидим?.. У руҳий касал эмас, дўхтирлар бекор айтибди. Руҳий касаллар бошқа...

— Руҳий касал дейишгани йўқ-ку, ойи.

— Ақли заифмиш. Дадаси наша чеккан бўлса, болагинамда нима айб? — Овози қалтираб кетди ойисининг. — Эй Худойим-ей, шуми дунёнинг адолати? Моховлардай элдан ажраб қолдик, ҳам-манинг раҳми келади. Қиз боласан. Тақдирингни ўйлайман, болам.

— Мен кўп пул топаман, бой бўламиз, укамни ҳам олиб келамиз, — деди Диловар негадир ишонч билан.

— Қўй, унақа дема. Қиз бола пул топаман, деб зинҳор мақтанмайди.

Диловар юзини ёстиққа босиб, унсиз йиғлади. Қўлидан нима ҳам келарди? Ишқилиб, дадаси Даврондан қарз олган бўлмасин-да. Агар дўкон олдидаги гап ҳақиқатга айланса...

“Йўқ, уникига бормайман, — деди Диловар. — Шу ерда, уйимизнинг харобаларида қолишга ойимни кўндираман...”

Кўзи илинди. Даштда юрганмиш. Умрида кўрмаган кенгликлар, уфқда адирлар кўзга ташланмоқда.

Қаердандир нотаниш хотин пайдо бўлди. Ким экан деб тикилиб қараса, ўша — бўронли кечадаги халоскори.

“Қўлларингни менга сот, — деди у, — анча вақтдан бери шундай қўлларни ахтараман”.

Диловар бўронли кечада бу аёл қўлини қандай силаганини, мақтаганини энди эслади. Қўлларимга бунча қизиқиб қолди-я, деб ҳайрон бўлганди, гуриллаган овоз келди. Худди ер қаъридан эшитилаётгандек туюлди.

“Ер остида нима бор экан? — ўйлади қиз. — Наҳотки, у ёқларда ҳам одамлар яшаса?!”

Боши оққан томонга кетаверди. Бир кулбага етди. Кира солиб аслида бу кулба эмас, Давроннинг ҳайҳотдек қасри эканини билди. У ҳеч қаёққа қочиб қутулолмасди, катта қулф осилган. “Ойи!” деб йиғлаб юборди. Ногиронлар аравачасида ўтирган ойиси: “Ўзинг айтдинг-ку, бой бўламан, деб! Мана шу уй-жой сеники! Умримнинг охиригача мени боқасан! Сендан бошқа боқадиган кимим бор?” — деди.

Тезроқ кетиш кераклигини айтганди, ойиси киноямуз жилмайди.

“Унинг хотинисан, қаёққа кетасан, қизим!”

Эшикдаги қулф таниш, қўлида эса дадасининг ўлимига сабабчи бўлган калит. У қулфни очаман, дея эшикка қараб юрди. Шунчалик ишондики, агар калит тўғри келмаса, тўғнағичи билан очарди. Шунда гуриллаган овоз янада яқиндан эшитилди...

Кўзини очса, нари-бери таъмирланган ўз уйида, ойисининг каравоти ёнида ётибди. Овоз шундоққина девор ортидан эшитилмоқда эди. “Хайрият, тушим экан”, — деди. Унча-мунча нарсани ойисига сездиравермас, дардлашмас эди, индамай ўрнидан турди.

– Қизим, машина келди, чиқ, – деди ойиси оғ-риниб.

Юк машинаси орқаси билан бир оз юриб, тўхтади. Ҳайдовчи ва бир йигит қорайиб қолган деворларга ачиниб қарай бошлади. Диловар уларга салом бериб, шоша-пиша изига қайтди.

– Кетамизми? – сўради у. – Битта хона бўлсаям, бошпанамиз бор-ку!

– Машина юборибдими? Барака топсин...

– Нималар деяпсиз, ойи?

– Бу ерда қандай яшаймиз, ахир?!

– Нега... нега бирдан ўзгариб қолдингиз?

– Кечаси билан ўйладим: Даврон савоб ишни бошлабди. Барака топсин!

Кўч-кўрон юк машинасининг бир четига ҳам юк бўлмаслигини чамалаган ҳайдовчи ва гумашта тугунчакларни эринибгина ортишди. Дуо қилиш илинжида ўтирган аёлга дейишди:

– Каравотингиз Даврон аканинг ҳовлисига тўғ-ри келмайди, шу ерга ташлаб кетамиз. Суясак, юроласизми ёки кабинага кўтариб чиқарайликми?

– Машинага чиқолмайман. Юролмайман ҳам.

– Тушунарли.

– Биздай кўнгли яримталарга ёрдам берган Дав-ронжонни Тангрим ўз паноҳида асрасин, бола-чақасининг бахтига доим омон бўлсин, умрини зиёда қилсин, – узундан-узоқ дуо қилишга тушди ойиси. – Бева-бечораларга қайишганга Яратганнинг ўзи қайтарсин... Умримнинг охиригача алқайман...

Ҳайдовчи ва гумашта “Тезроқ тугата қолсайди”, деб сабрсизлик-ла кутишди, улар падари оқ қилган ногирон аёлнинг дуосига зор эмасдилар чоғи. Сўнг даст кўтариб, кабинага чиқаришди. Диловар баттар қовоқ уйиб олганди. “Агар ойимга тиланчилик

қилинг, дейишса, йўл четида ўтириб, садақа ҳам сўрайди”, деб ўкинди. Хайрлашишга келган Салтанат хола эса машина изидан маҳзун боқиб қолди. Хийла узоқлашгач, у афсус ила бош чайқагандек кўриниб, Диловар оёққа қалқди. Йўқ, меҳрибон қўшнининг нима демоқчи эканлигини уқиб ололмади, машина муюлишдан чайқалиб бурилгач, гўдаклиги ўтган кўчаю уйлар дарахтлар панасида қолиб кетди.

Қарши-Тошкент йўлидан шарққа уч чақиримча юришди. Мардикор бозоридан ўтишгач, чапга, янги қуриб битказилган, айримлари чала қолган ҳайбатли иморатлар томон бурилишди. Баъзи дарвозалар тагида хорижий русумдаги машиналар турарди. Сувалмаган икки қаватли ғиштли уй орқасида тўхтаганларида, иккита деразада парда кўринди. Демак, ярми битган. Қишни шундай қасрда, ҳаловатда ўтказишар экан-да.

Бир неча кундан сўнг Даврон келиб, қўлларини чўнтақларидан чиқармай, фаввора қурилиши режалаштирилган ҳовуз лабида тўхтади. “Бемалол яшайверинглар, қазноқдаги картошка-пиёз, ёғ, макаронларни рўзғорга ишлатаверинглар”, деб меҳрибончилик кўрсатгач, Диловарга дарвозани ичкаридан қулфлаб қўйишни илтимос қилди. Бу — дарвоза ёнига қизни ёлғиз чақириб баҳонаси эди.

— Ҳар кимга ҳам очаверманглар, — деди у. — Мактабингни гаплашиб бераман. Нечанчи синфсан?

— Саккизга ўтганман, — қизнинг вужудида қалтироқ уйғонди.

— Ҳм... ўн бешга ҳам кириб қўйибсан. Пулдан қийналиб қолсанглар, қишки дала ҳовлимга олиб бораман. Янганг касалманд, юмушларига қарашсанг, хурсанд бўлади. Лекин бу гапни ҳеч кимга айтма.

Берган ёрдамига таъма қилиб, қизини хизматкор қилиб ишлатяпти, дейишларини истамайман.

Диловар қўрққанидан бош силкиди, миқ этмади, барча фалокатлар энди бошланаётгандек эди. Чўғ устида тургандек ҳар лаҳзани азобли ўтказди, сўнг бу ҳолатга бардоши етмай дарвоза эшигини шошапиша тарақлатиб ёпди. Даврон машинаси бурилиб улгурмаган эди, қизгина беодоблик қилмадиммикан, деб лабини тишлаб, дарвозага суянганча анча вақт жойидан жиллолмади. Машина вангиллаганча узоқлашди.

— Шу ердამисан? — Ойиси чақирди.

— Боряпман.

— Нима дейди у? — сўради ойиси яқинда ўрганган пайпоқ тўқишга уннаркан, ишдан кўз узмай.

— Дарвозани бегонага очманглар, деб тайинлади.

— Бошқа ҳеч нарсa демадимиз?

— Хотинининг касаллигини айтди. У кишининг юмушларига ёрдам беришим керак экан.

— Уйига борибми? Қачон?

— Ўзи айтаркан. Қишда бўлса керак.

— Дарвозадан ўйланмасин. Керак бўлса, унинг ўзига ҳам очмаймиз.

— Бу ер менга ёқмади, кетишимиз керак, — Диловар ҳовлига чиқди-да, зинага ўтириб олди, ойиси ер остидан ғалати нигоҳ ташлаб қўйди, аммо энди бир сўз демай жон-жаҳди билан тўқиди.

Даврон ҳафта ўртасида яна келди. Кунлар бирдан совиб, печкага ўт ёқиладиган дамлар эди. Газни бемалол ёқиб ўтириш ҳақида оғиз очди. Бироқ гап оҳангидан на уйни иситиш, на хавфсизлик ташвиши сезиларди. Унга қолса, уйдан қўним топганлар совуқда дийдираб ўтиришмайдими, ўз уйлари ёниб

кетгани каби портлатиб юборишмайдими, асли мақсад-муддаоси бошқача эди гўё.

— Қизимга иш топиб бермоқчи эмишсиз, — деди Диловарнинг ойиси аравачасини хиёл олдинга ҳайдаб, — лекин тушдан кейин ишласа дегандим. Тушгача мактабда ўқисин. Укангизга айтдингизми?

— Нимани?

— Қизим шу ердаги мактабга боради-да энди. Директорни укам дегандингиз. Туғишган укангизми ўзи?

— Э, қанақа туғишган?! — жеркиб берди Даврон. Сўнг дарҳол юмшади. — ...Узр, шунақа тутақиб кетадиган одатим бор. Муаммолар кўпайган, тез-тез асабим кўзийди. Мактабга бормоқчи экан, марҳамат, бораверсин, менсиз ҳам қабул қилаверишади, шу ҳам муаммоми?!

— Агар сизга оғирлигимиз тушаётган бўлса...

— Илтимос, унақа гапларни йиғиштиринг. — Даврон изига қайтиб, бир лаҳза тикилиб қолди. — Отингиз Марғуба-я? Эшитинг, Марғуба! Бу қанчалик оғир бўлмасин, очик айтишга мажбурман. Раҳматли Мамарасул қўл остимда ишлади, уйимда ҳам кўп меҳнат қилди. Бир ишласа, ундан яхши одам йўқ эди. Хуллас, мендан қарз олган. Ундан кечиб кетолмайман. Тўғри тушунинг.

— Бу... бу нима деганингиз?

— Тўлаш керак, тамом-вассалом.

— Ким тў... тўлаши керак?

— Билмадим, билмадим. Муҳими, менинг пулларим жойига қайтарилса, бас. Кўряпсиз, ташвишим бошимдан ошиб ётибди. Бир ёқда шу ҳовли, ярми битмай тўхтаб қолди. Душманларим устимдан кулишяпти.

— Бизда пул йўқ.

– Мен ҳам ҳозир беринг демаяпман.

Диловарнинг томоғига аччиқ нарса тиқилди. Қаерга қочади? Ойисидан узоқлашишга ботинолмай очик эшик ортида, устунга суяниб, беихтиёр ичкаридаги гап-сўзларга кулоқ осди. Дўкон олдидаги кимсанинг гапи ёлғонга айланишини кечаю кундуз тиларди.

– Майлими эшикни ёпсам? – сўради Даврон.

Эшик тутқичига қўл узатаётиб, айвондаги Диловарга кўзи тушди.

Эшик ёпилди.

“Йўқ, – деди Диловар юзини тўсганча ташқи зинадан чопқиллаб, иккинчи қаватга кўтариларкан, – қарзларини қандай тўлаймиз? Дадамга қўшилиб ёниб, кул бўлганимиз яхшимасмиди?..”

Кўп ўтмай тарақлаб очилган эшикда Давроннинг қон қочган безовта турқи кўринди.

– Диловар! – чақирди у. – Бу ёққа кел! Қаердасан-а? Хой, онангга қарамайсанми?

Қиз зинадан тушаётганда, Даврон ҳовли ўртасида туриб, депсинди, “Яхшилик қилиб, ёмонлик топяпман” мазмунида нимадир деб яниб қўйди. Битмаган уй тоmidан бир гала каптар соҳибнинг ғазабидан қочиб ҳавони ихтиёр этганида, одам шаклидаги икки қушнинг ҳайҳотдек қафасдан қўним топгани ғалати эди.

Аравача ғилдирагини чангаллаган кўйи мурдадек оқариб ўтирган аёл кўзини зўрға очиб, деди:

– Кетаверсин... дарвозани ёп... Унга ҳеч нима дема... – Кейин елкалари силкиниб, йиғлаб юборди.

Диловар остона ҳатлаб, ғазабдан ҳансираб:

– Амаки! – деб хитоб қилди. – Ойим сизга нима ёмонлик қилди? Агар бизни ҳеч кими йўқ, деб ўйлаётган бўлсангиз, адашасиз! Дадам сиздан қарздорлигини аввалдан биламан! Лекин ойимга

қаранг, менга қаранг! Ҳозир қандай тўлаймиз? Қочиб кетмасин деб бошпана берган бўлсангиз, унутманг, берамиз ўша қарзларни! Фақат ҳозирмас! Агар бизга ёмонлик қилсангиз, қаерга мурожаат қилишни яхши биламан!

Даврон ўпкаси чиқиб бўғилди. Қўл силтаб чиқиб кетган одам кечқурун ош дамлатиб, бир аёл билан кириб келди. Аёлнинг тилла узукларига етти хонадон аҳлининг топган-тутгани етмасди. Қош-киприкларидан сириб олинган бўёқнинг ўзи бир банка сувни сиёҳга айлантироларди.

— Айланайлар, мен Давроннинг опасиман, — деди пасон хоним. — Боя укам билан хафалашибсизлар. Ҳаммаси нотўғри тушунишдан. Агар бир ғаразгўйлиги бўлганида, “Қарзимни ундириб беринглар”, дерди-да, органма-орган юриб. Озмунча пул олганми раҳматли эрингиз. Сизни даволатаман деган, кейин... ўзингиздан қолар гап йўқ, “дори”си ўлгур зорманда роса қиммат, туппа-тузук одамниям хонавайрон қилади.

Бир оз насихат қилиб, арз-додини айтгач, ўрнидан турди.

— Биз ҳалол одамлармиз, — деди қўлини кўксига қўйиб. — Бировнинг ҳаққини еганларга ўхшаймизми? Ё укам кимгадир зўравонлик қилганини эшитганмисизлар? Қизим, — у Диловарга илжайиб боқди. — Сендан хафаман. Ҳар хил гапни гап деб гапираверма, хўпми? Қўни-қўшни эшитганда нима бўларди? Отангдан катта инсонга ўйлаб гапиргин. Эшитган одам Даврон сизларга бирор ёмонлик қилиш учун уйига олиб келибди, демайдими? Бўхтонлардан асрасин!

— Опа, кетдик, — эшикдан бош суқди Даврон.

Диловар бир оғиз гапирмади, ойиси ҳам жим

эди. Она-бола ёлғиз қолишганда ҳам кўнгилсизлик хусусида гаплашмадилар. Онаизор қандайдир кам-гап, ўйчан бўлиб қолган, қиз ҳам ойиси билан суҳбатлашишни истамасди.

Кечаси қор ёғди. Диловар мактабга қатнай бошлади, аммо ўқишдан кўнгли қолган, бундай тарзда ўқиёлмас эди. Ақалли биттагина дугонаси бўлганида, балки ҳиссиз ва совуқ мактаб бағрида шоду хуррам юрар, унга талпинар, овунар, ғам-ташвишларини унутармиди.

— Ойи, мажбуран ўқиганимдан кўра, бормай қўя қолай, — зорланди бир куни.

— Иш топдингми?

— Қанақа иш? — Диловарнинг тилида шу савол янграгани билан хаёлидан “Наҳотки, мактабда ўқимаслигим ойим учун фожиа бўлмаса?!” деган ўй лип этиб ўтди.

— Бўлмаса, нега бормаيسان? — сўради ойиси тўқишдан бош кўтармай.

— Ишлайман.

— Шунинг учун иш топдингми, деб сўраяпман-да.

Шу пайт дарвоза тақиллаб, Давроннинг опаси кириб келди.

— Қизингизни сўраб келгандим, мактабдан бўш вақтларида жўнатасизми? — деди у Диловарнинг ойисига. — Кеч қолса, укамнинг ҳайдовчиси эшик тагига ташлаб кетади. Жуда осон иш, ҳеч ҳам қийинмас.

Ойиси Диловарга саволомуз боқди, бундай нигоҳга қиз ўлса ҳам ҳозиржавоблик қилмасди. Она-бола бир-бирига хўмрайишди, бой хотиннинг бир қоши чимирилди.

— Бу аёл сенга айтганмиди? — сўради ойиси аравача

ғилдирагини чангаллаб. — Шунинг учун мактабда ўқимайман деяётган экансан-да?

— Менга ҳеч ким ҳеч нарсга дегани йўқ, — Диловар ичкари хонага кириб, каравотга зарда билан ўтирди.

— Жанжалнинг устидан чиқдим шекилли? — Бой хотин Диловарнинг ойисига яқин борди. — Нима гап ўзи? Мабодо ниманидир мендан кўраётган бўлсангиз...

— Қизимни нимага олиб кетмоқчисиз? — шартта гапни кесди ойиси.

— Вой, кўринишим аждарҳони эслатмаяптими мабодо? Нима қиламан қизингизни? Еб қўяманми? Менга бир дастёр керак, холос. Елиб-югурадиган, қўл-оёғи чаққон, ойлигини зўр қилиб бераман.

— Нима иш деб сўраяпман?

— Дастёрлик деяпман-ку! Уй юмушлари: супурсидир, коса-товоқ ювиш, меҳмонларнинг болаларига қараб туриш. Даврон билан келган куним аҳволларингизни кўриб, ёрдам берсам деб юргандим, далаҳовлига қиз керак бўлганданоқ оёғим олтиқўлим етти бўлиб чопдим.

— Давроннинг далаҳовлисигами?

— Бунча сўраб қолдингиз? Э-э... — хотин чапак чалиб юборди. — Гап бу ёқда денг! Нима, масталаст қаланғи-қасанғиларни меҳмонга чақиради, деб ўйлаяпсизми? Киноларни кўп кўриб, ҳар хил бўлмағур китоблардан бош кўтармаганмисиз, дейман? Биз ўзига тўғри одамлармиз. Мен ё Даврон номаъқул ишларни қиладиларганга ўхшаймизми?

— Йўқ.

— Шу-да. Одамни бекорга хафа қиласиз. Бизда оила катта, бутун бир жамоа. Куёвлар, сингиллар, холалар, уларнинг болалари, бунинг устига хўжайинимнинг ўртоқлари ҳам келишади. Ҳаммаси казо-казо, ман-

сабдор шахслар. Орасида милиция бошлиқлари ҳам бор. Қани, айтинг-чи, қайси бири ёмон хотинларни шунақа давраларга эргаштириб юради? Мана, до-рингизга пул, яъни аванс. Қизингизни эртадан бошлаб жўнатоласизми? Ҳар йили декабрда гап-гаштак бошланади, қиш бўйи одам узилмайди, фақат кабобларнинг ўзига бир машина кўмир ёқиб юборамиз-ов.

Ойиси пулни кўрибми, кабоб ҳақида эшитибми, тамшаниб қўйди. Ҳақиқатан, шу ҳафта анча-мунча дори харид қилмоқчи, Сарваржонга қишлик кийим жўнатмоқчи, кўпроқ пул топилса, такси чақириб, соғинган жигарбандини кўриб келмоқчи эди.

— Қизимдан сўранг, тушдан кейин бўлса, майли, — деди ойиси ва пулни қуруқшаб қолган, рангпар қўллари-ла авайлаб ушлади, кафтлари орасига олди, силади.

Шанба куни Диловарни олиб кетгани машина келди. Дарё бўйида бир қатор жойлашган ажиб-ажиб иморатлар шаҳарга яқин эди, аммо Бойхонага бутунлай чап экан. Ҳайдовчи — эллик ёшлардаги вазмин киши — аллақайси светофорда тўхтаганда, гап қотди:

— Қизим, кўрдингми, анави машина қизилга қарамай ўтиб кетди. Бундайлар қизил ёнганини кўради, юриш тақиқланганини билади, лекин қо-идаларни менсишмайди. Чунки улар ўз қоидалари билан яшашади. “Бошқалар билан иш тутма, ўзинг-дан қолма, шошил ва ушлаган жойингни уз, бўлмаса мирқуруқлигингча ўлиб кетасан!” дейишади. Ёмон-а?

— Ёмон, — деди Диловар.

— Ашурали Холиқовичнинг қариндошимисизлар?

— У кишини танимайман.

— Ҳа, бегонамиз, де. Раҳматли яхши одам эди, булар эса... — Ҳайдовчи машинани юргизиб, далаҳовлига бурди. — Шу атрофда коса-товоқ юувчи йўқмикан, нега сени чақиришди? Меҳнаткаш, зуваласи пишиққа ўхшайсан, аммо бунақа ишларга ёшлик қиласан. Бор гапни айтяпман, мендан хафа бўлма.

— Билмадим, ойим билан гаплашгандилар.

— Ётиб ишламоқчимисан? — ҳайдовчининг қовоғи солинди.

— Йўқ, тушгача мактабга боришим керак.

— Қанақасига? Ахир, зиёфатлар ярим тунгача давом этади-ку. Агар фақат эркалар келса, қарта ёки нарда ўйнаб, тонггача ўтиришади. Коса-товоқларни юиб, жавонга тахлагунингча тонг ҳам отади. Кейин нима киласан? Уйқусираб борасанми ўқишингга?

— Ойимга пул керак эди, укамга ҳам.

— Унда майли, — деб уҳ тортди ҳайдовчи. — “Пул ўлсин-о, пул ўлсин” дейишади, эшитганмисан? Пул — ҳаёт машинасининг ёқилғиси. Билиб қўй, темир машина ёнилғиси бакда, ҳаёт машинасиники банкда сақланади. Ҳеч қачон ёдингдан чиқарма, ҳайдовчининг эси-дарди доим ёнилғида бўлмайди, у светофорни ҳам эсдан чиқармаслиги керак. Мумкин эмасми, тамом, мумкин эмас. Темир-бетон!

Диловар дастлабки икки кеча уйқудан қийналди. Иссиқ тўшакда мизғиб олиш учун жонини беришганда тайёр эди. Ниҳоят, учинчи куни кундуз тўйиб ухлади, боз устига ўша кеча меҳмонлар ҳам узоқ ўтирмай уйларига тарқалиб кетишди. Кимдир йиртиб ташлаган пулларни териб олган Диловар (бу ишни мўйнали хонимлардан бири амр этганди), мингиллаб хиргойи қилганча тахлаётган тунги дам эди.

— Уч кун меҳмоннавозлик йўқ, бунча нарса ачиб қолмасмикан? — деди бой хотин оёғини чалиштириб, сигарета тутатаркан.

— Ачиса ачийди-да, — тўнғиллади Даврон. — Гап бир ҳовуч сарқитда эмас-ку. Омбордаги моллар соғ бўлсин, опа... Э, бўйни узундан қуйсангиз-чи, эрталабдан ишга бориладиган қора кунларим ўтиб кетган, тушгача эшакдек думалаб дам оламан.

Рюмкага қуйилаётган ароқ қултиллаётганда хонага Диловар бўш патнис кўтариб кирди.

— Йиғиштир, нега бунча имиллайсан-а? — койиди бой хотин. Кейин ястланиб ўтириб, шифтга тутун пуфлади, меҳрибончилик кўрсатди: — Ҳайдовчи келса, уйингга олиб бориб ташлайди, Диловар. Бананларни, арчилган меваларни, ликобдаги гўшtlарни сумкангга сол. Нонлардан биронта ҳам қолдирма. Пишган гўшт, кабоб, очилган шарбат — ҳаммасини йиғиштир. Иккита сумка бўлса, иккита, етмаса учта. Еб ётасанлар.

Даврон қизнинг хатти-ҳаракатларини индамай кузатиб ўтирди.

— Булар мени қўшмачи деб ўйлашган, — деди ми-йиғида кулиб.

— Мени ҳам, — бой хотин ичимлик ҳўплади.

— Ўтир, — Диловарга имо қилди Даврон, — сендан гап сўрамоқчиман. Шу кунлар ичида менинг кимлигимни кўрдингми? Ёмон одаммиканман?

— Йўқ, — бош эгди қиз.

— Ёмон бўлсам, Яратган эгам аллақачон жазо-йимни берарди. Мен эса, кўриб турибсан, яхши яшаяпман. Еганим олдимда, емаганим кетимда. Бунча нарса қаердан келади? Интилувчанлигимдан, меҳнаткашлигимдан, тап тортмаслигимдан, тавак-калчилигимдан. Мен ўғирламайман, йўлини қи-

ламан. Йўлини қилиш мумкинми, демак, айб менда эмас. Балки сенга улуғ одам, олдига яқинлашиб бўлмайдиган бой бўлиб кўринарман? Мен ва бу холанг... ҳалигилар олдида паст табақамиз. Паст! Улар буйруқ чиқара оладилар, шунча мол шунча жойга тарқатилсин, фалон иш қилинсин, бунга манавинча маҳсулот олиб келинсин ва ҳоказо. Биз эса улар салобат билан имзо чеккан ишларни энг қуйида ижро этаётган аллақандай кимсалармиз. Гапларимни тушунаётгандирсан-а?

— Унга бунақа гапларни гапирма, Даврон, — деди аёл. — Нима, кайфинг ошиб қолдими? Қани, Диловар, бўл, ишингни қил.

Қиз ўрнидан туриб, беихтиёр бурнини тортган эди, Даврон столни муштлади.

— Ўтир! — сўнг ёқа тугмаларини бўшатиб, яна бир қадаҳни симириб, деди: — Онангнинг ўша кунги гапи ҳалигача юрагимни пармалаб ётибди. Мен сизлар ўйлаган пасткашлардан эмасман! Даданг олган қарз учун онанг иккингни хизматкор қилганим йўқ! Сизларга яхшилик қилиш учун жой бердим, иш бердим! Ё сенга бирор марта ёмон кўз билан қарадимми?

— Бунақа гапларингдан кейин у далаҳовлингга қайтиб оёқ босмайди, — деди бой хотин. — Бойхонадаги уйингдан чиқиб кетишади. Шу керакми сенга?

— Боришсин! Қайтанга пулимни ундириб олиш учун уларни ўзим судга бераман! Дадаси авраб пул олишга уста эди. Жами қанча олганини биласизми?

— Минг марта айтгансан.

— У уй-жойимни ўртага қўяман, деган. Бу ҳақда хотинига, Диловарнинг ногирон онасига айтганимда, ҳушидан кетиб қолди.

— Бас! Диловар бола, ниманиям тушунарди?! Бир

ғиёҳванд киши оиласини гаровга қўйиб пул оладими, ўз жониними, пул берувчи ютқазади. Хоҳлаган ишингни қил, деган қонун йўқ. Буларга бирор ёмонлик қилсанг, умринг қамоқда чирийдим. Отаси учун фарзанди жавоб бермайди, унутма!

— Беради! Бунинг отаси ғиёҳванд эди, кичик укаси ақли заиф бўлиб туғилди. Хўш, боланинг нима айби бор эди? Ота-она учун зурриёднинг ўз умри билан тўлов тўлаши ҳақидаги қонун табиатда бор, нега жамиятда бўлмас экан? Агар пулимни бир йил ичида топиб бермаса, қизи ҳам, онаси ҳам калласи билан жавоб беради.

Диловар ҳиқ-ҳиқ йиғлай бошлади. Бой хотин қовоғини тошдай уюб, бир нуқтадан кўз узмай ўтирарди. Даврон босиб сигарет чекди.

— Столни йиғиштир, коса-товоқларни эртан келиб ювиб кетасан, боягиларни сол сумканга, — деди бой хотин Диловарга. — Уйингга ўзим элтиб қўяман. Қани, марш! Йиғлашни бас қил!

Йўлда тушунтирди:

— Қарз ёмон нарсаси, айниқса, катта пул. Болалик қилиб, ҳалиги гап-сўзларни бировга айтиб юрма, ўзларингга жабр бўлади, холос. Бизнинг хизматимизни қилиб кам бўлдингми? Қорнинг тўқ, устинг бут, ойлигингни олдиндан оляпсан. Ҳали кўп пул ишлаб, қарзни ҳам узасан. Жа етмаса, мен бераман.

Диловар уйга кириб, оғир сумкаларни тап этиб ташлади ва деворга суянди. Қанча вақт турганини билмайди, бир пайт димоғига ғалати ҳид урилди, жуда-жуда таниш ҳид. Чироқ тугмасини босдию, кўз олдида жонланган манзарадан тошдек қотди. Ойиси аравачада бир томонга оғиб, карахт ётар, кулдондаги сигаретадан сезилар-сезилмас тутун кўтарилар эди.

Диловар ҳавони қайта ҳидлади, кўзларига ишонмай бир аҳволда кулдонга яқин борди. Сигарета яrimi чекилган ҳолда тутаб ётарди.

— Ойи, — деди Диловар сигаретани авайлаб қўлига оларкан, — Бу... бу нима? Чекапсизми? Сиз ҳам дадамга ўхшаб... Наҳотки...

Ойиси бир сесканди-ю, аммо кўзини очмади. Диловарнинг кўзлари фавқулодда тезлик билан қизарди, пешанасида тер ялтиради. Сигаретани эзгилаб, ортига бурилди. Афтидан уйдан бадар кетмоқчи, то ажали етиб, бирор ўнгурдан ёки машина тагида ажали етгунча тўхтамоқчи эмас эди. Айвонга чиқиб, оёқлари майишиб йиқилди. Ёввойи мушуклар пайдо бўлиб, бир-бири билан биғиллашиб талашаётганда, кўзини очди. Ойиси ётган уйга қайтиб кира олармикан? Йўқ, у сигарета ҳидидан ҳам, чекувчи сархушлигидан ҳам аллақачон тўйган, бундай ҳолни кўргандан ўлиб қўя қолгани аъло эди. Ён томондаги хона эшигини очди. Мунгли йиғи бу хонадан анча вақт эшитилиб турди, кейин эса бир маромдаги гурс-гурс деган товуш кела бошлади.

— Қизим, — деб хириллоқ овозда чақирди сархуш она.

Чироқ ёниқ, эшик олдида сумкалар ётибди. Ойиси бир амаллаб бўсағага етди, аравагани ҳайдашга ортиқ мадори қолмади. Нариги хонадан эса ҳамон гурсиллаган овоз эшитиларди.

— Қизим... Диловар... — аянчли овозда ёлворди ойиси. — Нима қилипсан?

Она-бола бир-бирини кўрмади. Қиз бошини деворга уришни тўхтатиб, кўзларини юмди, узала тушиб ётди. Марҳум отанинг қарзини тўлаш мумкин эди, лекин бой берилаётган умрни кейинчалик сотиб олиб бўладими?

Дарвоқе, Диловар умр деганда бахтни тушунарди. Эсини танигандан бери умр кутиб яшарди, катта умр.

V

Нега чекишга қарор қилганини Диловар ойисидан бир оғиз сўрамади. Қовоғи кечагидан зиёд уюлганини айтмаса, ўша-ўша эди. Биргаликда нонушта қилишди.

— Сомсани боплаб пиширибди, — деди ойиси. — Сарваржон бўлганда маза қиларди.

Диловар ер остидан қараб қўйди. Ойиси ақлдан оза бошлаганини энди сизди. “Эри ёниб кетди, гўдаги ўлди, кенжа ўғилчаси ақли заифлар даволанадиган жойда, уйдан фақат чолдевор қолди, қариндошлари эса юз ўгиришган, отасининг жанозасида опаси калтаклаган...” — Диловар далаҳовлидагилар ўзаро гаплашганда қулоғига чалинган гапларни эслади.

— Сигаретга наша қўшилганмиди? — сўради Диловар ойисининг юзига қарамай.

— Қанақа наша ҳақида гапираяпсан? — тумшайди ойиси.

— Ёш бола эмасман.

— Бўлди, бас қил. Битта сенинг тергашинг етмай турувди.

— Нашани ким берди? Уларми?

— Улар деганинг ким? — Ойиси хавотирланиб боқди.

— Далаҳовлидагилар.

— Тушунмадим, хизматини сен қилаяпсан-ку, мен кўрмасам уларни? Нима, наша чекишадими?

— Йўқ, — деди Диловар, — бировларга ўргатадиганга ўхшайди. Даврон ака бериб кетдими? Ундан бошқа ким келган бўлиши мумкин уйга?

— Сен уни айблама, қизим. Ўша куни “оилангни

адойи тамом қилган мана шу” деб устимга отиб юборганди. Ётиб-ётиб, нимаси дадангни тамом қилган экан, дедим... Ўлдирса, мени ҳам ўлдирсин...

— Навбат меники.

— Ниманинг навбати? — Ойисининг кўз қора-чиқлари кенгайди.

— Ўлиш навбати.

— Нималар деяпсан, Диловар?

— Агар яна чексангиз ўзимни ўлдираман!

Шундан сўнг ойиси қизининг пешанасидаги моматалоқ бўлган жароҳатга қараб, кўрқди. Уч кун ўтиб, Диловарни далаҳовлига олиб кетишгач, у ердагилар ҳам пешанасидаги жароҳатга қизиқишди.

— Йиқилдим, — деб жавоб берди Диловар.

— Қоқ пешона билан-а? — кулди ошпаз. — Бўлиши мумкинмас. Одам пешона билан йиқилиши учун қўл-оёқсиз бўлиши керак, ёки маст, ёки ўйинқароқ ўғил бола. Сен эса мушуксан. Қандай ҳолда ташлаб юборишмасин, барибир оёғинг билан тушасан. Кўзларингдан билиняпти.

Ичкаридан шовқин-сурон эшитилди.

— Ҳой, бу ёққа кел! — деди шу он отилиб чиққан бой хотин. — Патнисни ҳам олиб кел! Тоза сочиқдан олвол!

Диловар хонага кирганида, меҳмонлардан бири уст-бошига ичимлик сачраган, беҳол ўтирар, бошқаси — сочи орқага таралган киши — сигарета тутатишга уринар, негадир ёндиргич ёнай демасди. Гиламга сочилган салат ва овқат қолдиқларини йиғиштираётган Диловарни кўриб, у сигарета ёқишдан тўхтаб, деди:

— Нима қияпти бу қизча?

— Гилам тозалаяпти, — деди Даврон гезариб.

— Кўряпман, — бир қадам олға ташлади киши, —

ахир, у ёш бола-ку, нега алламаҳалда бу ерда чўрилик қияпти? Мактабда ўқийдими?

— Аҳмад ака, бу қиз менинг дастёрим, — деб бой хотин энди важ-корсон кўрсатмоқчи эди, нотаниш меҳмон баттар жиғибийрон бўлди:

— У ҳали она сути оғзидан кетмаган қизча-ку! Мен ўтирган шу столни ҳам артгандир? Қошиқларни, ликобчаларни, коса-товоқларни ҳам у ювадими? Бирорта аёл топилмадими? Ё топиб берайми?! Ё маош тўлашга қийналиб қолдиларингми? Нима ҳақларинг бор норасидани ярим кечагача ишлатиб?

— Салкам ўн олтига кирди, — деди Даврон. — Кейин бу ишни қилиш-қилмаслик шахсий иши. Биз бировнинг шахсий ҳаётига аралашолмаймиз. Ёлғиз онаси билан яшайди, уй-жойи йўқ, бунинг устига онаси шўрлик ногирон. Нима, бу қизни оталиққа олмоқчимисиз?

Аҳмад ака Давронга ғазаб билан кўз ташлади.

— Шунақа дегин. — Сигаретасини худди Диловар каби эзғилаб ташлади. — Мен ҳам кўп ёмон ишлар қилганман, лекин бу даражага бормаганман. Яхши қолинглар!

— Ҳой, тўхтанг, — ўрнидан эриниб турди Даврон. — Мени нотўғри тушундингиз. Уларнинг оиласи мендан анча-мунча қарз.

— Кетаверсин! — бақирди кийимига ичимлик сачраган кимса. — Ўзини ким деб ўйлаяпти?! Осмон қўлида бўлса, ташлаб юборсин! — Ташқарига эшитилмайдиган қилиб бўралаб сўкинди: — Олифта! Қари маймун! Ахлатхонадан топилган ташландиқ! Ҳаёт шу экан-да, аллақандай таги пастлар ҳам пул топиб, одам бўлиб кетавераркан!

Диловар ташқарига чиққанида, ошпаз хотин маш-машани суриштирди.

— Аҳмад акани танийман, — деди у, — бой одам, машиналари қўша-қўша. Лекин ҳозир машиналар сони “мода”дан қоляпти. Ўнта машинанг бўлса ҳам ҳайрон қолишмайди. Биз — хотинлар ҳам машина қатори бўлиб қолмасак эди, чунки пул кўпроқ эркакларни қутуртиради, унутма! Масалан, сен миллион сўм ютсанг нима қиласан? Э, қаёқдан ҳам қўлингга миллионлар тушсин? Тушмайди! Нега дейсанми? Сен билан мен шунақа яралганмиз. Бир умр кимнингдир қўлига қараб яшаймиз. Катта бой бўладиганлар олдиндан сезилади, биз эса... Ҳамма бой бўлса, ким ошпазлик қилади?!

Меҳмонлардан яна иккитаси жўнаб кетди. Қолганлар уларни кузатгани ташқарига чиқишди. Зиёфатнинг белига тепилган эди.

— Улар ҳам кетишса, сумкамиз лиққа тўлади, — пичирлади ошпаз кўзларини ўйнатиб. — Даф бўл, тешиб чиққурлар, даф бўл. Айтгандай, ўтган сафар ароқлардан олиб кетдингми? Уйингда ичадиган одам йўқми? Ичма, ҳали ёшсан. Менга ўхшаб ўрганиб қолсанг, эринг ташлаб кетади. Ароқ берайликми, деса, майли, де. Сотиб, пул ишлайсан, тушундингми?

Диловар қайноқ сув тўлдирилган чойнак ва тоза латта олиб, меҳмонхонага чопқилаб кирди. Пайтдан фойдаланиб, доғларни кўнгилдагидек тозалаб қўймоқчи эди. Бироқ ҳаял ўтмай хонага икки киши қайтиб кирди, қиз стол ортида чўк тушиб ишлаётгани учун улар пайқашмади...

— Аҳмаднинг сейфида, — деди бири паст овозда. — Нима қилиб бўлса ҳам қулфбузар топиш керак. Профессional бўлсин. Кўрганман, унинг сейфини иблис ҳам осонликча очолмайди.

— Топамиз, Бишкекда бир ўрис бола бор, устаси

фаранг. Агар зарур десангиз ўшани чақиртирсам... Фақат бу оғзаки шартномани ҳеч ким билмаслиги керак...

Эркаклар махфий иш хусусида гаплашаётганини тушунган Диловар ўрнидан турди-да, човгум ва латтани кўтариб, бош эгганча эшикка шошилди. Аҳмад аканинг сейфи ҳақида оғиз очган одам — кийимига ичимлик сачраган кимса, суҳбатдоши эса Даврон эди.

— Нима қияпсан бу ерда? — ўшқирди Даврон.

— Чёрт побери! — деб юборди ҳалиги кимса.

— Гилам тозалаётгандим, — тўхтади Диловар.

— Писмиқ! Ичкарига кираётганингни айтсанг тилинг узилиб тушадими?

— Мен... бирпасда... — чайналди қиз.

— Йўқол! Бундан кейин дачага қадамингни босма! Лаънати тулки! Ахир, писмиқланиб ўтирганини қара! Кўрмай қолибман. Тарбиясиз!

Диловар бой хотиндан ҳам ҳақорат эшитди. Айниқса, бир четга чақириб, эшитган гапларни бировга айтса, бошига қандай кунлар тушишини шундай қўланса сўзлар билан пўписа қилдики, ер ёрилмади, кириб кетмади бечора.

Далаҳовлини елкаминг чуқури кўрсин, деб аҳд қилди у. Модомики, ойиси ҳам Даврон ва опасига ён босар экан, демак, бош олиб кетиши керак. Эсини танигандан бери отаси ичиш-чекишдан бўш вақт тополмади, онаси ҳам ҳақ-ҳуқуқлардан дарс ўтмади, гўё дарахтлар ўз-ўзидан кўкараверади, палапонлар ўзлари учирма бўлиб кетаверади. Диловар ҳеч бир қонунга тўғри келмайдиган тарзда яшаётганини англари, ҳаёт ўз кўзлари билан кўриб тургандек эмаслигини, нимадир атайин, кўр-кўрона

бузилаётганини фаҳмлар, лекин нима қилишни, кимга мурожаат этмоқликни билмасди.

Эртасига буюмларини йиғиштира бошлади. Ойиси ўзи тўқиган нимчаниғижимлаб ўтирарди. Ахийри, нимчани тиззасига урди.

— Мен қаровчисини йўқотганлар уйига, сен болалар уйига борасан, — деди тўнг оҳангда. — Лекин кўчада дайдиб юрмайсан, тушундингми? Борадиган жойинг бўлса, бош олиб кетавер!

— Қаёққа бўлса ҳам барибир кетаман, — такрорлади Диловар.

Шунда адоий тамом бўлган аёл ўкириб йиғлаб юборди. Диловарнинг ҳам кўнгли бузилди, тишини тишига босиб, қотиб тураверди, юрак уриши гавдасини тебрантирарди.

— Қаёққа кетасан?! Қаёққа?.. Мени тириклай гўрга кўмиб кетмоқчимисан?.. Ким?! Ким ўша хафа қилган? Кеча далаҳовлида биров бир нима дедими? Айт!

— Ҳеч ким ҳеч нарса дегани йўқ.

— Бўлмаса, дардинг нима?

— Энди бунақа яшашни хоҳламайман, — Диловарнинг кўзлари ёшланди. — Мени хафа қилганлар кимлигини сўрагунча... — У ойисини аяди, тилини тишлади. Кейин овозини бир оз юмшатиб, аммо алам билан деди: — Қайси она қизини кечаси далаҳовлида ишлатиб қўяди?

— Тавба, шунга шунча ваҳимами?

— Бу, сизнингча, ваҳима қилинадиган иш эмасми?

— Сенга биров... бир нималар дебдими дебман.

— Ўлдирсалар ҳам қайтиб бормаيمان, — деб Диловар ҳовлига чиқиб, равоқ тагига ўтирди.

Кўз ёшларини ичига ютиб, нима қилмоқ кераклиги ҳақида ўйлай бошлади.

— Меҳрибонлик уйига жўнасаммикан? — деди хаёлан. — Тенгқурларим мактабни битиришига ҳам оз қолди, олишармикан?

“Албатта, олишади, — жавоб берди ички овози. — Ҳеч кими йўқ қизлар кўчада қолганини эшитганмисан?” Сал ўтиб иккинчи овоз янгради: “Бундай қилсанг, қочиб кетган ҳисобланасан. Ойинг икковларинг салкам гаровдасанлар. Бир кун келиб, Даврон ака бахтингни поймол қилиши, ойингга ҳам бирор “кор-қол” бўлиши мумкин. Бу ёғини тушунавер...”

— Ўзимни осаман, — деди қиз.

Ҳаётига нуқта қўйиш биринчи бор хаёлига келиши эмасди. Бу гал дадасининг маъракасида эшитган қўрқинчли гап-сўзларни эслади. Эмишки, сувда чўккан, ўтда ёнган одамлар, агар ўз жонига қасд қилмаган бўлишса, жаннатга тушармишлар. Мабодо ўзини ўлдирса, аросат деган саҳросифат борлиқда минг-минг йиллар осилиб турармиш.

“Мен, — деган эди қўшниси Салтанат хола, — эримнинг тажанглигидан, дўппослашидан, кун бермаслигидан шунчалар тўйгандимки, ўзимни ўлдириш фикри бир дақиқа ҳам миямдан кетмай қолганди. Устимга бензин қуйиб, ўт қўйсаммикан, оссаммикан ё катта йўлга чиқиб, машина тагига ташласаммикан, деб ажалимни топиш йўллари қидирардим. Китобга қарасам, ароқ ичганга, фоҳиша-бузуққа, шаллақига кечирим бор экану, ўзини ўлдирганга йўқ экан. Тўхта, дедим, нега ўзимни ўлдириб, дўзахий азобга қоларканман? Ундан кўра шаллақилик қилиб бўлса ҳам тириқ юрганим яхшимасми? Эрим онамни сўккан эди, “Ўзингнинг ҳам...” дедим. Урган эди, тўғри милицияга бордим. Ажрашаман, бунақа хотиннинг талоғини бераман, деганди, “Пажалиста”, дедим. Ўйнаш топиб олган, деган даъвони қилиб, эл

олдида суюқоёққа чиқарди. Исботлайсан, деб туриб олдим. Тоғаларимни чақириб, тарихда номларингиз қолса ҳам кўз ўнгимда талқондай туйинглар, дедим. Ўзим ҳам қўшилиб урдим. Ойлаб давом этган не-не жанжаллар бўлмади дейсан. Вақт ўтиб, онамни сўкмайдиган, қўл кўтармайдиган қилдим. Шунда ҳам тажанглиги, куёнчиғи қолмади. Ҳозир ўйласам, сочимнинг учидан тирноғимгача музлаб кетаман. Ўзимни ўлдириб қўйганимда нима бўларди!”

— У кишининг ёши катта, бунинг устига қўллайдиган тоғалари бўлган, — хўрсинди Диловар, — менинг кимим бор? Душманам эрим эмас, қўлидан ҳар бало келадиган эркаклар. Салтанат холадан маслаҳат сўрасаммикан? Кўрмаганимга ҳам анча вақт бўлди-ку, эри ёқтирмаса ҳам уйига борай, бир маслаҳат солар.

Шу пайт дарвоза тақиллади. Хавотир исканжасида эшикни очиб, жилмайиб турган новчагина нотаниш аёлга кўзи тушди. Негадир бу аёл уй ишларини бажарувчи хизматкор ёки фаррош бўлиб туюлди.

— Марғуба опа шу ерда яшайдиларми? — сўради у. Ранги ўчган сариқ металл тишлари ярашарди ўзига.

— Ҳа.

— Сиз қизимисиз?

— Ҳа, — такрорлади Диловар.

— Мен Назокатман, нариги маҳаллада яшайман. Салтанат опамни кўргандим, айтдиларки... Йўқ, адашдим шекилли... Сиз ростдан қизимисиз?

— Ҳа, — деди Диловар учинчи марта.

— Ёш экансиз. Салтанат опам айтдиларки, Марғубанинг қизини ҳам ёнингга олсанг, бир-икки сўм ишласа деб.

Бир нафас тикилиб қолишди. Диловарнинг юзи хиёл ёришди.

— Киринг, ойим ичкарида, бемалол гаплашамиз. Мени ишга таклиф қилиб келдингизми? Ҳозиргина Салтанат холамини эслагандим, менга иш топибди-да.

Назокат опа иккилана-иккилана остона ҳатлади. Хижолат чекаётгани кўринар, нимадир унга ноўнғай эди. Диловарнинг онасига деди:

— Мардикорчиликка чиқаман, опа. Баъзан хотинлар бўлади, баъзан йўқ. Доимий шерик керак десам, Салтанат опам қизингизни айтди. Лекин мактаб ўқувчиси эканини гапирмаганди. Рухсат бермасангиз керак.

— Ишлайман, — деди Диловар. — Дадамнинг қарзлари бор, ишламасам бўлмайди.

— Кўп пул топмасак ҳам, кунлик тушумдан қарз тўлаш мумкин, — синиқ жилмайди Назокат опа.

— Мардикорчилик? Бу... бу қанақа иш? — ойисининг норози экани очиқ-ойдин кўринарди.

— Номи сал совуқроқ, аслида ёмон иш эмас. Кунлик ҳақ эвазига гилам ювамиз, уй супуриб-сидирамиз. Ҳатто айримлар ҳафталик кирларини ҳам ювдиради. Тагин ўйламанг, нега Салтанат опам туғишгани бўлмаса ҳам, бир айтгандан чопиб келди, деб. Шароитингизни, бошингизга тушган воқеаларни сўзлаб берди. Қизингизнинг бўш вақти бўлса, майли, чиқсин. Қарз ҳақида гапирди, менда бир оз пул бор.

Она-бола беихтиёр кўз уриштиришди. Ахир, Назокат опа бор-будини сотса ҳам қарзга етиши даргумон эди. Билса, буларнинг бошига ажал савдоси тушибди, деб қочиб кетмасмикан?

— Шунча ҳиммат қилиб келибсиз, раҳмат, — деб ойиси бош эгди. — Ишлаш қизимнинг ихтиёрида. Фақат оғир ишлар қилдирмасангиз, у ҳали... норасида.

Ойисининг кўзларидан икки томчи ёш думалади,

Назокат опанинг-да кўзлари пирпираб, йиғламоқдан бери бўлди. Аммо Диловар кўз ёшларга ишонмай қўйганди.

Эртасигаёқ айтилган жойга — Бойхона бекатига етиб борди. Назокат опа автобусга чиққанларида, тушунтирди:

— Бугун пол, ойна, шифт тозалаймиз. Уй эгалари сал нозиктаб кишилар. Ортиқча гапирмайсан, аланглайвермайсан, ҳайкалча, сурат, ваза-пазаларга тегинмайсан, майлими?

Диловар бошини силкиб, йўл бўйидаги боғларга назар ташлади. Гўё туғилиб-ўсган уйига қайтиб кетаётгандек эди. Нафақат туғилиб ўсган уйига, алланечук сирли, эртақмонанд кошонага элтарди бу йўл. Эсини танигандан бери уйда бахтли онларни кам кўрган, жамики хонадонлардан қувғин қилинган жанжал, тушкунлик, ғам-алам уларнинг эшик-де-разасидан елвизакдек кирган эди.

Кемтик оиласини барибир соғинди. Бахтманд, фаровон ва тўла-тўқис тасаввур этди уни. Ана, дадаси ва ойиси хонтахта атрофида кулишиб ўтирибди, чой ичишмоқда, телевизорда шўх концерт; укаси бир четда ўйинчоқларини ўйнамоқда, оғзидан сўлак оқизиб, би-билайди. Шу пайт ойиси меҳр инган ширали овозда чақиради: “Диловар, кела қол, овқатинг ҳам совиди, дарсингни кейин тайёрлайсан!”

Уй иссиқ. Уйдан хушбўй ҳид анқийди. Уй эмас, жаннат парчаси...

— Хаёл нима, биласанми? — деб сўраб қолди Назокат опа.

Ногаҳон пулини ўғирлатган кишидек қиз жонсарак боқиб:

— Орзу, — деб жавоб берди.

— Ҳеч қачон амалга ошмайдиган нарсалар ҳақида

ҳам ҳаёл суриш мумкин, — дея Назокат опа енгил қучди. — Бундай ҳолатга мен ҳам кўп тушаман. Сен ҳозир “Ҳаммаси бошқача бўлиши мумкин эди-ку”, деб ўйлаяпсан, топдимми? Эрим, болаларим билан зўр яшардик. Бир куни киракашликдан қайтаётганда, юк машинаси билан тўқнашиб кетган. Мен шу тўқнашувни кўп ўйлайман. Нега икки машина муюлишда учрашишди? Икковидан бири бир неча сония кечикса ёки эртaroқ келса бўлмасмиди? Нима учун бир лаҳзалик хато учун умрбод жазо, кўргилик, армон? Билмайман, дунёнинг сирлари сақланадиган сандиқнинг қалити йўқ, ҳеч қачон бўлмаган ҳам. Бугун энг яхши кун, деб ўйла, Диловар, бугунинг билан яша. Бўлмаса, ўзингни ўзинг еб қўясан.

Диловар индамади, нигоҳлари яна ташқарига боқди: манзаралар ўзгариб, бегона маконга элтувчи йўллар, орзуларни юлиб олувчи эгатлар, бахтиқаро тутлар лип-лип ўта бошлади. Мардикорнинг ишхонаси йўқ, у муқим жой ахтариб юрадиган, омади чопмайдиган, ишга ёлчимайдиган одамни эслатади. Икковини хонадон эгалари истамайгина қарши олганларида Диловар буни дил қаъридан ҳис этди. Бироқ бугундан бошлаб янги, умидбахш дунёга кириб қолганини ҳам унутмади.

— Қизингизми? — сўради уй бекаси қош чимириб.

— Ҳа, қизим, — жавоб берди Назокат опа. — Хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, уни кеча топдим.

— Йўқолганмиди?

— Йўқ.

— Йўқолмаган бўлса, қандай топасиз? — Бека лаб буриб нари кетаркан, қўшиб қўйди: — Меҳмонхонани тозалаётганларингда бошларингда одам туради.

Биринчи иш куни осон кечмади. Мардикорликдан кўра Даврон аканинг далаҳовлиси тинчроқдек ту-

юлди. Кечқурун ишни битириб, эртасига бошқа хонадонга йўл олишгач, тақдир инсофли, тавфиқли инсонларга дуч қилди.

— Бу қиз ҳам ишлар экан-да? — кулимсиради онахон. — Майли, ишласин. Ишлаганнинг айби йўқ. Аммо ёш экан, ўзини авайласин. Қўшнингизнинг қизими?

— Йўқ, ўз қизим, — деди Назокат опа.

— Ўхшамайди. Бу қизнинг тупроғи бутунлай бошқа жойдан. Қўллари чиройли экан. Кўзлари... имм... худди сеҳргар дейсан. Ким бўлса ҳам тўғри йўлга бошланг, Назокатхон. Бу ҳаётда нималарни кўрмадик. Қизлар — гул. Шундай гулки, истаган одам юлиб, ҳидлаб кетавермаслиги керак.

— Э, биров ғинг деса, бўйнини узаман, — керилди Назокат опа.

— Узманг, айланай, узманг, — дея онахон намоз ўқигани жўнади.

Ишни пешиндан сўнг тамомлаб, пулни қуртдек санаб олдилар-да, уйга қайтдилар.

— Қарзларингни тўлаш учун пул йиғишни ҳам бошладинг, — деди Назокат опа фахр билан. — Ҳозир ҳамма доллар олиб қўяяпти, сен ҳам доллар йиғасанми?

— Ярамни тирнаманг.

— Нега? — Назокат опа ажабланиб қаради. — Мактабга бормаи қўйганингга пушаймонмисан? Келгуси йил борсанг ҳам бўлади. Бошқа мактабга қатнайсан, ўзингдан кичиклар билан ўқиётганингни ҳеч ким билмайди. Менга қолса, ишга чиқмасдан, мактабингда ўқиганинг минг марта афзал эди.

— Дадам раҳматли битта машинанинг пулини йўқ қилиб юборган. Мардикорчилик билан қандай тўплайман?

— Сен олмагансан-ку қарзни.

— Мен... — дедию Диловар бош эгди. — Тўғри, мен олмаганман... лекин...

— Биринчидан, сен қарздор эмассан, иккинчидан, ёш қизсан. Жа сўрагиси келса, сендан эмас, ойингдан талаб қилсин. Ойинг ҳам тўлолмайди, қарз берган одамнинг иложи қанча. Кечади-да энди.

Диловар бир оз чайналиб, тилига келганини ичига ютди-да, қарз ҳақида ҳеч кимга оғиз очмасликни ўтинди. Қарзга ботганларга кўпчилик ҳавас қиларли кўз билан қарамаслиги назарда тутилса, табиий ўтинч эди бу.

Ўша куни кечқурун Даврон важоҳат билан келиб, Диловарни хотиржам ҳолда кўрди. Қўлида далаҳовлидаги зиёфатлардан ортган егуликлар бор эди, тап этиб равоқ тагига ташлади. Атрофга аланглаб:

— Уйда ким бор? — деб сўроққа тутди. — Нима ишлар қилиб юрибсан?

— Уйда... ойим бор. Нима иш қилибман?

— Прокурорникига борганимишсан! Ойнасини артиб, полини ювганингни кўрганлар айтди. Нима қилмоқчисан?

— Ишга чиқяпман.

Шундан сўнг Даврон ҳаммасини сўраб-суриштирди, ҳовуридан бир чимдим тушди. Мақсади қарз тўлаш эканини эшитгач, яна тутатди.

— Чўрилиқдан топган уч сўмингни бошимга ураманми? Э, сенлар билан гап талашган мен тентак! Қани ойинг?

Даврон уйда кўп ўтирмади. Фазабдан бўғриққанча отилиб чиқди ва қўлини бигиз қилиб Диловарга илондек вишиллади:

— Касал ойингга айт, мен билан ўйнашмасин! “Кимга пул берган бўлсанг, ўша тўласин” эмиш!

Биров қулоғига қуйған шекилли, мендан даданг қарз олгани ҳақида тилхат сўраяпти! Нечта тилхат керак сенларга? Нечта? Айтиб қўй, тилхатсиз ишлайман! Қўлимдан келганини қилсам, икковинг ҳам... йўқ-йўқ, анави уканг — учовинг ҳам бир балога йўлиқасанлар!

— Бизни ҳам сўрайдиганлар бор, — дейишга журъат этди Диловар.

— Сенга нима дедим? Ўлдираман, деяпманми? Йўқ. Шунчаки ўз пулимни талаб қияпман, холос. — Даврон қўйнидан сурат чиқариб, кўрсатди. — Танияпсанми? Бу — сен! Даданг расмчи йигитга атайин бориб, эринмасдан битта ишлатиб келган. Хуллас, бугундан бошлаб, муддат қўйдим! Уришмайман, қўрқитмайман, талаб ҳам қилмайман! Ҳар ким қўлидан келганини қилади. Хайр! Муддат қачон эканлигини сенга айтишади, лекин онанг ҳозироқ ўпкасини боссин!

— Милиция чақирамизми? — деб термулди ойиси Диловар ичкарига кириб, тиззаларини қучоқлаб ўтиргач.

— Ишлаяпман, тўлайман қарзни.

— Қайси пулингга? Топган сариқ чақаларинг биланми?

Диловар уҳ тортиб, ўрнига чўзилди.

— Кўнглим сезяпти, ойи, ҳаммасини тўлайман. Ҳозир ғавғо қилмай турайлик. Участка нозири ҳам, бошлиқлари ҳам Даврон аканинг ошналари. Бизда исбот йўқ. Боя муддат қўяман, деди. Аввал муддатини айтсин.

— Сенга бир нима қилиб қўймасин, деяпман. Унақа исботнинг нима кераги бор кейин?!

Эрталаб ишга отланаётган эди, ойиси кечаги зардали, аммо бир оз хириллаган товушда деди:

– Мардикорчилигингни йиғиштир! Қишлоғимизга бор-да, Салтанат холангни, иложи бўлса, маҳалла оқсоқолини ҳам чақириб кел. Вайрона бўлсаям, ўз уйимизга қайтамиз, мактабда ўқийсан. Бунинг миннатли суягини ит кемирсин!..

Масаланинг осон жавоби шундай бўлиб чиқишини Диловар биларди, албатта. Нима ҳам дерди, қишлоғига жўнади. Қандай чоралар кўрилмасин, душман душманлигича қолишини ўйлаб, дадасининг қарзини қайтаришни кўнглига тугди. Тинчлик бермаётган иккинчи сабаб шу эдики, маъракада бир гап эшитганди, яъни бўйнида қарз билан вафот этган одамнинг қарзини ё яқинлари тўлаши, ё пул эгаси воз кечиб юбориши керак эмиш.

“Дада, — шивирлади Диловар хаёллар етовида, — агар “қорадори”дан зўриқиб ўлганингизда балки ҳозиргидай кўп ўйламасмидим. Сизни кечирганман, ҳамма-ҳаммаси учун. Ўша кундаги фарёдингиз қулоғим остида жаранглаб турибди, ўла-ўлгунча унутмасам керак. Сиз учун қаердан бўлса ҳам пул топаман... топаман, дада... Гуноҳларингиз ўзингиз билан қўшилиб, оловда ёниб кетган бўлсин, дада!..”

Шаҳар биқинидаги Бойхона маҳалласи ва қишлоқ ўртасидаги масофани автобус ўн дақиқада босиб ўтади. Ҳар лаҳзада кимлар учрамайди? Ҳақиқатан шу пайт бир тасодиф рўй берди. Автобус ярим йўлда, бекатда тўхтаган эди, йўл четидаги “Жигули” ичига Диловар шунчаки кўз ташлади ва Назокат опани кўриб қолди. Назокат опа ҳам бурилди. Нигоҳлар тўқнашди.

– Қаёққа кетяпсан? — машинадан шошилинч тушиб, автобус деразасига бўй чўзди мардикор хотин.
– Ишга чиқмайман, демагандинг-ку? Туш!

— Ойим қишлоққа юборди, — мунг билан жавоб берди қиз. — Бугун боролмайман.

— Туш! — такрорлади Назокат опа.

— Нега?

Илк учрашгандаги раҳмдиллик ва исён Назокат опанинг юзига лоп этиб қўпчиди.

— Ойингга ўзим айтаман, туш автобусдан, — деди. — Гап бор. Ёқмаса, машинада ташлаб келаман. Тушсанг-чи!

Диловар асфальтга қадам қўйган заҳоти мардикор аёл қўлидан тутиб, холироқ жойга етаклади.

— Маҳаллага юбордими? Муаммоларини одам аввал ўзи ечиши керак, ҳадеб чопаверасанми ёрдам сўраб! Бугун омадинг чопган кун экан. Машинада бир қиз ўтирибди, уни алдаб тушириб, сени олиб кетаман. Неганга анграясан? Пул керакми ўзи?

— Нима иш? — қовоқ уйди Диловар.

— Бир кампир бор, жиннисифат. Ким уйини тозаласа, истаган нарсасини бериб юборади. Балки сенга қимматбаҳо буюмларидан биронтасини ҳадя қилар.

— Менгами?

— Ҳа. Нима, бўлиши мумкин эмасми? Сен жуда беғубор, ёқимтой қизсан.

Диловар “Бу қандай ҳазил бўлди”, деб Назокат опанинг юз-кўзига боқди.

— Сен миқ этма, бу ёғини ўзим келиштираман, — деди хотин. — Машинага чиқ. Э, чиқа қол. Бунча ўйландинг?

Ичкарида бир қиз ўтирарди. Сочи қизғиш-сарик, юзини қуюқ сепкил босган, ёноқ суяклари туртиб чиққан, хуллас, қиз аталмиш қавмга мос ҳусн-малоҳат баҳшида этилмаган эди унга.

— Келдингизми, опа? — дея ҳайдовчи йигит ўғи-

рилди. — Бирдан чопиб тушганингизга қараганда... — У Диловарга тикилган кўйи қотиб қолди. — ...чопиб тушганингизга қараганда, бу қизни... чақириб келибсиз-да? Им-м, парими бу ё...

— Меҳнаткаш, одобли, тарбияли қиз, ишончли дастёрим, — дея эшикни ёпмоқчи бўлди Назокат опа. — Ишқилиб, қизларнинг икковини ҳам ишлатадимиз ўша кампирингиз?

— Айтдим-ку, одам танлайди, деб. — Ҳайдовчи орқага ўгирилиб, сепкилли қиздан сўради: — Сизни мардикор бозорга обориб ташлайми ё кампирнинг имтиҳонига жўнайверасизми? Агар ўтолмасангиз, ўшанча йўлдан ўзингиз қайтасиз.

— Шунча инжиқми у? — афтини буриштирди сепкилли қиз. Кампирдан ҳам кўра Диловарни ёмон кўргани билиниб қолди.

— Инжиқ ҳам гапми! Битта нигоҳ ташлайди, тамом. Ёқса, киритади, ёқмаса, мен ҳеч нима қилолмайман. У ҳар йили бир марта уйини тозалатадиган ғалати кампир эканидан ҳам билаверинг.

— Ғалатиликка ғалати экан. Йигирма беш йилдан бери кўчага чиқмайди, дедингизми? — Назокат опа қош чимирди. — Яна одам танлашига, чиройлироқ қизларни ишлатишига ўлайми? Тавба... Диловар, сен ёқасан-ов кампиршога.

Сепкилли қизнинг масаласи ҳал бўлди.

— Ташлаб келинг, — деди у Ҳусниддинга алам билан. — Ўзи бошиданоқ оёғим тортмаганди. Иши бошида қолсин. Бир касофати борки, шунақа қилиқлар ўйлаб топган!.. Опа, — у Назокат опага ялт этиб қаради, — тагин кампир ёмонлардан бўлмасин, синглингизни эҳтиёт қилинг.

— Вой, нега унақа дейсан?! Ўйлаб гапир гапингни!

— Ҳақорат қиляпманми? Огоҳлантирдим!

– Момо художўй, гапингиз у кишига ҳам, менга ҳам ҳақорат бўлди лекин, – гапга қўшилди йигит.

– Диловарни ишга олса, ишлайди, қабул қилмаса, уйига кетаверади, – деди Назокат опа. – Унга нима! Барибир кетаётганди-ку! Сен эса бугун пул топаман, деб чиққансан, таваккал қилмай, пул бериши аниқ бўлган “клиент”га бор.

Орқага қайтишди ва ҳаял ўтмай сепкилли қизсиз, учаласи кампирнинг кошонаси сари ўқдек учишди. Шаҳар секин эврилиб, нариги биқинини очди. Кампирнинг кўчаси тор, кимсасиз эди. Эски уйлар ўз эгалари ҳам қариганини ифода этарди гўё.

– Диловарни ҳам киргизмаслиги мумкин, – деди йигит манзилга яқин қолганда.

– Ҳусниддинмандеб ўз ҳуснингизни ҳамманикидан устун қўйиб, синглимга ишонмаяпсизми?

– Қизиқмисиз, нега устун қўярканман, қиз болаимидим?

– Кампиршонинг хизматига қандай кириб қолгансиз? Ўғли бўлмасангиз, невараси бўлмасангиз, сизни қаёқдан танийди?

– Қўшнисиман.

– Бошқа жойликман, дегандингиз, шекилли?

– Кўчиб келиб, қўшни бўлиш мумкин эмасми? – пешойнадан қараб қўйди Ҳусниддин.

– Мумкин. Аммо ижара ҳақида ҳам бир нималар дедингиз?

– Вой-бў, жуда маҳкам аёл экансиз. Ростини айтсам айта қолай, машинам ҳам, уйим ҳам ижарага олинган. Мустақил равишда тадбиркорлик билан шуғулланиш учун уйдан чиқиб кетганман. Ўз кучим билан пул топишим керак.

– Тушунарли, – деди Назокат опа эснаб. Кейин

Диловарни туртиб, шивирлади: — Ортиқча гап қилса, қошини шилиб оламан.

— Э, ортиқча қилиқ деб нимани назарда тутяпсиз, опа? — бош чайқади Ҳусниддин. — Жиннисиз-а? У беозор, меҳрибон кампир.

Ҳусниддин мардикор бозорга борган заҳоти Назокат опага дуч келибди. Кампирнинг уйини саранжом-саришта қилишга ёш қиз кераклигини эшитган Назокат опа машинани тўғри Диловарникига ҳайдатибди. Вақт тифиз экан, шу боис Диловарни ахтаришдан воз кечиб, мардикор бозордаги сепкилли қизни ола солиб, жўнаворишибди. Назокат опа “Мен ҳам ўша томонга бораётгандим”, деб машинадан тушмабди, балки Диловар йўлда учраб қолар, дея умид қилибди.

Кампирнинг одати ҳақида эса у ўтган йили эшитган эди. Ҳусниддин «Бир ўрис момо бор, уйини тозалаш керак, лекин ғалати феъли бор» деганданоқ ҳаммасини тушунибди: “Ўша!”

— Мени кўрмаслиги керак, — деди Назокат опа.

— Тўғри, шунақа одати ҳам йўқ эмас, — машинани тўхтатиб, қўл тормозини тортди йигит. — Опа, сизга тасодифан дуч келдим десам, нақ одамига тушган эканманми, дейман? Сагия момони таниганингизга қанча бўлган?

— Анча.

— У ҳар йили ўнталаб қиздан биттасини танлаб олади, яхши ҳақ тўлайди. Агар кимнидир эргаштириб келганини деразадан кўриб қолса, киргизмайди. Сабабини айтинг-чи, ҳурматли опажоним.

— Сабаби, ўғрилардан жуда ҳам кўрқади.

— Гап йўқ, — бош чайқади Ҳусниддин. — Синглингиз нега бир оғиз гапирмайди?

— Яхши қиз кам гапиради, ука. Хуллас, Диловар,

сенга омад тилайман, — хайрлашди Назокат опа. — Агар уйига киргизса, кечга яқин қайтаман-да, хув анави жойда кутаман, бирга кетамиз. Берганини ол, қанчалик қиммат бўлмасин, қайтарма. Манзилингни сўраса, ростини айтавер, манави йигит қаерда яшашигни билиб олди, яшириш бефойда.

Уй новларини бир замонлар чирмовиқлар қоплагани қовжироқ ўтлардан маълум эди. Кирлангандан пардалари ҳам кўзга ташланмайдиган ойналар ортида қисмати худди шу чирмовиқларга эш, қалби ҳам ойналар каби ҳаётни акс эттирмай қўйган инсон яшашидан далолат берарди. Бироқ уй кичикроқ бўлса-да, йкки қаватли эканлиги, ҳарҳолда қачонлардир уй соҳиббасида мўмайгина даромад бўлганига ишора этарди.

Хусниддин кўча эшикни тақиллатди. Жимлик. Бироқ йигит қайтиб, эшик қоқишга шошилмади.

— У келяпти, — деди паст овозда, — тик этган товушни ҳам эшитади. Жудаям имиллаб юради, етиб келгунича бир соат ўтмаса айтинг.

— Чоли вафот этганми? — сўради Диловар.

Бу унинг биринчи бор гапириши эди, йигит ширали овозга асир бўлиб, бир лаҳза кўз узмай қолди.

— Чоли бўлганми, йўқми, биров билмайди, — деди у. — “Ўрис момо” деганим билан аслида ўрис ҳам эмас, татарми, арманими, ҳеч қайси миллатга ўхшамайди. Салом беришни унутманг, хўпми?

Диловар бош қимирлатди. Йигит атрофига ўғринча боқиб, секингина деди:

— Агар мен ҳақимда сўраса, мақтанг, фақат мақтанг. Бу билан тақдиримни ижобий томонга ҳал қилишингиз мумкин.

Диловар Назокат опани ахтарди. У ён кўчадаги симоғоч тагида бир лаҳза кўзга ташланиб, ғойиб

бўлди. “Нега келдим бу ерга?” — ўйлади қиз. Ахир, автобусдан туш, деса тушаверадимми? Нега энди ҳар доим кимнингдир миясидаги фикрлар оқимида сузиб юради? “Мени мақтанг” эмиш. Дунёда мақтовнинг ҳам шунақа ёқимсизи бўларканки, ўйлаган сайин Диловарнинг кўнгли айний бошлади.

— Ким у? — хириллоқ овоз эшитилди эшик ортидан, аниқроғи, эшикдан бир неча қадам наридан.

— Ҳусниддинман. Айтган қизингизни олиб келдим.

— Қишлоқданми?

— Қишлоқдан.

Занжир туширилди, калит буралди, нимадир даранглаб тошйўлакка қулади. Сўнг эшик ғийқиллаб очилди ва муштдеккина кампир кўринди. У Диловарга таниш эди.

VI

Иккиси бир-бирига сўзсиз тикилиб қолишди. Ҳусниддин эса алламбало баҳона-ю мақтовларни қалаштириш билан овора эди. Ниҳоят, Диловар ва Сагия момонинг нигоҳларидаги яккаш маънони уқиб, елка қисиб, деди:

— Нима қилдик? Кирсинми, холажон?

— Ўзи нима дейди? — сўради кампир қилт этмай.

— Киради-да, албатта. Қани, марҳамат.

— Аввал билай, нима иш қиламан? — Диловар бир қадам ҳам ташламади.

— Ахир... — деб Ҳусниддин сўзламоққа чоғланган эди, кампир четга ўтиб йўл берди.

— Кирсин, яхши қизга ўхшайди. — Сагия момо йигитнинг йўлини тўсиш учун қилпанглаб қадам ташлади. — Сенга эса катта раҳмат. Керак бўлсанг, телефон қиламан.

— Йўғ-е, сизга раҳмат, холажон, сизга... — тавозе билан қўлини кўксига қўйди Ҳусниддин.

Кампир эшикни эринмасдан қулфлаб, ортидан темир косовни ҳам тиркаб, қўлини қоқди. Бир оз судралиб юргач, қаддини тиклади.

— Ўлсам шу йигит уйимни олмоқчи, — деди Диловарга ўқрайиб. — Умрингизнинг охиригача боқаман, уйингизни берасизми, деб ялинади. Ўзи ҳам мусофир йигит, Яратганнинг бир бандаси, нимасига ишонади? Балки мендан олдин жони узилар? Сенга нима деди? Мени мақта, деб ақл ўргатдими?

— Мен ҳеч кимни мақтамайман, — деди Диловар.

Кампир таққа тўхтади.

— Нега?

— Билмасам. Мақтайдиган одамни учратганим йўқ. Сиз нима иш қилишимни айтмадингиз.

Кампир унга бошдан-оёқ кўз югуртириб, ичкарига ишора қилди.

— Юр.

— Уй тозалашми? — сўради Диловар қайсарлик билан.

— Қари одамни кўп гапиртирма, юр, дедимми, юр-да. Билиб қўй, бу дунёда энг ёмон кўрган жумлам “уй тозалаш”. Менинг уйимда экансан, яхшиси, бу гапни оғзингга ола кўрма. Нега келганингни билсанг бўлди-да. Сувоқчилик қиласан демагандир анави кўп умр кўрувчи?

Уйга кириш учун кичик айвонга тош зина орқали одам бўйи кўтарилиш керак эди. Шу жойда Диловар чоғроқ ҳовлига, қамоқ майдончасини эслатадиган қаровсиз маконга назар солди. Аллақачон ўт босиб кетган, ташландиқ буюмлар, қутилар қалашиб ётар, ит катаги ичига нималардир тахлаб қўйилганди. Кир

ёйиладиган дор ҳам салқиб, сими занглаб қолган эди. Кампир зийрак экан, дарҳол сўз қотди:

- Ҳеч ким яшамаётганга ўхшаяптими?
- Ҳа, бир оз қаровсиз экан.
- Бир оз? Доим шунақамисан?

Диловар ортига бурилмоқчи эди, кампир орқасидан ниқтаб, тезлашишни буюрди.

– Эшикни қаттиқроқ торт, — деди. — Айтмоқчи бўлганим, доим инсоннинг ичидагини топиб гапирасанми?

– Ичингиздагини билмайман, момо.

– Билолмайсан ҳам. Фақат топиб гапирадиганлар хилига ўхшайсан, холос. Қаерликсан?

Диловар қишлоғини айтди, сўнг Бойхонада ойиси билан вақтинча истиқомат қилишаётганини қис-тириб ўтди.

– Нега вақтинча? — кампирнинг қоши чимирилди.

– Уйимиз ёниб кетган, шунга... Дадамнинг таниши ҳали битмаган уйида яшаб туришимизга рухсат берди.

– Катта оиладанмисан, дейман?

– Дадам ўлган. Сингилчам бор эди, у ҳам ўлди. Укам бор, кичкина. Ҳозир биз билан яшамайди.

– Қаерда яшайди?

– Ақли заиф деб... Лекин ақли заиф эмас, бутунлай даволаб юбориш мумкин. Дўхтирлар ҳам хато қилади-ку. Укамга кўпроқ она меҳри керак. Онам эса... ногирон бўлиб қолган, болага қараёлмайди. Шунинг учун... укамни у ёққа юбордик.

– Ай-яй-яй, — афсус-ла бош чайқади кампир.

Уйда эски замондан қолган оғир, бесўнақай мебелларни, питиғи чиққан чўлоқ диванларни, кирлаган, рангини йўқотган полни кўрган Диловар енгил хўрсиниб қўйди. Ис босган, фариштасиз

хонадонлар ичида буниси, шубҳасиз, биринчиликка сазовор эди. Ростакамига саришта қилган қиз беланги бўлмасдан қолмасди. Аҳвол шундай экан, хизмат ҳаққига қимматбаҳо буюм беради деган гаплар кампирнинг жиннилигидан далолат бўлиб чиқмасди.

Хонадон соҳибаси имиллаб чой қўйди. У одамга ўхшаб кетадиган икки оёқли каламуш эди гўё. Диловар билан танишгач, ўзи ҳақида деди:

— Исмим Сагия. Узоқ ўлкаданман. Сен ҳеч қачон бормагансан у ёқларга. Бир вақтлар тикувчи бўлганман, моҳир, тенги йўқ чевар эдим. Кейин бир воқеа бўлди-ю, тақдирим бутунлай ўзгариб кетди. Ростини айтсам, севгилим бор эди, аммо оила қурмаганман. Бу ерларга тақдир шамолида учиб келдим. Тушунарли бўлиш учун айтиб қўяй, қочиб келганман.

— Кимдан? — сўради Диловар соддадиллик билан.

— Буни эртага айтаман. Энди ишга кириш. Нега эртага айтишимнинг маъниси шуки, бир қизни икки кун ишлатмаганман, балки сен ишларсан, а?

— Ишлайман.

— Жин урмасин сени, бахтинг очилсин, илоё, — тўнғиллади кампир. — Худди мен яна чақирадигандек ишонч билан гапирасан-а?.. Ё парвардигор, худди бу қиз мени бошқараётгандек!..

Тозаланиши керак бўлган хоналарни кўрсатди. Диловар ғайрат билан ишга киришди. Тўғрисини айтганда, бу ерда ишлаш унга ёқиб қолди, ўйлаганчалик мушкул эмас экан. Гилам ва палослар кам, шкафлар таги бўм-бўш эди. Полни супуриб-сидириб, сўнг артиб чиқиш қийин эмас. Фақат чиннидай ярақлатиш учун соат-соат вақт сарфлаш керак эди.

Шу орада газплитага бир челақ сув қўйди.

— Бу нима учун? — сўради Сагия момо.

— Идиш-товоқларни, кирларни ювман.

Кампир бўшашиб, эски креслога чўкди.

— Сенга уларни юв, дедимми?

— Йўқ.

— Бўлмаса, нега ювасан?

— Ўзингиз юва оласизми? Қаранг, идиш-товоқлар ҳам, кирлар ҳам жуда кўпайиб кетибди.

Кампир кўзларини оҳиста юмди. Афтидан у беқиёс даражада ҳузур чекаётган эди. Шкаф чанглари тозалаётиб, Диловар бир неча суратнинг рамкаси яқинда артиб қўйилганини кўрди. Жавоннинг икки томонга суриладиган ойнасидан бири ҳам чалачулпа бўлса-да, ярақлатишга уринилганини пайқаш мумкин эди. Ҳовлида кир ёйиладиган дорга кўзи тушганини эслаб, деразадан қаради. Бир жуфт эркакча пайпоқ осилиб турибди, аммо тан олиш керак, анча вақтдан бери дордан олинмагани важдан увадаси чиққан эди.

— Қариндошларингиз келиб туришадими, момо? — деб бурилиб қаради.

— Нега сўраяпсан?

— Нонга, чойга ким чиқади?

— Ўзим. Анави бола юз йилдан бери кўчага чиқмайди, ҳолидан ҳеч ким хабар олмайди, мияси суюлган кампир дедими? Бекор айтибди, ярамас, нонкўр. Лекин ҳеч ким келмаслиги рост. Бу ерларда қариндош-уруғим билан яшамаслигимни айтдим чоғи. Таниш-билиш ҳам орттирмадим. Мақсадим ҳам шу эди — ёлғизлик! Сен нима дейсан, ташқаридаги эркаклар пайпоғи кимники бўлиши мумкин?

— Билмадим.

— Меники.

– Эркакларнинг пайпоғини киясизми? – Диловар тиз чўкиб, диван тагини артишга тушди.

– Кекса кампирга нима фарқи бор? Эркаклар пайпоғи иссиқми, аёлларникими, кияверади-да! Вақт ўтади, оёғингни иссиқ тутиш учун пайтавага ҳам рози бўласан. Ҳозиргина сен артган шкафда бармоқ изларини кўрдинг, шундайми? Излар меники. Бу уйда неча йилдан бери яшаётган бўлсам, уйни тоза тутишга бир кун ҳам бефарқ бўлмаганман. Ҳозиргача шундайман. – Кампир хиёл олдинга энгашиб, қизга синчиклаб тикилди. – Сен ҳали чаққонсан, вақт билан бирга югура оласан. Ўн беш йиллар муқаддам ишларимга улгуролмасликни бошладим, ортда қолавердим. Биринчи қаватни бир ой супуриб-сидиргунимча иккинчи қаватнинг расвоси чиқиб бўларди. Балки сенга бу оддий гап бўлиб туюлар, аммо катта ҳикмат ётганини унутма. Одам вақт билан теппа-тенг югуриши керак.

– Демак, ҳар куни чанг артар экансиз-да?

– Ҳа, албатта. Бир жойда ўтираверсам, оёқ томирларим полга илдиз отиб, дарахтга айланиб қоламан-ку.

Диловар ҳазил гапга шўхчан ва беғубор кулги ила жавоб қайтарди. Бу кулги хонадон соҳибасига ёқиб, қовоғини ёлғондакам уюб, қўшимча қилди:

– Нимасини сўрайсан, ортимдан бир тўда суварак чопиб юради. Худди “Сагия момо! Сагия момо!” деб чирқиллашаётганга ўхшашади.

– Ошхонангиз қаерда эканлигини дарров билгандим, – диван тагидан чиқиб, билагини билан пешанасини артди Диловар. – Чунки уйингизга кирганимда сувараклар ўша ёққа қочиб қолишди.

– Зийрак қиз экансан.

– Ёлғиз яшайдиган кишиларнинг уйида коса-товоқ ювилмасдан уюлиб ётиши тез-тез учрайди-да, момо, – узрхоҳ жилмайди қиз.

Кечга яқин Диловар бутунлай ҳолдан тойди. Кампир ҳуштак чалиб, қандайдир куйни хиргойи қилганча тебранма стулида хаёл суриб ўтирарди. Пашша ўлдириладиган фасл бўлмаса-да, қўлидаги савағични ҳар замонда шартиллатиб уриб қўяди.

Диловар аллақачон хизматдан қолган “Орск” совиткичининг ичини тозаласа, бугунги иш якунига етиши керак эди.

– Бўлди, – деди ниҳоят совиткич эшигини бекитиб.

Деразага кўз ташлади, қош қорая бошлабди.

– Сени эртага ҳам таклиф этаман, – деди кампир оёққа тураркан.

Унинг таклифи гўёки шарафли мукофот эди. Бироқ Диловар пинагини бузмади. Хизмат ҳақи нима бўларкан? Қолаверса, онаси кун бўйи эшикка кўз тикиб ўтиргандир.

– Ҳўп, момо.

– Йўл пулинг борми? Агар бўлса кетавер, эртага бирйўла ҳисоб-китоб қиламан.

Диловар секингина бош силкиди. Кийимларини алмаштириб, кўчага чиқди. Эшик тагида негадир иккиси бир-бирига тикилиб қолишди.

– Сени қаердадир кўргандайман, – деди Сагия момо. – Кун бўйи шундай туюлди. Илгари уйимга келмаганмисан?

– Йўқ, лекин менга ҳам шунақа туюлди, – кулиб юборди Диловар. – Менимча, бировга ўхшатяпман.

– Кимга?

– Ўзим ҳам билмаяпман-да.

Муюлишда Назокат опа кутаётган эди, узоқданоқ

кафтини кўкка қарата силкиб, “Қани? Нима берди?” деб сўроққа тутди. Диловар “Ҳеч нима”, деб жавоб берди.

— Бир тийин ҳам бермадим ипирисқи? — тутуни чиқ-ди Назокат опанинг.

— Момо ҳақида ёмон гапирманг. Яхши аёл экан.

— Феъл-атвори яхши бўлмаган одамни қанақасига яхши дейиш мумкин? Бир тийин бермаганини қара-я! Юр, қайтиб борамиз!

— Эртага ҳисоб-китоб қиларкан, — деди Диловар жўнгина оҳангда.

Бу гапни эшитган Ҳусниддиннинг кўзлари олайди.

— Нима дедингиз? У сизни эртага ҳам ишлатарканми?

— Ҳа, шунақа деди.

— Қойил! — чапак чалиб юборди Ҳусниддин.

Ойиси Диловарнинг йўлига кўзлари тўрт бўлиб ўтирарди.

— Ажалимдан беш кун бурун ўлдирдинг, қаерларда юрибсан? — деган сўзлар билан кутиб олди. — Даврон келиб кетди, сен билан гаплашармиш... — Она бояқиш йиғлаб юборди. — Сенга бир нима бўлишдан қўрқяпман, жон қизим, ҳаммасини милицияга айта қолайлик. Унинг нияти яхшимас. Кап-катта... дадангдан ҳам ёши катта эркак... айтдики, пулларни қайтармасак...

— Илтимос, шунақа гапларни гапирманг, ойи! — қичқириб юбораёзди Диловар. — Менга вақт беринглар, қайтараман қарзни! Ҳар хил бўлмағур хаёлларни чиқариб ташланг кўнглингиздан.

Кечаси билан алоқ-чалоқ тушлар кўриб чиқди, гўйиб ухлолмади. Ойисини тўлгоқ тутган бўронли кечада дарахт босиб қолишдан халос этган аёлга жуда-жуда ўхшатди у Сагия момони.

Эрталаб қараса, ойиси тўйларга киядиган кўйлақда ўтирибди.

— Қизим, бу уйдан кет, — деди у қонли кўзини лўқ қилиб. — Видолашамиз. Мендан кейин бахтли яшайсан, сени ҳеч ким безовта қилмайди.

Диловар ойисидан бундай ҳолни кутмаган эди.

— Нима қилмоқчисиз?

— Гапни чўзмай айта қолай, Давронни ўлдираман, кейин ўзимга ўт қўяман. Шундан кейингина оиламиз тинч яшайди. Менсиз ҳам уканг икковинг бир оиласан. Ўқийсан, одам бўласан иккинги ҳам. Укангни уйга қайтариб, арвоҳимни шод қиласан. Эшитяпсанми, ҳўв? Мени қарғиш урган. Отам оқ қилган. То тирик эканман, касофатим ураверади, сен бечораларга.

“Ойим яна мастмикан?” деб Диловар ногиронлар аравачаси атрофига синчиклаб боқди, ҳавони ҳидлади.

— Йўқ, ойи, бу гапларингизни эшитишни ҳам истамайман! Ҳозир мошин чақириб, сизни ўзимизнинг уйга олиб кетаман. Даврон ака билан эса охирги марта очиқчасига гаплашаман. Мен энди ёш бола эмасман

— Қарз олмаганман, демоқчимисан? Чучварани ҳам санабсан. Сен — гўдакнинг дийдиёларига кўнгли эриса, шу вақтгача эрирди-да қуриб кетгурнинг!

— Пул топишга кўзим етяпти, кўнглим сезяпти, дедим-ку, ойи!

— Яна ўша гапми?

— Ҳамма гап пулдами ё бошқа муаммолар ҳам борми?

— Ўша пул ўлгур йўқ-да!

Ташқарида машина сигнали эшитилди. Она-бола бир-бирига ҳадик ила кўз ташладилар.

– Қара-чи, – бош ирғади ойиси.

– Бошқа машина шекилли.

Диловар адашмаган эди. Кўчага мўралади-ю таниди: бу – Ҳусниддин эди.

– Кетдикми? – шошилтирди йигит. – Моможонимиз кечикканларни ёмон кўради.

– Ойимни ўзимизнинг уйга олиб бориш керак.

– Тинчликми? Рангингиз ўчиб кетибдими, Диловар?

Қиз бош чайқаган эди, кўз ёшлари мувозанатни йўқотган каби милдираб ёноғига думалади. Йигит қучмоқчидек қўл чўзиб, билагидан тутди, меҳр билан тикилди, сўнгра елка қисди.

– Шунга шунчами? Ўзим олиб бораман. Ойингиз қани?

Диловар унинг қоп-қора қошларига, қизларни эслатиб юборгувчи шаҳло кўзларига термулди. Негадир наша ҳидини билмоқчи бўлгандек ҳавони ҳидлади: эркаклар атирининг хушроқ бўйидан боши айланаёзди. Кеча ўзини мақташни илтимос қилганда хунук кўринган бўлса, ҳозир барно ва хушрўй эди у.

Бир неча дақиқадан сўнг учаласи “Жигули”да кетиб боришар, ногиронлар аравачасининг тутқичи юкхонадан чиқиб турар, қор беҳисоб учқунлар. кўлмак гилдиракларни пойлаб шўх сачрар, ташвиши борнинг ҳам, йўқнинг ҳам ҳаёти давом этар, гўё ҳамманики битта умр бўлиб туюлар эди. Йўлда кутишга ваъдалашган Назокат опага яхшироқ мижоз чиққанми, кўринмади.

Мана, ёниб-битган, қаровсиз қолган уйга ҳам етиб келишди. Салтанат хола ё уларни кутаётган, ё ўз хаёллари билан бедор ўтирган бўларди. Бу сафар ҳам қўшнилари келганидан бир зумда хабар топди. Маҳалла аҳли таъмирлаган хонага бирин-кетин кир-

дилар. Ҳусниддин аравачадан туширмоқчи эди, Диловарнинг ойиси рад этди.

— Унда биз кетайлик, кутиб қолишди, — изн сўради йигит ва Диловарга маъноли қараб қўйди.

Қиз шу ондаёқ эшикка йўналди.

— Булар қаёққа? — беихтиёр ёқа ушлади Салтанат хола.

— Ўзингиз топиб берган ишга, — синиқ жилмайди Диловарнинг ойиси. — Майли, бугунча борсин. Сизга гапирадиган гапим кўп, Салтанат опа, яқинроқ ўтиринг, ҳамма сирымни очмасам, бўлмайди. Аслида пешонамиз сиз ўйлагандан ҳам шўр экан...

— Вой, ундай деманг, айланай.

Диловар остонада тўхтаб, ойисига тикилди. Бойхонада айтилган ўлим сўзларини қайтиб ҳеч қачон эшитишни истамасди.

— Мен келгунча ҳеч бир иш қилмайсиз, ойи, — деди Диловар қатъий оҳангда. — Салтанат хола, сизга ишондим. Бугун ойимнинг ҳуши ўзида эмас.

— Балки бормассан, Диловар? — деди ойиси ногоҳон алланечук талпиниб. — Ҳусниддин кечаги хизмат ҳақингни олиб келади. Бугундан мактабингнинг катталарига учрашсанг...

— Учрашиб қўйганман, — қўрс жавоб эшитилди қиздан.

Ва эшик ёпилди.

— Ойингизга ҳар доим шунақа гапирасизми? — сўради Ҳусниддин йўлда.

— Ҳа, сиз ўйлаганчалик яхши қиз эмасман, — деди Диловар.

— Лекин...

— Ҳатто Сагия момога ҳам сизни мақтамадим. Мен шунақаман.

— Ие, ишқилиб ёмонламагандирсиз? — кўз ташлади

Ҳусниддин. Бу гапи пасткашларнинг шубҳаларига ўхшаб қолгач, ўзи ҳам хижолат чекди. — Майли-да, — деб қўйди бир оздан сўнг. — Мен ҳам яхши йигит эмасман. Дадам билан шундай жанжаллашганманки, охир-оқибат уйдан бош олиб кетдим. Кўряпсиз-ку, энди ҳеч кимим йўқ, ёлғиз яшаб юрибман.

Диловар юзини четга бурди, сездики, йигит пешойна орқали унинг нигоҳини қидирмоқда. Бундай ҳолларда қиз ўзини ноўнғай ҳис этиб, йигит билан ёлғиз қолган вазиятлар учун айбни фақат ва фақат ўзига ағдарарди.

Кампир кечагидек кутиб олди, Ҳусниддинга кечагидек жавоб бериб юборди. Алалхусус, момо сезиларли даражада ўзгариб қолган, айтилишда Диловар ҳам кечаги Диловар эмасди.

Ишни бошлагандан Диловарнинг жағи очилди:

— Сизни тушимда кўрибман. Биласизми, ким экансиз?

Кампир курсига чўкиб, мардикорга тешиб юборгудек тикилди.

— Ҳўш, ким эканман?

— Бўрон бўлган кечаси ойимни тўлғоқ тутганди. Мен қўшнигимизникига чопдим, шунда дарахт босиб қолишдан бир аёл қутқариб қолди. Ўша...

— Қизиқ, — деди Сағия момо. — Балки ростдан ҳам мендирман. Аниқроғи, ўша қиз ростдан сендирсан? Қани, қўлларингни яна бир кўрсат-чи.

Диловар кўзларини катта-катта очганча иккала қўлини узатар экан, рўпарасидаги халоскорини ҳақиқатан таниди. Ҳа, бу кампир ўша эди, аммо қисқа фурсат ичида бунчалик қариб кетганига ишонгиси келмасди.

— Менга бутун ҳаётингни ҳикоя қилиб бер, — деди

кампир қизнинг қўлларини силаб. — Ҳеч нимани яширма. Иложи бўлса, қизлик номусинг билан қасам ичиб гапир. Бу — жуда муҳим.

— Ўшандан бери кўп ўйлайман, нега қўлларимга бунчалик қизиқасиз?

— Буни эртага билиб оласан.

— Эртага? Нима, мени учинчи кун ҳам ишлат-моқчимисиз?

— Учинчи кун меҳмондорчилик бўлади, холос, — деди кампир. — Бунинг учун бугун ҳаётингни тўлиқ ҳикоя қилишинг, кун бўйи тер тўкиб ишлашинг, мен эса ўйлаб олишим керак.

Диловар бош қимирлатди. Кампир:

— Нимадандир умидвормисан? — деб сўради.

Диловар жавоб ўрнига ҳаётини маҳзун оҳангда ҳикоя қила бошлади. Ота-онасининг танишуvidан севги туғилгани, аммо ошиқнинг фирт етим бўлгани, ойисининг отаси қаттиқ қаршилиқ кўрсатгани, кейин қочиш, оқ қилиш, шаҳар яқинидаги қишлоқдан қўним топиш, Диловарнинг дунёга келиши. Сўнгра фожиалар силсиласи: аввало севги инқироzi, ичкиликбозлик, гиёҳвандлик, ногирон туғилган сингилча, ақли заиф деб ташхис қўйилган ука. Ниҳоят, даданинг қасами, олов ичида қолган уй, жаноза, Бойхонадаги уйга кўчиб борганлари, далаҳовлидаги чўриликдан мардикорчиликка ўтгани...

Дадаси ўз оиласини гаровга қўйиб, пул қарз олганини айтишга тили бормади.

— Сен ҳали бахтингни йўқотганинг йўқ, — деди Сагия момо ўрнидан инқиллаб тургач. — Хайр, мен иккинчи қаватда бўламан. Тушликка ҳам чақира кўрма. Кўча эшик тақилласа, жавоб берма. Иши бўлса, жимгина хат ташлаб кетаверишади.

Сагия момо шу кўйи гум бўлди. Фақат пешиндан

сўнггина тепадан полнинг ғижирлаши эшитилди, аллақандай пўлат сандиқ икки марта тарақлаб ёпилди.

Кечга яқин иш тугади. Бир соатча вақт борлиги учун Диловар ҳовлидаги қорни тозалашга чиқди. Бир пайт кимдир кузатаётгандек туюлиб, иккинчи қават деразасига қараса, кампир ундан кўз узмай турибди.

— Ма, — деди у пастга тушиб, дастрўмолга тугилган бир даста пулни узатиб, — ўн баравар кўп ҳақ тўлаяпман. Эртадан бошлаб, бир тийин ҳам бермайман. Қиладиган ишларинг бор. Ахир, сен ҳали иккинчи қаватга чиқмадинг, уйимни кўрганинг йўқ ҳисоб. Оёғинг тортмаса, келмасликни маслаҳат бераман. Келсанг, бир умрга бахтсиз бўлиб қолишинг ҳам мумкин, шуни унутма.

— Пулингизга яраша иш қилишим керак. Ҳовлингизни...

— Ҳовлим билан нима ишинг бор. Энди жўна. Куёш ботганда мен билан гаплашишнинг хосияти йўқ. Ўшанда сени тасодифан қутқарганман. Эсингда бўлса, ўзим ҳам ёрдамга муҳтож эдим.

Диловар кўчага чиққач, кечагидек уни Назокат опа ва Ҳусниддин кутаётганини кўрди. “Қалай?” дейишди улар. Қиз пулни кўрсатди.

— Мерос-перос ҳақида гапирмадими? — суриштира кетди Назокат опа. — Сени ёқтириб қолганга ўхшайди. Бирон нима бевораци-ёв?

— Чарчадим, эртага яна келишим керак, — деди Диловар қуруққина.

— Иш пишганга ўхшайди, — уй томон қараб қўйди Ҳусниддин. — У иккинчи кунга одам чақирмасди, сиз, Диловар, учинчи кунга ҳам номзодсиз... — Йигит қулт этиб ютиниб, бошқа бир сўз демади.

Диловар уйга келса, қўшни қизлар супуриб-сидириб, эшик-деразага парда тутиб, овқат ҳам пи-

шириб қўйишибди. Кимдир печкани тузатибди. Иссиқ уйда ойиси ва Салтанат хола гурунглашиб ўтирган экан, Диловарга саволомуз қарашди. Бунга жавобан қиз пулни дастурхон четига қўйди.

— Кел, ўтир, — деди Салтанат хола қовоқ уюб, — ойинг билан гаплашдик. Кечирасану, қип-қизил аҳмоқ экансан, сенга қўшилиб, ойинг ҳам. Ахир, қўрқитишга Давроннинг нима ҳаққи бор? Бермайсанларми милицияга! Айтдим-а, кўзларингда бунча қўркув, пулга ёпишиб олгансан, деб. Эртадан бошлаб, ўқийсан! Бунақа ишларни йиғиштир! Назокатнинг бошида ҳали ёнғоқ чақмасам, отимни бошқа қўяман!

Салтанат холани қанчалар яхши кўрмасин, айтганлари бажо этилмаслигидан Диловарнинг виждони азоб чекмади. Эсу дарди ҳозир Сагия момо билан эртанги учрашувда эди. Фаройиб ҳодиса юз беришини кўнгли сезарди. Гўё барчаси қандайдир бир ўйин. Диловар охирги босқичига етиб келди. Сўнгги уриниш ва лоп этиб жавоб чиқади: ютган, ютмаган.

— Эртага ҳам бораман, — деди Диловар атайин тўнг оҳангда. — Ишимни тугатишим керак.

— Ишинг тугади, омин, Оллоҳу Акбар, — қўл силкиди Салтанат хола. — Ҳозир маҳалла оқсоқолини чақириб, сени муҳокама қилдираман. Қизимдек кўрардим, қизим бўлиб қол-да, ахир! Бизни ҳам, ойингни ҳам ҳаммага ёмон кўрсатиб юрма. Назокатга ўзингнинг атрофингдаги ишларга чақир десам, нималар қилди сени? Бегона йигитни шофёр қилиб, қаерларда юрасан-а? Қиз қилиғи қирқ хил қилиқ, айланай.

— Бу шунақа қайсар бўлиб қолган, қулоғига гаппап кирмайди, — нолиди ойиси.

Кечки овқат Даврон масаласию Диловарга панд-насихатлар билан ўтди.

— Укам туғилган кечада... — деб гап бошлаган эди, чой ҳўплаётган ойиси ва Салтанат хола еб қўйгудек тикилди. — ...ойим мени сизникига юборгани, хола. Бир аёл дарахт босиб қолишдан қутқарганини айтганимда, худойи қилиб юборгандиларингиз. Хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, икки кундан бери ўша аёлникида ишлаяпман. Ёлғиз яшаркан. Кир-чирларини ювиб, уйини тозаладим. Ўша қиз мен эканлигимни билгач, меҳрибон бўлиб қолди. Берган пулидан ҳам билаверинг.

— Ҳўш? — деди Салтанат хола.

— Қандай қилиб унга ёрдам бермайман?

— Қандай қилиб тақдирингга бефарқ қараймиз? — Яна жеркиб ташлади Салтанат хола. — Ҳадеб мардикор ишлатавермай, қўни-қўшниларга, қариндош-уруғларига мурожаат қилсин. Ким ёлғиз қолса, бунга ўзи сабабчи. Ёлғиз қолмасликнинг ғамини ёшликда ейиш керак эди.

Бора-бора Салтанат холанинг койишлари ўз-ўзидан Диловарнинг ойисига қарата отилаётган ўқларга айланиб қолди. Ойиси салкам ёлғизланиб бўлган эди ҳисоб. Сағия момодан нима фарқи бор? Буни тушунди чоғи, ойиси уҳ тортиб, Диловарга яна бир кунга розилик берди. Салтанат хола эса қовоғини очмай, гапни Даврон ака билан унинг опасига бурди:

— Аввал яхши гап билан олдидан ўтай, — деди.

— Кўнмаса, кунини кўрсатамиз, анави, ўзини опа қилиб кўрсатиб юрган ўша йўли бузуқни ҳам.

Ойиси ҳам ўша аёлни ёмонлади:

— Далаҳовлига хўжайинимнинг ўртоқлари келади, казо-казолар деса, ишонибман, ер юткурнинг “хўжайин” дегани бошқа маънони билдиришини туш кўрибманми!

Эрталаб машинада Назокат опа ўтирганини кўрган Диловар нима учундир атрофга аланглади.

— Кимни ахтаряпсан? — сўради мардикор хотин. — Ўтир, кетдик.

— Менга бир нима бўляпти, — деди қиз. — Худди ҳамма менга қараётгандек.

— Бўйинг етиб қолди, ҳамманинг нишонидасан, — кулди Назокат опа.

— Ўзингиз ҳам нишондасиз.

— Вой, кимнинг?

— Салтанат холамнинг. Тутиб олсалар, сочсиз қоласиз.

— Нега?

— Мени мардикорга айлантириб қўйибсиз.

— Яқинда менга раҳмат айтади.

Доим ҳазилга аралашувчи Ҳусниддин бу гал миқ этмади. Нима бўлганда ҳам ҳаёт саҳнаси бир хил эди ва мазкур бир хиллик ўз маромини бузмай айланарди. Назокат опа уйга яқинлашмай, биринчи сафаргидек туташ кўчада қолди. Битта фарқ бўлди: “Менга ёқиб қолдинг, Диловар, барибир сенга уйланаман”, деб шивирлади йигит икки қаватли уй эшигига яқинлашганларида. Диловар жавобан сўз айтдимиди-йўқми, ўзи ҳам билмади. Кулоқларигача қизариб кетганини, юраги ёввойи қушчадек типирчилаганини, дунё буткул ағдарилиб тушганини ҳис этди. Назарида йигит ҳам ўзидан кам аҳволда эмасди.

Сагия момо худди кечагидек эшик очди. Уйга кирдилар. Бир-икки ҳўплам иссиқ чой жиғилдонидан ўтган кампир кўзларини юмиб, мириқиб кула бошлади. Диловар жилмайиб ҳам қўймади, яна атрофга аланглади. Кеча хавфдан огоҳлантирилган қиз, ҳеч

бўлмаса, аланглаши керак эди, ихтиёрсиз ҳадик гоҳ уйғониб, гоҳ мудраб безовта этарди уни.

— Сен ютдинг, бало экансан, — деди кампир.

— Нимани ютдим, момо?

— Нега қўлларингга қизиққанганимни кеча сўрадинг. Нариги дунёга сир олиб кетиш қийин экан, ичимда сақлайвермай айта қолай. Фақат бунинг учун иккинчи қаватга чиқишимиз керак. Эртаклардаги жодугар кампир, деб ўйлама. Умрим бино бўлиб одам гўшти емаганман, емайман ҳам. Айтиб қўяй, авлиё ҳам эмасман. Ўзимга яраша айбим бор.

Ёғоч зинани гижирлатиб тепага кўтарилишди. Биттагина қора эшик бор эди. Сагия момо уч дона калит олиб, қулфларни бирма-бир очди. Қалин эшик, панжара урилган дераза ва Диловарга таниш манзара: чанг, кир ва тартибсизлик.

— Нималарни кўряпсан? — сўради кампир.

— Шкафни, тошойнани, чанг босиб ётган хонани.

— Бу ерда уч минг дона калит бор, — деб эшикни ёпди уй соҳибаси ва чироқ тугмачасини босган эди, хона ёришди. Шундагина Диловар деворларни қоплаган сон-саноқсиз калитларни кўрди. Эсини танибдики, бундай гаройиб манзара шоҳиди бўлмаган эди. Гўё иморат калитлардан қурилган эди. Ҳадемай бири жаранглаб полга тушади-ю, орқасидан қолганлари кўчки каби тошиб тўкиладигандек.

— Коллекционер экансиз-да?

— Йўқ. — Қиз томон ўгирилди кампир. — Бу калитлар менинг аччиқ тарихим, шахсий ҳаётим, қисматим... — Тўсатдан овозини бир парда кўтарди: — Калитларга ишинг тушганми ҳеч? Масалан, бутун ҳаётингни ўзгартириб юборадиган даражада.

Диловар ток ургандек сесканиб, унга ялт этиб қаради.

– Ҳм, иягинг қалтираб кетди? – деди кампир.
 – Нега буни сўраяпсиз?
 – Калитлар сабаб бошингга ташвиш ё қувонч тушмаганми? Эслаб кўр.

– Дадамни қутқаролмаганман, – юзини четга бурди қиз. – Агар уйимизнинг калитини йўқотиб қўймаганимда, у киши ўлмасди. Қочиб чиқолмади, кўз олдимда ёниб кетди. Биз ҳамма нарсамиздан айрилдик. Нарсалар ўлсин, дадамдан ҳам... Ҳаётимиз аввалгидан ҳам ёмонлашди... Ота зоти ҳаётда ким бўлса ҳам, барибир ота экан... Отасиз қийналяпмиз...

Бир зумлик оғир сукунат чўкди. Сагия момо жимликни бузди:

– Мени кечир, бундан хабарим бор эди.
 – Нима?
 – Ҳа, сен тўғри эшитдинг, қизим.
 – Хабарингиз бормиди? У... у йигит... Ҳусниддин айтибди-да?

– Кимдан эшитганим муҳим эмас. Асосийси, тақдир сени менга учратди. Истасанг, буларнинг ҳаммасини... – Кампир тўрт деворга ишора қилди. – ...сенга қолдираман. Калит бир сабаб, дадангдан айрилган экансан, балки яна ўша калитлар туфайли бахтингни топарсан? Нима дейсан? Розимисан? Кеча “Бахтсиз бўлиб қолишинг ҳам мумкин”, дедим. Биласан, шусиз ҳам бахтсизлик ҳамиша ёнимизда соядек юради. – У полни ғижирлатиб қизга яқинлашди.

– Буларни нима қиламан? – деворга имо қилди Диловар.

– На заргарларга, на музейга сотоласан. Эҳтимол, металлаломга ҳам олмас. – Сагия момо қўлларини илкис чўзиб, қизнинг қўлидан тутди. – Калитларда ҳеч гап йўқ, ҳамма гап сенда – қўлларингга. Бекорга

уларга ошиқ бўлмадим, қизим. Сен эплайсан, буни сезяпман. Розимисан?

— Мен... нимани?.. — тушунолмади Диловар.

— Қирқ йил аввал дунёнинг энг машҳур ўғриларидан эдим.

— Ўғри? — Диловар аччиқ нарса егандек беихтиёр юзини бужмайтирди.

— Бу сирни ҳеч кимга айтмасликка ҳозироқ қасам ич!

— Сиз ўғримисиз?

— Оддий нарсага ҳам ишонмай, ҳайратландиганларни ёқтирмайман.

— Оддий нарса эмас-ку?

— Э, отангга раҳмат, — айёрона кулимсиради кампир.

У Диловарга онт ичиргач, тебранма креслога ўтириб, ёнидаги столдан сигарета олди, узун мундштукка ўрнатиб, гугурт чақди. Қизга ҳам ўтиришни таклиф этди. Собиқ қулфбузар экани ҳисобга олинмаса, ёмонликни касб қилганга ўхшамасди. Шунчаки қарилик ва тажангликдан одам иси ёқмайдиган, дунё ишларига қизиқмайдиган бандага айланиб қолганди гўё.

— Мен аёлман. Москва, Рига, Киев, Сочи — рўйхат чўзилиб кетаверади, қисқаси, шу шаҳарларда кўплаб квартираларнинг эшигини очиб берганман. Ҳатто мени банкка ҳам олиб боришган, сейфларни шарақлатиб ташлаганман. Касалим — қулф очиш эди. Калитларни, қулфларни кўрсам, чидаб туролмайман. Сирли ҳунарни минг тўққиз юз олтимиш олтинчи йили Қримда бир чол ўргатган. Унга ёқиб қолгандим, шекилли. Чол ўлди, шу-шу ду-нёдаги ягона калитлар ҳукмдори мен бўлдим. Даставвал ўғрилиikka қўл урмай юрдим, сўнг ҳаётим бутунлай

ўзгариб кетди. Албатта, бунда ҳунарим эмас, ахлоқим ҳал қилувчи роль ўйнаган. Исмим, лақабим, яшаш жойим, ҳатто ташқи кўринишимни ҳам тез-тез ўзгартирганман, бирор марта қўлга тушмаганман. Охир-оқибат ё қамаладиган, ёки ўлдириладиган бўлганимдан сўнг бу ёққа қочдим. Ўттиз беш йилдан бери шу ерда бекиниб яшайман. Қулфбузарликни ўрганишга сенда ҳам иқтидор бор. Ҳунаримни кимгадир қолдирмасам, бемалол оёқ узатиб нариги дунёга кетолмайман. Гапларим сенга эртак туюлса ҳам эшит! Бу касб касаллигидан минг баравар азобли, ўргатмасам бўлмайди.

— Кечирасиз, момо, ҳеч қачон ўғрилиқ қилмайман, — бош чайқади Диловар.

Кампир турқ-тароватига ярашмаган тарзда столни чаққон муштлади.

— Ким сенга ўғри бўл деяпти?

— Айтяпсиз-ку... — деб қаддини хиёл кўтарди Диловар.

— Қулф очишни ўрган, деяпман. Бу — ўғри бўласан, дегани эмас. Кўряпман, ҳалол қизсан. Илоё, бундан кейин ҳам ҳалоллигингча қол. Қулф-калит тилсимини ўрганганинг билан ўғрига айланмаслигингни ўзинг ҳам тушуняпсан. Қулфсоз усталар, фавқулодда вазиятларда хизмат кўрсатувчилар, калити йўқолган қулфларни очувчилар — ўғрилар экан-да?

Диловар бошини солинтириб, индамай қолди.

— Бу уйни сенга бераман, — деди кампир. — Ишонмасанг, шу бугуноқ нотариусни чақиришинг мумкин. Шартим шуки, то ўлгунимча ҳар куни келасан, ҳолимдан хабар оласан ва... ҳунаримни ўрганасан. Кейин ўла-ўлгунигча буларнинг барчасини сир сақлайсан.

— Майли, — деди Диловар эшитилар-эшитилмас.

– Раҳмат, – миннатдорчилик билдирди кампир мундштукни ютоқиб тортаркан. – Уй бутунлай ўзингники бўлишини узоқ кутмайсан, яқинда ўламан. Кеча кун бўйи шу ерда ўтириб, ўйладим. Ҳунарим, уйим, калитларим битта одамга, яъни сенга қолиши керак. Анави Ҳусниддинни эр қилиб оласанми, ҳайдаб юборасанми, ўзингнинг ишинг. Сенга ёрдам беряпман, бунинг савоби кўп, тўғрими? Пулдан жуда қийналаётганингни билмайди дейсанми?

Диловар айтилганларга илож-ноилож рози бўлди. Кампир шу заҳотиёқ ғаладондан осма қулф олиб, қиздан тўғнағич сўради. Кейин нозик бир ҳаракат қилган эди, қулфнинг бандиси шалвиради.

– Агар оддийгина шу усулни билганингда, даданг тирик қоларди, – деди у.

Диловар ҳеч нима демай, тош қотганча тикилиб ўтирарди. Афтидан кампир жавоб сўзини кутди шекилли, қулфни ёпди-да, қайтадан очиб кўрсатди. Юзида кулимсираш, кўзларида савол маъноси ифодаланди.

– Ҳўш, сенингча буни қандай очдим?

– Дадам кўп қасам ичарди, – бошини ҳам қилди қиз. – “Агар яна наша чексам, дўзах оловида куйиб ўлай”, деганлари ҳалигача қулоғим остида жаранглайди. Ўша куни калитни йўқотиб қўйишим, ҳеч ким қулфни синдиrolмагани, дадамнинг аянчли ўлими – ҳаммаси қасам уриш оқибати. Фожиали ўлим пешонасига ёзилган экан, вақти-соати билан юз берди. Қасам ичманг, унинг уриши бор, деб ойим иккимиз кўп хавотирланардик.

– Туппа-тузук фаталистман, демоқчимисан?

– Ф... фаталист? У нима дегани?

– Тақдирга ишонувчи киши. Ўрнингда мен бўлганимда ҳам қулф очилмасмиди? – Кампир учинчи

марта қулфни ёпиб-очди. — Асло, қизим, асло. Қулфнинг суробини, албатта, тўғрилаб қўярдим. Ажал оғзидан омон қолган даданг ёмон йўлидан қайтиб, бемаза қилиқларини ташларди. Ичган қасами уришига бир баҳя қолган ҳар қандай кимсанинг кўзи мошдек очилади. Қасам фаришталари жуда ҳам қайсар, ҳеч қачон бир баҳя қолдиришмайди, уради-қўяди. Унутма, пешонадаги ёзувлар қўлдаги ҳунар билан боғлиқ. Қай даражада боғлиқ, буни тушунтириб беролмайман. Лўлилар кафт чизикларидан қисмат битикларини ўқишининг ҳам ўзига яраша фалсафаси йўқ эмас. Фикрим шунақа.

Диловарнинг елкаси кўтарилиб тушиб, ҳазин нафас чиқарди.

— Энди фойдаси йўқ, — деди у бошини асабий тебратиб.

— Лўли деганимга эсимга тушди, бу ерга келганимда шифохонада ётганман, иссиқ урган. Эркаклар палатасида бир лўли даволанарди. “Бир минг тўққиз юз олтмиш олтинчи йил мазанглар Намангандаги “Янги турмуш” артелида уч юз эллик гектар пахта экиб, ўн етти центнердан ҳосил олди”, деган гапни кўп такрорларди. Нега бу бошоғриқ гапни тўтиқушдек қайта-қайта оғзидан қўймасди, жинни эдими у, ҳайрон эдим. Қизиги, мен ҳам ўша йили қулф очиш сирларини ўрганганман. Демак, ҳар йили, ҳар куни, ҳар сонияда кимнингдир ҳаётида қандайдир унутилмас воқеалар содир бўлади. Кейинчалик бу воқеаларнинг сабабчилари тасодиф байроғи остида учрашадилар. Ҳозир ҳам, айни шу дамда қаердадир кимдир туғиляпти, кимдир уйланыпти, кимдир эрига хиёнат қиляпти. Сен эса ҳаётингни бутунлай ўзгартириб юборадиган ҳунарни ўрганияпсан.

Кампир эшик орасига ўрнатиладиган инглиз

құлфини олди. Уни ҳам осонгина очди. Кейин рўпарасида мунғайиб ўтирган қизга тикилиб:

— У қанақа қулф эди? — деб сўради.

— Уйимиздагими?

— Ҳа, сен очолмаган ўша қулфни айтяпман.

— Эшикка осиладиганидан эди. Дадам “Устимдан қулфлаб кет, мени ахтариб келганлар уйда ҳеч ким йўқ, деб ўйласин”, деганди. Афсуски... — Диловар жимиб қолди.

— Одамзод нега қулфни ўйлаб топган, биласанми? — деб кампир ўрнидан турди. — Албатта, уйни ёки бирор қутини бошқалар очолмасликлари учун, деган оддий жавобни эшитишинг мумкин. Йиллар ўтди. Йиллар эмас, асрлар. Дастлаб оддий қамишдан, ёғочдан ясалган қулфлар ўрнини аста-секин металл қулфлар эгаллай бошлади. Калитларга келсак, улар ҳам дастлаб жуда содда бўлган. Масалан, қозиққа ўхшаш. Яъни қулфни фақат унинг ёрдамида куч билан очиш мумкин эди, худди гайкани ўзига мос келмаган бошқа калит билан буролмаганингдек буролмас эдилар. Кампиршо қанақа ваъз ўқияпти, дема. Бу сенга ҳунарномамнинг кириш қисми бўла қолсин.

— Ойимнинг айтишича, — деди Диловар, — тоғам тоғда қўй боқиб юрганида ярим кечаси бир шарпани кўрган. Шарпа қуйиб қўйгандек тоғамнинг ўзгинаси экан. Тоғам уйидан бешиб, мустақил яшаб юрган. Балки одам ўзини ўзи кўрса, шунақа касал бўлиб қолар?

— Бунинг қулф-калитларга нима алоқаси бор? — сўради Сагия момо.

— Сиз ярим асрдан кейинги мен бўлиб чиқарсиз балки, — деди Диловар...

— Вой... — кулиб юборди кампир. — Тасанно!

Шунинг учун ҳам ҳунаримни бегонага эмас, ўзимга ўргатяпман-да!.. — У қизнинг ранг-рўйига сер солди. — Йўқ-йўқ, бу ҳазил. Менимча, сен дадангнинг фожиаси таъсиридан, қасамдан, фатализмдан қутулолмаяпсан.

Диловар яна хаёлчан сўзлади:

— Сизни учратганимда ойимнинг қичқиригини эшитганман. Кейинчалик ўйлаб кўриб, қичқириқ бўрон эсаётган томондан, яъни уйимизга бутунлай тескари тарафдан келганини эсладим. Ростини айтинг, сиз у ерда нима қилиб юргандингиз? Нима учун ойимникига ўхшаш қичқириқ эшитилди?

Кампир девордан кулранг, узун калитни олаётиб, ҳайрон бўлиб қаради.

— Мабодо мени арвоҳ деб гумон қилмаяпсанми? Лип этиб исталган жойимда ҳозир у нозир бўлиб қоладиган шарпа ҳам эмасман. Бировга ғалати туюлган нарсалар учун жавобгарликни бўйнимга олмайман.

— Бу ерга узоқлардан келиб, йигирма беш йилдан бери биқиниб яшаётган экансиз, ўзбекчани яхши билишингиз шубҳали. Одамларнинг ичида яшаб, тилни яхши тушунмайдиганлар бор...

— Ў-ў, сен чиндан ҳам нақ мен экансан. Ўзбеклар айтишади-ку, ичим экансан, деб. Тилни билмасликдан ҳамиша қўрққанман.

— Яна бир шубҳам... ойим... Ҳа, ойим дадам билан қочиб кетгани учун бобом оқ қилган, қаргаган. Тоғамнинг сирли ўлими, ойимнинг ногирон бўлиб қолиши, дадамнинг оловда ёниши, худди тоғамга шарпа учраган каби ярим кечаси менга дуч келишингиз... Буларда ўхшашликни кўряпман, момо. Билсангиз айтинг, бизга нима бўлган? Нега тақдиримиз бунчалик қора?

– Буни бобонгдан сўрамаганмисан?

– У мактабга мени ахтариб келди, “Ойинг ик-ковингни яқин кунларда олиб кетаман”, деди. Лекин ўлиб қолди. Нимадир барибир йўл бермади. Шулар мени ўйлантиради. Бахтли яшасак бўларди-ку.

– Қарғиш ўзини ҳам бахтсиз қилибди. Бошқа нима ҳам дердим, қизим.

Кампир яна бир калит олди. Иккала қўлида оғир тошларни кўтариб турган одамга ўхшарди у.

– Бу калитларнинг ҳаммасини сенга таништириб чиқишга умрим етмайди. Энг муҳимлари ҳақида сўзлаб берсам, сирларини ўргатсам, қолганини ўзлаштириб олаверасан.

Диловар қўлида доим калитними, қулфними ўйнаб ўтирадиган одати хуруж қилгандек бармоқларини беихтиёр қимирлатди. Ниманидир эрмаклаб ўтирмаса, яхши ҳис этолмасди ўзини. Машъум кунда калитни йўқотгач, қулфни соч тўғнағичида очмоқликка уриниши ҳам ғалати одатларига боғлиқдек эди. Тақдир чизгиларидаги тасодифлар ногаҳоний гувоҳлар учунгина тасодиф, аслида замирида йиллаб кутилган лаҳзалар ётганини англагандек бўлди.

– Аввало, калитлар қандай қулфники эканини бил, – сўзлар эди кампир тамшаниб. – Ишлаш усулларига қараб, қулфлар уч хил, эслаб қол: механик, электромеханик, электромагнит. Сенга шулар орасидан механик қулфларга эътиборингни қаратаман, чунки бошқача қилиб айтганда, мен механик қулфларнинг тирик калити эдим. Механик дегани бу сен билган ўша қулфлар, яъни ичига механизм ўрнатилган ва калитини бурасанг, “ширқ” этиб очиладиганлар, хоҳ у эшик ичиниқи, хоҳ осма

бўлсин, фарқи йўқ, механикми, механик. Тузилишига диққат қилсанг, — шундай дея кампир стол устига уч хил қулфни қўйди, — ичидаги механизмлари уч хил эканини кўрасан. Булар сувальдли, цилиндрли ва дискли. Сувальдли қулфни кўринишидан осонгина фарқлайсан, япалоқ, портсигардек. Калити мана — икки томонда шохи бор. Мактабингдаги синфхоналарга сувальдли қулфлар қўйилган бўлса керак, ҳойнаҳой. Бундай қулфларнинг тирқишидан нариги томонни кузатиш мумкин. Цилиндрли қулфлар ҳозирги кунда бозорни босиб кетди. Бундай қулфларнинг цилиндри ичидаги механизм ёмон ишляптими, қулфни ечиб ўтирмасдан “цилиндрли юракчаси”нинг ўзини бўшатиб оласан ва ўрнига янги “юракча” ўрнатасан, тап-тайёр янги қулф. Менга ёқмайдигани ҳам, ёқадигани ҳам дискли қулф. Механик қулфлар ичида шовқинсиз ишлайди, майин, мулойим, худди эркатоё, айёр мушукдек. Нега ёқмайди дейсанми? Бузиш бир оз ноқулай. Кел, энди сенга уларни калитларсиз қандай очиш мумкинлигини ўргатаман. Аслида уйим калитлар мазори. Улар шу бугундан бошлаб сен учун тирик. Сирли ҳунаримнинг асосий мағзи ҳам шу — қулфларни калитларсиз очиш. Қулфсиз шунча калитда қандай тилсим борлигини тушуниб олаверасан.

Кун кеч бўлганини билмай қолди қизгина. Қулф-калитлар оламига сингиб кетди у. Ҳатто кўчага чиққанида ҳам миясида қулфларнинг механизми эпчил ва айёр қўл олдида қандай бўшашиб, таслим бўлаётганидан ўзга тасаввур йўқ эди.

- Ўйлаб кўрдингизми? — шивирлади Ҳусниддин.
- Нимани? — паришонхотирлик ила сўради қиз.
- Сизни севаман, — лабларидан соҳир сўзлар учди йигитнинг. — Жавобингиз...

Қиз бугун умрида эшитмаган сўзларни эшитди, лекин буниси ҳаммасидан ҳам самимий жаранглади. Сал бўлмаса уят-андишани йиғиштириб, “Мен ҳам” деб юборишига бир нафас қолди. Ундан кўра икки қаватли шу иморатни номига хатланаётганини айтишни афзал кўрди.

– Момо уйини менга беряпти. Ҳужжатларини тахт қилиб, нотариусни чақирар экан.

– Бўлиши мумкинмас! – қичқириб юбораёзди Назокат опа.

– Бўлиши мумкин, – заифона сўзлади Ҳусниддин.

VII

Диловар кун-кун ора кампирникига қатнардди. Оддий қулфлардан тортиб, сейф қулфларигача – барчасини калитсиз очиш мумкинлигини илгари кинолар учун ўйлаб топилган ўйдирма деб ўйларди. Энди эса буларнинг бари махсус очқичларда, айрим осонлари эса оддий тўқноғичда ҳам очиладиган эканига гувоҳ бўлди. Гоҳида ўзини машҳур ўғридек ёки бирор жиноятга тайёргарлик кўраётган ўғриваччадек ҳис этиб қўрқиб кетарди. Кампир ҳар доим бир гапни уқтирарди: «Кулф очиш санъати фақат ўғрилик учун ишлатилмайди. Ўғри бўлишинг учун шогирдликка олмадим».

Ҳақиқатан, ҳам Диловар шу ҳунарни илгарироқ ўзлаштирганида дадасининг ҳаётини сақлаб қолган бўлиши ҳақида кўп ўйларди.

Сагия момонинг сўнгги дарси майнинг охирларига, баайни ўрта мактабда хайрлашув қўнғироғи чалинадиган кунга тўғри келди. Аллақачон мактабга қатнай бошлаган Диловар шаҳарга хурсанд ҳолда келди. Автобусдан тушиб, бир қучоқ гул кўтарганча такси тўхтатди. У кампирникига элтувчи

“Дамас”ларни кутишга сабр қилолмас эди. Аксига олиб, Ҳусниддин ҳам бугун кўринмас, қаердадир дом-дараксиз юарди.

Эшик олдида нотариус идораси ходимиға тўқнашди.

— Табриклаймиз, — деди ходим қўл бериб. — Лекин момонинг иззатини жойига қўйиб дафн этиш керак, савоб бўлади.

— Кимни?! — Диловар қулоқларидан кириб, юагида портлаган сўзлардан карахт ҳолға тушди.

— Момо бугун-эрта нариги дунё эшигини қоқадиганға ўхшайди, пишибди.

Идора ходими янглишмаган эди. Сагия момо йигирма бешинчи май, қуёш ботаётган чоғ кўзларини абадий юмди. Ўлими олдидан Диловарнинг қўлларини охирги марта силар экан:

— Мен ютқаздим... — деб шивирлади. — Бу ҳаётни бой бердим... Бахтни... аёллик бахтини... Сен ютқазма... Ҳеч нарасада... Ҳунар бошқа, қалб бошқа... Алвидо...

Диловар бунда ҳозир бўлмиш ўн чоғли масъулу номасъул шахслар қаторида ўлимни совуққонлик билан кутиб олди. У ҳўнг-ҳўнг йиғласам керак, деб ўйлаганди. Аллақаёқдан бағритошлик иллоти юқиб, барчасини жим кузатди. Назарида, ўғри кампир аллақачонлар ўлиши керак эди. Касаллик ва қарилик ҳайвонот оламидаги жонзотларни йиртқиқлар чангалиға тушириб, табиатни тозалагани каби ўлим ҳам кампирдан одамларни халос қилмадимикан, деган ўй кўнгил дунёсида чарх уриб юарди. Ўзини яхшилиққа қанчалик эш қилиб кўрсатмасин, ҳунаридан ўғрилиқ ва талончилик ҳиди келарди.

— Табриклаймиз, — деди кимдир қизнинг қўлини сиқиб. — Ўн етти ёшда қиз бола учун икки қаватли

уй, ҳовлиси билан... чаккимас. Туркияда бунақа шахсий мулкка эга бўлиш учун бир умр ишлаш керак. Истанбулда олтмиш ёшда уйли-жойли бўлганларни бахтли дейишади.

— Муборак бўлсин, — жилмайди бошқаси. — Сотиш керак бўлса, биз хизматда. Харидорлар бор, синглим.

Диловар худди фотиҳа қилмоқчидек кафтларини очди: бу қўлларда энди кўзга кўринмас мерос — қулфларни шак-шубҳасиз оча олиш қудрати жо-бажо эди. “Ҳеч қачон ўғри бўлмайман!” — деди қиз ўзига ўзи қатъият билан.

Эркаклар кампирни биродарлик қабристонини четдаги бир парча ерга топшириб қайтишди. Ер бундай ўликларнинг миллионларини кўрган эди, тупроқ кўрпасини ёпиб, дўппайиб олди. Ҳусниддиндан ҳамон дарак йўқ эди, ҳатто дафн маросимига ҳам келмади. Диловар машаққат чекмай унинг ошига эга чиққанга, ғамхўрликларига шу тариқа жавоб қайтарганга ўхшар, қалбида виждон азобининг таъмини эслатадиган туйғулар жавлон урарди.

Ниҳоят, Назокат опадан Ҳусниддинни сўради.

— Билмасам, — деди Назокат опа. — Машинасини Кўкчинор маҳалласидаги яшил дўкон олдида икки марта кўрдим.

— Ўша атрофда яшайдими?

— Нега суриштириб қолдинг, тинчликми?

— У кишининг олдида хижолатдаман, ўзлари меросхўр бўлмоқчи эдилар, — деди Диловар.

— Унга турмушга чиқ. Ўша уйда яшайверардинлар, ўртада хафачиликнинг “х” ҳарфи ҳам бўлмасди.

— Сизга ҳазил бўлса, бас. Мен жиддий гапиряпман, опа.

— Мен ҳам жиддий гапиряпман.

Улар кампирнинг уйига узоқ бўлмаган Кўкчинор

махалласидаги дўконга жўнадилар. Назокат опа кўчага пул топиш учун чиқадиган аёл бўлса-да, бировларнинг ташвишига бемалол чалғиб кетадиган феъли билан ҳам Диловарнинг кўнглидан ўрин олганди.

— Қароринг менга ёқди, — деди Назокат опа. — Опанг сифатида айтяпман, Ҳусниддин ёмон йигитмас. Ёшликда бир оз адашиш кўп йигитларда бўлади. Агар унинг юрагига ёмонлик ўрнашганида эди, сенга ўзи хушомад қиларди. Ҳечқурмаса, атрофингда айланишарди.

— Қайси қарорни гапиряпсиз?

— Ҳусниддин ахтариб боряпсан-ку. Бекорга эмасдир?

— Яна ўша хаёлга боряпсиз-а?

Ҳусниддиннинг машинаси девор тагига тақаб қўйилган эди. Назокат опа хайрлашиш учун Диловарга қўл узатди.

— Дил, — деди жиддий оҳангда, — дўконга сен ўзинг боравер, менинг ишларим кўп.

— Лекин, опа...

— У яхши йигит, турмушга чиқсанг, хурсанд бўламан, сингилжон. Асли қаердан, оиласи қанақа, нега уйдан кетиб, мустақил бизнес қилиб юрибди — ҳаммасини аниқлаш менинг бўйнимда. Йигитлар ўзи ҳақида суриштиришларини ёқтирмайди. Айниқса, бу борада Ҳусниддиннинг кўнгли нозик шекилли.

— Шунчаки ҳол сўрамоқчиман, опа.

— Гапингни эшитмайман, овора бўлма.

Назокат опа шартта бурилдию жўнаворди. Диловар зўр-базўр қадам ташлаб, дўконга яқинлашди. Кўнглида минг хил ўйлар пўртана қилар, аммо барчасидан ўтиб тушгани — кечирим сўрашга, уйнинг пулидан улуш таклиф этишга эмас, Назокат опа айтганидек,

умр савдосига келаётгандек ҳаяжонини босолмасди. Қиз бола боши билан йигитни ахтариб келиши тушига ҳам кирмаган эди.

Нихоят, кўзини чирт юмдию остонага оёқ қўйди. Одам шарпасини сезиб, пештахта ортида узун бўйли йигит ҳадик аралаш бўй ростлади.

— Ҳусниддин ака керак эдилар, — Диловар дўконга кўз югуртириб, юрак тафтини туймай, “йўқ” жавобини кутди.

— Ҳозиргина чақириб кетишди, меҳмон келган экан, — кўчага имо қилди сотувчи.

— Машинаси... — чайналди қиз.

— Ўзларининг машинасида олиб кетишди чоғи. Нима гапингиз бор эди? Айтиб қўяман.

Диловар “Бошқа куни келарман”, деганга ўхшаш нимадир деб, ортига бурилганди, сотувчи шошапиша пештахтани айланиб ўтди.

— Сизни ким юборди? — дея иш вақти тугаган одамдек нарсаларини йиғиштиришга тараддудланди.

— Ҳеч ким, — елка қисди Диловар. — Зарур ишим бор эди Ҳусниддин акада.

— Илтимос, ишингиз бўлса, уйига боринг, — деб дўкондан чиқариб юборди-да, эшикни ёпди, кулф илиб, калитни бураркан, такрорлади: — Кўнглим ғаш, кўнглим ғаш... Хайр, мен кетдим... Дўконнинг калитини сўраса, уйдан олади... Қисқаси, мен ишдан бўшадим. — У чаптаги тор кўчага бурилаётиб, қичқирди: — Анави кўчадаги етмиш учинчи уй!

Диловар ғалати сотувчи ва бўм-бўш кўчадан ҳадиксираб бир зум иккиланиб турди. Нима қилсин? Атроф сув қўйгандек жим-жит, ўткинчилар ҳам кам, қандайдир хавф биқиниб ётганини сезди. Шу заҳотиёқ маҳаллани тарк этди. Бироқ тун бўйи кўзига уйку илинмай, Ҳусниддинни ўйлаб чиқди. Хаёлида

йигитни кимлардир дўкондан ижара уйига олиб кетишган, сўнг дўппослаб, чалажон ҳолида ташлаб кетишган эди.

— Боришим керак эди, — деди у. — Балки ёрдамим тегармиди?

Эртасига ойиси кўп сандироқламасликни тайинлашига қарамасдан, Назокат опани ахтариб топди ва уни ҳайрон қолдириб, Ҳусниддиннинг ҳолидан хабар олишни ўтиниб сўради.

— Кеча ўзинг гаплашмадингми? — деди Назокат опа.

— Йўқ, уйига боролмадим, журъатим етмади.

— Хаҳ, қиз бола-я! Икки ёш ёлғиз гаплашиб олсин, деб сурворгандим. Уйига боришга журъати етмаганмиш. Ичкарига киришинг шарт эмас, шундоқ кўчага чақирсанг ҳам бўларди.

— Бу ерда бошқа гап бор-ов, опа.

Кўнгил алдамаган экан. Назокат опа айтилган манзилдан дарров қайтди. Ижара уйда кеча бақирчақир, муштлашув бўлибди. Уй эгаси келиб, синган идишларни, полдаги қон томчиларини ва кимсасиз хонани кўрибди.

Шу-шу бир неча кун Ҳусниддиннинг дараги чиқмади. Назокат опа ваъдасига вафо қилиб, у ҳақда маълумот тўплади. Ижара уй, дўкон, машинани ўз эгаларига топшириб, дадаси ўғлини олиб кетганмиш. Ҳусниддин дадасининг югурдаклари билан муштлашганга, аниқроғи, улар куч ишлатганга ўхшади. Дадаси бой, қаттиққўл, бағритош одам экан. Ўғлининг танлаган мустақил ҳаёт тарзига чидолмабди. Энди уйлантириб қўярмиш.

“Муҳаббатинг куртак ёзаётганди, бечора қиз, — деди Диловарнинг ичидаги бир овоз. — Бундан бу ёғига нима қиласан? Момодан ўрганган кулф очиш

хунаринг иш берадими? Ахир, сенинг ҳаётинг шу вақтгача қулфлардан иборат бўлса, энди калитлар, калитлар, калитлар... Кимнинг ҳам қулфини очардинг? Очишга қулф бўлмаса, калитларни бошингга урасанми? Рост, кампир сенга ўғирликни эмас, ҳаёт фалсафасини ўргатиб кетди”.

Диловар Сагия момодан мерос олгач, бир кун ичида қишлоғи-ю атроф-жавонибга машҳур бўлган эди. “Отаси гиёҳванд эди, уйининг қулфини очолмай оловда куйиб ўлди” каби совуқ миш-мишлар ҳали сўнмаган эди. Энди эса одамлар “Қиз мардикорчиликка чиқиб, бир ўрис кампирнинг уйида ишлаган экан, кампир уй-жойини мерос қолдириб, ўлибди, банкда ҳам пуллари бор эмиш”, деб оғиз кўпиртиришарди. Совчилар ҳам кела бошлашди. Аввал секин суриштириларди: «Шаҳардаги уй чиндан ҳам қизнинг номига ўтганми?» Одамлар бойликка қараб ўзгариши Диловарни ҳайрон қолдирарди. Сўнгги кунларда кампир ўргатган хунар ва соғинаётган кишисини – Ҳусниддинни кўпроқ ўйлади.

– Дадангнинг қарзларини тўлаб, укангни ҳам олиб келсак, — деди ойиси. — Ундан аввал эса уйни ўхшатиб таъмирлайлик. Шунча қийинчиликларни кўрдик, эвазига, мана, тақдир сийлади. Яна бир гап! Атрофингда одам кўпайяпти. Лотереядан ютгандек ютдим деб ҳар кимга пул бераверма.! Берсанг ҳам фоиз оладиган қилиб бер.

– Қанақа фоиз?

Ойисининг қошлари чимирилди.

– Ўзингни тушунмаганга олма. Қарз фоиз ҳисобига берилади. Ким шунчаки, текинга қарз беради? Содда бўлма-да, қизим.

– Мен судхўрлик қилолмайман, ойи. Кўлимга ҳали пул тушгани йўқ. Тушгандан укамни дўхтир-

ларга қайтадан даволатаман. Даврон аканинг пулини бераман. Дадамнинг арвоҳи шод бўлишини хоҳлайман, бойишни эса ўйламадим ҳам.

— Пулимиз тугаса, эски ҳаммом — эски тос бўлмасин деяпман-да, қизим. Кўрдинг-ку, ҳеч ким ёрдам бермайди. Мен ногиронман, сенинг қўлингда бир ҳунаринг йўқ.

— Ойи, илтимос, ҳунар ҳақида гаплашмайлик.

Диловар жаҳл билан эшикка юрди, калитлар сирини ўрганганини ойиси билиб қолгандек юрагида ғашлик уйғонди. Шу он ҳовлидаги кимсани — Давронни кўриб, сесканиб тушди. Даврон барчасини эшитгандек, ҳатто хаёлидан ўтганларни ўқиётгандек илжайди.

— Келдим, — деди у ва бир қадам ташлаган эди, кайфи борлиги билинди-қолди. — Қочоқ қиз ва қочоқ она! Яхшимисизлар? Бу дейман, мени роса кўрқитдинглар-ей! Сал бўлмаса, туҳматга қолиб, ўн саккиз йилга қамалиб кетай дедим... Кирсам бўладими?

Ҳеч ким таклиф этмаса-да, у уйга кириб, чордона куриб ўтирди.

— Қизингиз ёш ўлган экан, — деди Диловарнинг ойиси, — шу қизим қатори бўларкан... Шунда ҳам инсофга кирмай...

— Эски гапларни йиғиштирайлик, опа.

— Пулингизни яқин кунларда берамиз, — деди Диловар.

— Ҳа, — деди ойиси, — пулни оласиз, ҳозир эса кетинг. Сиз ҳам биздан кўрқманг, биз ҳам сиздан кўрқмайлик.

— Йўқ, йўқ! — Даврон ака қўл силкиди. — Мени пулга келди, деб ўйласангиз, катта хато қиласиз. Бугун бир нафас қўлимга тегди. Кимдан эканлигини

билмайман, исмини ёзмабди. Ма, Диловар, ўқи. Ичингда ўқийсанми, ойингга эшиттирасанми, менга фарқи йўқ.

Диловар мактубга кўз югуртирдию ранги докадек оқариб кетди. Унда босма ҳарфларда катта-катта қилиб қуйидаги сўзлар ёзилган эди: “Диловарни ишга олинг! У сейфларни очишни Сагия кампирдан ўрганган ягона шогирд. Биз у ҳақдаги маълумотларни шоҳ ўғриларига ҳамда унинг хизматига зорларга юбордик. Кимки, кампирдан ўрганган ҳунарини ишга солмаса, охири вой бўлади!”

— Мени кузатиб қўй, Диловар, — деди Даврон истеҳзо билан. — Ташқарига чироқ қўймагансизлар, туфлимни бир марта лой қилганим етар.

— Тўхта! Қанақа хат? Нима ҳақида ўзи? — саросимага тушди ойиси.

— Кейин айтаман, ойи, — деди қиз Давроннинг ортидан чиқаётиб.

— Ҳой, сенга гапиряпман! — деганча қолди ойиси.

Уй ёнига ўтишгач, Диловар тўхтади. Даврондан яхшилик кутмаса-да, негадир ҳозир қандайдир ширин сўзига интиқ эди. Эҳтимол, “Сен омадлисан, ҳаётинг бирдан чароғон бўлиб кетди, мени кечир”, дер. Ахир, ҳаётда омадлиларга ҳавас билан қарашади-ку.

— Бахтинг бор экан, — деди Даврон илкис тўхтаркан, — ҳаммасидан осон қутулдинг, камбағалликдан, қарздан, хизматкорликдан. Агар кампирга дуч келмаганингда, билмадим, бошингда минглаб ёнғоқлар чақиларди. Тайёرمىсан?

— Нимага тайёрман? — ортга тисланди қиз.

— Сен ўғрисан, — деди Даврон. — Ўғриликка тайёرمىсан, деб сўраяпман. Ўзингни гўлликка солишга жуда-жуда ёшлик қиласан. Аслида ким-лигингни ўйла! Ким эдинг у ким бўлиб қолдинг?!

- Ўғри эмасман. Хатни ким ёзган бўлса ҳам, туҳмат.
- Нима деб эслатиб қўйилганини ўқидинг, жириллама менга! Ё хат сохта деб ўйлаяпсанми? Унда қулфни оча олишингни қаёқдан биламан? Гапир! Ёки кампирнинг сендан бошқа шогирди бормиди? Кўрдингни бирортаси ўралашиб юрганини?
- Йўқ, мен...
- Иккинчи қаватдаги калитлар-чи? Балки боя қўнғироқ қилган кишини ҳам танимас чиқарсан?
- Ким қўнғироқ қилди?
- Қанчалар муғомбир кампирнинг қўлига тушгансан-а! У “ҳунар”ини ўрганган шогирдни ўз ҳолига ташлаб кетадиган аҳмоққа ўхшадими? Кимга қулф очувчи одам керак, ўшани топди, яъни мени, ака-укаларимни. Шундан кейингина сенга қулф очиш сирларини ўргатиб, бизга хат ёзиб қолдирди. Барибир ҳеч бегона бўлолмас эканмиз-да, а?
- Бу хатни Сагия момо ёзган демоқчимисиз?
- Бошқа ким? – қулоч ёзди Даврон.
- Қўнғироқ қилган-чи? Йигит кишимиди?
- Ҳа, йигит. Нима, ўлган кампир қўнғироқ қилармиди!

Диловарнинг хаёл пардасини ёриб чиққан йигит, албатта, бу – Ҳусниддин эди. “Унинг кампир билан алоқаси бор экан-да! Мана, кир илинадиган дорга осиглиқ эркаклар пайпоғининг сири! У Сагия момоникида яшаган, малайлик қилган, югурдагига айланиб, мардикор бозорга мени овлашга чиққан. Ўзи ҳамма нарсадан қуруқ қолган кўринса-да, билмадим, ўғри кампир умр бўйи йиққан пуллар яна аллақайси пучмоқларда моғорлаб ётган бўлса, улушим деб олганмикан?..”

- Сен ҳайрон бўлма, – тишини ковлади Даврон.
- Яхшиси, қарзингдан кечганимни, сени қизим

деганимни, бундан сўнг битта оила эканимизни эшитиб, хурсанд бўл! Ҳозирча ҳеч ким ўлмайди, ишонавер. — У шундай дея чироқ ёруғига пенциллин шишчасини тутди. — Заҳри қотил! Баъзилар сени ҳеч қачон кўнмайди, ҳаттоки гаплашмайди дейишганди. Йўқ, у укаси билан онаси заҳарланиб ўлиб, ёлғиз қолишни истамайди, отасиз яшагани ҳам етади, дедим. Албатта мен айтган таклифга рози бўласан, чунки яқинларингсиз ҳаётнинг сенга нима кераги бор? Тўғри гапирибманми?

— Мени тинч қўйинг.

— Афсус, тинч қўёлмайман.

— Ўғрилиқ қилмайман!

— Фақат бугун эмас, кўрқма. Бугун бўшсан, тайёргарлигингни кўр.

— Ҳаммасини айтаман... Шу вақтгача қамалмаган бўлсангиз, энди...

— Ё жанозадан аввал, ёки кейин айтасан. Танла! Бундан бошқа йўл йўқ.

— Аблаҳ одам экансиз!

Даврон унинг қўлидан омбурдек қисди.

— Аблаҳ эканимни жуда яхши биламан, — деди-да, силтаб юборди.

Диловар чопганча уйига кириб кетди. Одамлар у ҳақда ўша кундан бошлаб бўлмағур миш-мишлар тарқатишди. Эмишки, Диловарни кечаси қандайдир эркаклар кўчага чақириб гаплашармиш, уй-жой, пуллар унга мерос эмас, бошқа йўл билан келганмиш.

Салтанат хола ҳам гап-сўзларни эшитди, аммо Диловар ва ойисига айтишга тили бормади, миш-мишлар баттар болалайверди. Бу оиланинг эшигини пул қоққан эса-да, бахт аллақачон тарк этганига қишлоқ аҳли ишонар, Салтанат холадан бошқа ҳамма ўзини четга тортар эди. Диловар эса Ҳусниддин шу

қадар пасткашликка бориши мумкинлигига ақли бовар қилмай, ўз ёғига ўзи қовурилди.

“Йўқ, — деди у ахийри, — Ҳусниддин ака бундай қилолмайди. Ижара уйдаги жанжал, бир томчи қон, отасининг мажбурлаб олиб кетиши — мен аввало мана шу қулфларни очишим керак...”

VIII

Орадан бор-йўғи бир кун ўтди. Диловарни уйидан чақириб чиққан Даврон уни опаси ва бир нотаниш барзангининг қўлига топширди, ўзи эса рулга чаққон ўтирди. Далаҳовлига бека ҳисобланмиш бой хотин аслида Давроннинг опаси эмаслиги Диловарга аён эмасми, ҳар бир нафасидан жирканди.

— Қалайсан? Ҳалиям мени ёмон аёл, деб ўй-лаяпсанми? — сўради хотин худди далаҳовлидаги каби. — Негадир одамга ёмон олайиб қараб қўйяпсанда!

— Ёмон десам, ёмонлар хафа бўлишади, — жавоб берди қиз.

— Ие, ўзгариб қолибдими бу? — дам барзангига, дам Давронга аланг-жаланг боқди. — Гапидан заҳар томади-я, заҳар.

— У аввалги Диловар эмас, Сагия иккинчи, буюк қулфбузар, — димоғи билан кулган бўлди Даврон.

— У буюкми? — қаҳқаҳ урди хотин.

— Ҳа, буюк, — деди Даврон. — Бегона қиз буюк бўлиб чиққанида нима қилардик? Омадимиз бор экан. Бу — ўзимизнинг Диловар.

Шаҳар чироқлари аллақачон тепаликлар ортида кўздан йўқолди, Диловар умри бино бўлиб юрмаган йўллардан шарққа томон асира ҳолида елиб борарди.

Кўп ўтмай йўл четида тўхтадилар. Шу ерда икки-учта қулфни очтириб, синаб кўришди. Машина

юкхонаси кулфи қайси асбобда тез ва осон очилишини сўрашди, сейфларни очишда фойдаланиладиган калитлар тўплами, очқичлар ҳамда махсус асбоблар ҳақида гап кетди.

— Капот кулфи оддий кабоб сихида очилишини эшитмаган эканман, баракалла, — деди хотин Диловарни туртиб.

Бир уйда тўхтаб, енгил тамадди қилиб олишди.

— Сейф жойлашган хонага ўзлари олиб киришади, — деди Даврон. — Мабодо уй эшигини очиш керак бўлса, индамай очаверасан. Кейин сенга бир маслаҳатли иш бор эди, уканг...

Диловар нафас олишдан тўхтаб, кулоқларини динг қилди.

— ...уканг, — деб столни чертди Даврон, — ҳозир анча соғайиб қолибди. Айниқса, биргаликда елиб-юурсак, уни зўр-зўр шифокорларга кўрсатсак, дардидан кутулади. Айтгандай, гаплашишни истайсанми? Опа, қўнғироқ қилинг, уланг укасига.

— Шу маҳалда телефонга чақириб беришмайди, — Диловар ишонч билан сўзлаётган эди, Даврон гапни кесди:

— Э, сен уканг қаердалигини билмайсан-ку! Тўғри, улар чақириб беришмасди, лекин бола ҳозирча бизнинг қўлимизда. Ҳадемай даволатишни бошлаймиз. Қандай қарайсан бу фикрга?

— Таг-томирларингиз билан йўқ бўлиб кетасизлар, — ҳамон бошини кўтармай ўтирарди Диловар. — Бир кун келиб...

— Ўзинг ҳам йўқ бўлиб кетасан, — ўдағайлади хотин қўлини мушт қилиб.

— Бир кун келиб, — такрорлади Диловар, — ҳаммаси учун жавоб берасизлар...

— Сен ҳам, — деди хотин.

— Бўлди, бас! Тортишманглар! — аччиқланди Даврон.

Шу кеча Диловар илк бор ўғирликка қўл урди, иккита эшикни очиб ичкари хонага кирди, бир соатлик уринишидан сўнг сейф тилсимини ҳам маҳв эта олди. Бир неча бойлам доллар, сўм ва тақинчоқлар халтага жойланди. Гилам тўшалган хонани қўрқа-писа кесиб ўтаркан, Диловар ногоҳон бир суратга кўзи тушди. Гўё ташқаридан тушаётган чироқ ёруғига ўзини тутиб, стол устидаги рамкадан жилмайиб боқарди бу сурат.

Суратни қўлига олиб, тикилди.

— Нима қияпсан, ўв? — хириллади ниқоб кийган барзанги. — Юр, юрсанг-чи. Ҳадемай қоровул ҳушига келади, кейин уни ўлдиришим керак! Хоҳлайсанми шуни?

Суратдаги кишини таниди: ўша эди — далаҳовлида раҳми келган меҳрибон зот. Шу чоғ “Ахир, у ёш бола-ку! Нега алламаҳалда бу ерда чўрилиқ қилиб юрибди?” деган гапи қулоқлари остида жаранглади. Қўрқув бир бўлди, виждон азоби икки. Даврон ва опаси тadbиркорлар эмас, турган-битгани ўғрилар, товламачилар эди.

“Даврон ака ўшанда ёнидаги кимса билан қандайдир сейфни очувчи қулфбузар кераклиги ҳақида гаплашганди-я, — кўнглидан ўтказди Диловар. — Демак, бу кишининг сейфи ҳақида ўшандаёқ режалар тузилган экан-да! Мен меҳрибонга эмас, золим нокасга хизмат қилиб, пулларни ўғирлашга йўл очдим. Нима қилсам экан? Индамасам, бундан баттар ишларга мажбурлашади... Исми нима эди? Аҳмад ака... Эсладим, эсладим...”

— Сенга айтяпман!.. — деди барзанги.

Диловар эшикка етганида, барзанги уни судрагудай

тортиб, ҳовлини кесиb ўтди. Нариги кўчадаги машинага ўтирганларида, қизнинг юзига шапалоқ тортиб юборди.

— Минг марта айтдим, қулф очишни биласан, ўғирликни эмас, деб! Нега кераксиз нарсаларга тегинасан? Нима ҳаққинг бор чалғишга?

Диловар тарсаки тушганида бошини ҳам қилиб олди.

— Узр, мен... шунчаки... — деди зўрға.

— Кетдик! — бўкирди барзанги рулдаги кимсага.

Уйига етиб келганида, тонг бўзара бошлаган эди. Мижжа қоқмай ўтирган ойиси эшик очилганида сесканиб тушди, ногиронлик аравасининг ғилдирагини кескин тортди. Қизига бошдан-оёқ син солгач, деди:

— Ҳа, шўрим бор экан. Бир вақтлар отамни норози қилиб, даданг билан қочиb кетганимдаёқ пешонамга лаънат тамғаси босилган... Шунча кўргиликлар етмаганидек, қизим...

— Ойи, бу нима деганингиз? — Диловар деворга суяниб, оғир тин олди. Кейин бирдан кулиб юборди.

— Мендан бошқа мақсадда ҳам фойдаланишлари мумкинлигини ўйлаб кўрмайсиз.

— Эрталабгача нима қилдинг? Гапир!

— Эшикни очиб бердим.

— Ниманинг эшигини? Тушунтириб гапирсангчи?

— Қамоқнинг! — деди Диловар жазаваси тутиб. — Бошқа ҳеч нарсa сўраманг мендан! Сиз ўйлагандай, енгилтаклик қилганим йўқ! Ундан ёмони бўлди...

— Бу ариза, — деди ойиси тиззасидаги қоғозни тутиб, — ҳаммаси ёзилган... ҳаммаси тамом... Салтанат

холанг милицияга элтиб беради... Қамалсанг ҳам одам бўлсанг, бас.

– Энди ёздингизми? Бунча кеч?

Ойиси аравадан инқиллаб тушиб, тўшагига зўрға ўтиб олди. Томоғига қадар кўрпа тортаркан, деди:

– Умр бўйи ҳаёт қонунларига бўйсунмай яшадим, қани, бир марта бўйсунай-чи, нима бўларкан.

Диловар жимиб қолди. Сал ўтмай унинг ҳазин овози эшитилди:

– Ўзимга-ўзим қамоқ эшикларини очдим, ойи. Битта йўли шу – аризангизни беринг, жазойимни олай, чириб кетай тўрт девор орасида. Барибир бир кун келиб кимлигим фош бўлади.

– Гумоним рост чиқди, сен ўғрисан.

– Ўғриман, ойи.

Онаизор чуқур хўрсинди, Диловар муқаддам эшитмаганди бундай хўрсиниқни. Бошларига тушмиш кўргиликлар эшигу деразалардан янги-янги балои қазоларни чақирган, она-бола даф этиш ўрнига “лаббай” деб қарши олаверган, бечораҳоллик бошларига етган эди уларнинг. Оқибатда эса ўзлари пиширган ош – она ёзган арзнома навбатдаги кулфатлардан қутқаради, шу аснода қизни ҳам қамоққа равона этади. Энг енгил тўлов ҳам шу эди гўё.

– Уканг билан хайрлашиб кел, қайтгунингча у... – дея олди ойиси титроқ товушда.

– Укам ҳозир уларнинг қўлида... Бироқ, муҳими, мен... мен бўлмаслигим керак бу ҳаётда... бу озодликда... Шунда сизларга ҳеч ким озор етказмайди. Унутманг, ойи, аризангиз мени укамнинг қотилига айлантириб қўймасин.

– Тушунмадим, нималар деб валдираяпсан?

— Бутун оилангни қириб ташлаймиз, деб кўрқитишди. Бўлмаса, ўғирликка мажбурлашолмасди. Укамга қараётган кишилар ҳам унинг одамлари.

— Тўхта! — деди ойиси. Шу заҳоти қоғознинг ғижимланиши қулоққа чалинди. — Шунақа дегин... Бунга ортиқ чидаб бўлмайди! Лекин... Нега бизнинг ҳаётимизни бунча ўйинчоқ қилишяпти?

— Сейфни мен оча олишимни билишарди улар.

— Лаънати хатда шу ёзилган экан-да? Ишлайман деб ҳар жойга бурнингни суқиб, чиққансан-да!.. Қанийди Давронни бўғиб ўлдирсам! Қанийди уни...

— Ойи! — қичқирди Диловар. Сўнгра тўшагидан ўрмалаб чиқиб, онасининг ёнига етиб борди. Телбавор авзойига қараганда Даврондан эмас, ўз онасидан қасос олишни қасд этганга ўхшарди.

— Нима дейсан? — сўради ойиси.

Она-бола бир муддат тикилишди. Нимқоронғида иккисининг-да кўзлари йилтирар, бахтсизлик даставвал инсон кўзларида акс этиши шу тобда беқиёс исботини топган эди.

— Ёзманг, — деди Диловар шивирлаб. — Менинг битта укам бор, биттагина... Ёзманг! — У важоҳат билан қоғозга ташланиб, бурдалаб ташлади. — Мен кетдим.

— Яна қаерга, куйдирги?

— Даврон аканинг олдига. Бу ўйин менсиз бошланмас эди, менсиз тугамайди ҳам. Қўрқманг, уни ҳеч нима қилмайман, у ҳам ҳеч нима қилолмайди. Бир оғиз гапираман, холос. Битта...

Бирин-кетин кўргиликлар бостириб келаётган хонадон эшиги яна бир марта қарсиллаб ёпилиб, она ёлғиз қолди. Қанча вақт ўтди, ҳисобини билмади. Ахийри, қўлига қоғоз-қалам тутиб, ҳақиқатни ёза бошлади: "Ассалому алайкум, ҳурматли..."

IX

Ўша кун и тушгача барзангини ҳам тутдилар. Даврон: “Тегманглар, мен ўзим бораман!” деган эди, шартта қўлини қайириб кишан уришди ва: “Ўзингиз бориш ниятида экансиз, шу вақтгача нега келмадингиз?” — дейишди. То тумшуғидан илинтирмагунларича бундайлар қилмишларидан асло ташвиш чекмайдилар, сўраганлари — қўлга тушмаслик, сўнгги нафасигача бировларнинг гўшти-ни ғажиш, бойиш ва бойиш. Минг йиллар муқаддам ҳам жиноят бандалари қўлга тушишган, бундан кейин ҳам қўлга олинадилар, олинаверадилар.

Диловар озод этилган кунда қизиқ воқеа рўй берди. Кўчада Аҳмад аканинг шахсан ўзи кутмоқда эди. “Нега келган экан?” деб Салтанат хола ва Назокат опа хийла хавотирланишди. Суд ва тергов жараёнларида таниб қолишгандики, ўғирлик баайни шу одамнинг идорасида содир этилган.

Диловар очиқ ҳавога чиққанида Аҳмад ака жилмайганча кўчани кесиб ўтди.

— Уни келин қиламан деганман, гапимда тураман, — деди кутилмаганда иккала қўлини чўзиб. — Кел, пешонангдан ўпай, қизим, сен билан битта оила бўлиб, ўғлимнинг пешонаси ярақласин. Тақдиринг бир, ҳали амин бўласан бунга.

— Вой, ўргилай, сиз... ростдан ҳам... — Салтанат хола ҳаяжондан гапини йўқотиб қўйди.

Назокат опа эса ишонмай, ёқасини ушлаганча анграйди. Ким ҳам ўз идорасига ўғриликка тушган қизни келин қилишни истарди. Назарида, бу одам ҳозир кўкка кўтаради-ю тўсатдан ерга уриб, балчиққа қориб ташлайди. «Келиб-келиб сени келин қиламанми? Қиз бола бошинг билан қулф бузишни ўрганган сендек тарбиясиздан ўргилдим!» дейди.

Бироқ Аҳмад ака жиддий гапирган эди.

— Кетдик, Диловар, — деди у оталарча. — Ҳаммамиз машинада уйингга борамиз, бу санани нишонлаймиз. Узр, ўғлим билан хотиним келмади. Лекин улар менга тақдир савдосини пиширишимга тўсқинлик қилолмайди... Вей, буни қаранглар, нега оғизларинг очилиб қолди? Мени ҳам Давронга ўхшаб, ёллаяпти, деб ўйлаяпсизларми? Кечирасизлару, камина ичи ва ташқариси бир хил инсон.

— Кўзингиз Яратганга тўғри бўлсин, — деди Салтанат хола.

Йўлга тушдилар. Бир кун аввал Сарваржонни уйига келтиришган, она-бола ҳамон бир-бирининг дийдорига тўймай ўтирардилар. Кап-катта бўлиб қолган укаси ва қувончдан терисига сигмаётган ойисини кучиб, Диловар ҳўнг-ҳўнг йиғлади. Энди улар гўёки абадий бирга эдилар. Аллақачон таъмирлаң чиқарилган, бир қаноти буткул қайтадан қурилган уйда кўрпа-тўшаклару мебеллар, телевизор советкич, ҳатто диванлари ҳам бор эди. Ойиси ота-онасини норизо қилиб уйдан қочиб кетганидан, дадаси ароқхўрликка, гиёҳвандликка берилганидан, тириклай оловда жизғанақ бўлганидан буён ҳаловат нима, билмаган эди шўрликлар.

— Сўроқсиз бир иш қилиб қўйдим, — деди Аҳмад ака.

Уй аҳли ҳамон унга ҳадик аралаш нигоҳ ташлардилар. Ким билади, бахт кулгани чинми, ёлғонми?

Шунда уй орқасига машина тўхтаб, икки эркак ва уч аёл тушишди. Меҳмонлар Диловарни кучиб кўз ёш тўкдилар. Айниқса, ойиси эзилиб-эзилиб йиғлади. Диловар булар ойисининг опа-сингиллари ва ака-укалари, яъни ўз хоалари ва тоғалари эканини тушуниб, кўз ёшларини тўхтатолмади.

— Қизимни сиздай одамнинг ўғлига жон-жон деб бераман, — деди ойиси Аҳмад акага, иккиси ҳоли қолишгач. — Лекин нега мендай бечора билан қуда бўлмоқчисиз? Обрўли, бой-бадавлат, ҳамма ҳурмат қиладиган инсонсиз... Қаттиқ ўйга толдириб қўйдингиз, Аҳмад ака.

— Менда қандай ғаразли ният бўлиши мумкин? — кифт учирди Аҳмад ака. Лабида истеҳзони эслатувчи ғалати табассум живирлади. — Сиз билан қуда бўламан дедимми, бўламан. Диловарни далаҳовлида кўрганимдаёқ иродасига ҳавас қилганман. Икки ўғлим бор. Худога шукр, тўнғичим яхши чиқди, кенжам эса ғирт қайсар, ғирт ғоябоз. Ўша қайсарни, ғояпарастни уйлантирмоқчиман.

— “Тўнғичим яхши чиқди” деганингизга қараганда, кенжангиз...

— Жа унчалик ёмон бола эмас.

— Қайсар? Ғоябоз? Кечирасиз, мен тушунолмадим.

— Яширмайман, у мени кўп куйдирди. Нуқул “ўз меҳнатим билан кун кўришим керак” дейди, топганим уники эмасмиш. Мени — ўз отасини давлат ўғриси, порахўр, газандага, яна алламбалоларга чиқарди. “Сенга шундай қиз олиб берайки, кўрган қийинчиликларини бир умр ҳикоя қилиб берсин, шунда ҳеч кимдан кам қилмай ўстирганимни зора тушунарсан”, дедим. Тўғри қилипманми?

— Мен, очиги... Бу умр савдоси...

— Ёмон савдо эмас.

— Иккиси бир-бирига маъқул келса...

— Маъқул келади. Муҳими, Диловар кўрган-кечирганларини умр бўйи эслаб, умр бўйи гапириб юради. Гап фақат бунда эмас, қизингизнинг иродасига, матонатига, зеҳнига қойил қолганман. Ўрнида бошқа қиз бўлганида ўзини осиб қўярди. Тагин

қулф очишни яхши билгани учун келин қияпти, кейинчалик бу ҳам сейф-пейф очтиради, деган хаёлга борманг.

— Йўғ-е... Нега энди...

— Диловар милиция назоратига олинган, қисқаси, унга энди ҳеч қачон, ҳеч ким қулф буз-диrolмайди. Аслида ҳеч кимнинг назоратида турмаса ҳам, хатосини такрорламаслигига ишонаман.

— Нима дейишни ҳам билмайман, майли, учрашсин, кўрсин бир-бирини, — деди ойиси.

— Ўғлим бир жиҳатдан ҳақ, — деди Аҳмад ака кетаётганда, — эски замонда бойишим учун йўл йўқ эди, давлатни ўмарардим. Бугун ҳалол бизнесменман. Ўзим ҳам еяпман, одамларга ҳам беряпман. Агар йигитлик давримда ҳам тижорат қилишимга, цехлар қуришимга ижозат бўлганида эди, товламачилик қилишга ҳожат қолмасди.

Диловарнинг ойиси қовоқ солди.

— Бугунги бизнесменлар, агар... Тушунмадим...

— Нимани? — кулимсиради Аҳмад ака. — негадир фикрларингизни очиқ айтишга қўрқаркансиз, куда.

— Айтмоқчисизки, уларни агар бизнесдан маҳрум этишса, давлатни ўмаради.

— Оббо сиз-ей! — кулиб юборди Аҳмад ака. — Масалага математик ёндашаркансиз. Ҳеч қачон у даражага бормаимиз. Бугун одамлар яхшигина тарбияланди. Давлатни ўмариш — қамоқ-ку! Қамоқдан ҳам баттари — шармандалик-ку!

Диловар келинлик ҳақида эшитиб индамади, ойиси оғиз очганда ҳам миқ этмади. Ўтмиши нобоп қизга уйланишни орзу қилган оқ от минган шаҳзода тугул қари эшак минган бева борлигига ҳам ишонмасди. Келинликка номзоднинг таржимаи ҳоли, феъл-атвори, ота-онаси, умуман, етти пуш-

ти суриштирилади. Отаси гиёҳванд, онаси оқ қилинган, қизнинг ўзи мардикорликда юриб, қулф очишни ўрганган ва ўғриликка тушиб, бир неча кун ҳибсхонада ўтирган, милиция рўйхатига туради. Шу билан бирга умр бўйи турмуш қурмай яшашни-да тасаввур этолмасди. Ҳаммаси тушга ўхшарди. Аҳмад ака ҳомийлигидаги бир ажиб туш...

— Сиз билан укамга энди ким қарайди? — сўради Диловар тўйдан олдин.

— Нима, аввал қараганмидинг? — чақиб олди ойиси. — Куёв билан қўша қари, шуниси муҳим. Соғайишимни куттиргунимча, ўлиб кетганим маъқул, эй шайтон қиз! Уканг, Яратганга минг қатла шукр, тузалибди, нашанинг нуқси урмабди. Насиб қилса, бир паҳлавон йигит бўлсин, бир паҳлавон...

Оила сиртдан қараганда хотиржам ва бахтли яшаётганга ўхшарди.

— Куёв билан келинни учраштирадик, — Аҳмад ака Диловарнинг ойисига қўнғироқ қилди. — Шу ишга ҳам аралашмасам кўнглим тинчимайди. Ҳаммасини ўзим бошладимми, ўзим давом эттираман. Қолаверса, бу ёғи расм-русум деганларидек. Биргаликда улбул нарса олишлари ҳам керак.

Бўлажак келин-куёв истироҳат боғи олдида учрашишлари белгиланди.

— Истироҳат боғи? Урфдан қолган жой-ку, — норозилик билдирди ойиси ўзича.

— Вой, ойи... — уятдан дув қизарди Диловар. — Урфларни қаёқдан биласиз?

— Ойим ҳамма нарсани биладилар, — деди Сарваржон.

— Мен-чи? — жўрттага аразлади Диловар.

— Сизга ойимдек бўлгунингизча анча бор, — дея бола пастки лабини сўрди.

Унинг беғубор кўзлари йилтирарди. Ойиси ерга қаради, Диловар ҳам нигоҳини четга бурди.

Қизиқ воқеа тўйдан аввал рўй берди. Учрашувга чиққан Диловарнинг қаршисига кутилмаганда Хусниддин келди. Отасининг шотирлари билан яна муштлашган шекилли, бир кўзи кўкарган.

— Кўзларимга ишонмайман! Кимни кўряпман! — деди йигит. Кейин ҳайрат-ла қайта тикилди. — Диловар, сизмисиз?

— Ассалому алайкум, Хусниддин ака.

— Валайкум ассалом. Бу ерда нима қиляпсиз?

— Тўйим бўлмоқчи.

Хусниддин оғзини ланг очди.

— Шу ерда-я?

— Йўқ, албатта. Куёвни кутяпман.

— Куёвни? Бўлиши мумкинмас! Бўлиши мумкинмас!

— Нега? Менга ҳеч ким уйланмайди, деб ўйляпсизми?

— Йўқ, дадам ўйин қиляпти! — Хусниддин ер тепди. — Сиз ахир... қандай қилиб... Кўзларимга ишонмаяпман... Демак...

Шуандагина Диловар бўлажак куёв Хусниддин эканини фаҳмлади.

— Аҳмад аканинг ўғлимисиз? — сўради у ва негадир атрофга кўз югуртирди. Ўғлининг қочиб кетишидан чўчиб, машинада кузатаётган ота секин тушди-да, уларга яқинлашди. Хусниддин чопиб бориб, бу қандай томоша эканини сўради чоғи, Аҳмад ака қатъий бош чайқади, сўнг икки ёшга деди:

— Бир-бирингга кўнгил қўйганларингдан ўшандаёқ хабар топгандим. Мен эмас, тақдир учраштирди икковингни. Ҳар ким ўз қисматиға сабабчи деб шуни

айтсалар керак-да. Энди, ўғлим Ҳусниддинбой, уйдан, тўйдан, шундай парирўйдан қочиб кетмассан? Ё яна жуфтакни ростлаб, калтак егинг келяптими?

Диловар уялганиданми, йиғи тошиб келаётганиданми, терс бурилди. Ҳусниддин эса падарини кечирганидан далолат берувчи сўз айтди:

- Дада, мен тушундим.
- Кимни? Менғими?
- Йўқ, ҳаётни.
- Сен ҳаётни тушунсанг ҳаёт ҳам сени тушунади, – деди Аҳмад ака. – Шундай қилиб, келиним билан бахтли бўл, дайди ўғлим.

Х

Тўйга кўпчилик ҳавас қилди, кутилгандан-да чиройли ўтди. Келин-куёвнинг бахтидан сармаст меҳмонлар ҳам кўп бўлди, қовоқ-тумшуқ қилганлар ҳам йўқ эмасди. Аҳмад аканинг хотини, шунингдек, бир қанча яқин қариндошлар наздида Диловар «ўғри келин» эди. Бироқ бахтдан умид қилмаслик ҳақиқатга тўғри келмасди.

Диловар издиҳомда тикилиб турган бир кимсани, дадаси ўлган кунда дўкон олдида учраган дайдини бир лаҳза кўргандек бўлди. Йўқ, у бошқа экан. Аммо шундан сўнг кўнгли барибир хижил тортди: дайди мудҳиш фалокатларни етаклаб келувчи хо-сиятсиз кимсадек таассурот қолдирганди.

Тўйнинг эртасига Диловар Ҳусниддиндан сўради:

- Сағия момодан қулф очишни ўрганганимни Даврон акага телефонда сиз айтгансиз, деб ўйлагандим.
- Даврон? Ким эди у?
- Танаймасизми?
- Йўқ.
- Диловар қисқача сўзлаб берди.

— Наҳотки, мен ҳақимда шундай фикр хаёлинга келди? — қовоғи осилди Ҳусниддиннинг.

— Бундан чиқди, момонинг бошқа сирдоши бор экан-да?

— Менга ҳеч нима айтмаган. Билганим, у хонадонини супуриб-сидиришга қиз топиб беришни илтимос қилган эди, топиб бердим.

— Ва у меросхўрга айланди, — жилмайди Диловар.

— Меросхўр бўлишга уринганимга шама қилмай қўя қол, ўз кунимни ўзим кўришга қодирман, — қизарди Ҳусниддин.

Диловар билдики, Сагия момо ёлғиз бўлмаган, унинг қаердадир яна бир шогирди пусиниб юрибди. Ўша шогирд — эркак киши. У ҳунарни ўргангач, аллақаяққа бош олиб кетган. Қайтиб келганида эса кеч бўлган эди. Мол-мулкини Диловарнинг номига ўтказган кампиршо бандаликини бажо келтирганди. Демак, эркак шогирднинг битта душмани бор, у ҳам бўлса — Диловар.

Агар душман бош кўтармаса, бахт яна узоқ давом этади. Эҳтимол, Сагия момонинг шогирди бойиб кетиб, кампирнинг мол-мулкига ҳеч қандай зарурати йўқдир, эҳтимол, у ўзи каби яна бир қулфбузар етишиб чиққанидан ғаш келгану, қараса, у ўз оиласи, бахти, саодати билан андармон эканидан шоддир, ким билади дейсиз.

Ҳарҳолда, бахтни оила аталмиш кўрғон ушлаб турарди. Бу кўрғонга меҳмонлар кўп келади. Меҳмонларнинг бирлари икки оёқ, икки қўл, бир бошли инсон қиёфасида, бирлари орзу-ҳавас, умид, режа мақомида, бирлари нафс, васваса, ҳирс шаклида — неки бор, тирик банда кўраверади.

Сўнгги сўз шуки, қора кунлар ҳеч қачон қайтмасин, калитлар гуноҳлар дарчасини эмас, солиҳ амаллар эшигини очадиган бўлсин.

АСРАСИН

Мозордек бутун кўнгил имонга тўлган-тўқис,
Игнанинг тешигидек бир гумондан асрасин.
Масжидига кирмаган, дастурхонни билмаган,
Зебига асир этган лот-манотдан асрасин.
Ишққа лойиқ бўлолмай, афсунгарга югурган,
Кўнгилни жодуловчи ёсумандан асрасин.
Қоронғи зиндонда ул чин ёрни кўрмай сўқир,
Мор тешган индан қочган оломондан асрасин.
Гиштлири ҳам ҳақ деган, эшикларда қулфи йўқ,
Жаннат шаҳрини бузган лўкидондан асрасин.
Битта дарё — икки юрт, икки дарё — беш қитъа,
Онасига ўқ узган Жўломондан асрасин.
Тўп оғзида Ер шари, тўп тубида гуноҳлар,
Чақин истаб тўлғонган замонлардан асрасин.
Элга келса балолар, бўлмай юртига қалқон,
Қулликка бўйин эгган жон омондан асрасин.
Ҳақдир берган шу юртни, Ҳақдир бизни яратган,
Тақдир берган шу юртни тақдир бизга қаратган.
Ҳар не келса балолар, жондир юртга тасаддуқ,
Йўқдир элда ёмонлар, бир ёмондан асрасин.

* * *

Кўрсак деймиз жаннатни, кўрқамиз биз дўзахдан,
Аммо умр ортмагай базму ҳазил-мазахдан.
Шароб, афюн, маъшуқа — ҳамён отлиқ тузоқдан,
Бепул жаннатдан кечган жоҳиллардан қилмагин.

Кўнгил деган масжид бор, савоб отли халқ омон,
Жаннат асли бепулдир, пул сўрар дўзах ҳамон,
Зар сочган ёшни кўрдим, исроф бор, савоб тамом,
Гуноҳларга пул тиккан соғирлардан қилмагин.

Совчи қўйсақ бир қизга, уриб турса тоқ юрак,
Лек хаёлда маъшуқа, демак, бизда хок юрак,
Зухрони севди Тоҳир, абадийдир пок юрак,
Ўз Зухросин алдаган Тоҳирлардан қилмагин.

Ким яхши? Дўстми, Худо? Танлов бўлар гоҳида,
Тўйда май қўйсақми? Ё ўтсин Ҳақ паноҳида?
Аммо тўйда май тўкин, шерикмиз гуноҳига,
Еб-ичар тўқлар учун охурлардан қилмагин.

Пок туғилар гўдаклар, ёмонликнинг кири йўқ,
Етган сайин вояга яхши ишнинг бири йўқ,
Ёмонликдан қоч нари, ҳеч банданинг сири йўқ,
Яхшиларнинг сафида охирлардан қилмагин.

Умр экан бир дарё, дарё борки балиқ бор,
Ул балиқни яратган сенга-да ҳақ Холиқ бор,
Бир кун келиб барига ҳисоб-китоб, солиқ бор,
Гиёҳ унмас, қум босган соҳиллардан қилмагин.

Қурқамиз биз дўзахдан, кўрсак деймиз жаннатни,
Ҳатто дил ҳам билмасин мазах, зулм, миннатни
Пулдан олдин топсинлар имон деган зийнатни,
Жаннатидан кечганга дохиллардан қилмагин.

* * *

Ёлғон дунё охирига оёқ чўзиб,
Эшикка кўз тикиб ётган кунлар келса,
Ёру дўстлар бўй кўрсатмас, мендек тўзиб,
Фарзандларим вақт қизганиб, ишга кетса,
Отам руҳи ҳар дам менинг ёнимдадир,
Онам алла айтган кунлар ёдимдадир.

Биз ҳам кеча шовқин-сурон шоҳи эдик,
Елкалари тобут кўрмай юрган ёшлар.
Вақтдан учқур, ўлим билмас оҳу эдик,
Хабар келса, ҳайрон-ҳайрон турган ёшлар.
Отам руҳи ҳар дам менинг ёнимдадир,
Онам алла айтган кунлар ёдимдадир.

Мендан қўрқманг, бир беморман, ейишим йўқ,
Олдин кетган аждодлардек жим ётурман.
«Иллоллоҳ»дан бошқасини дейишим йўқ,
Жоним чиқса, тош қотурман, ёлғизмасман,
Отам руҳи ҳар дам менинг ёнимдадир,
Онам алла айтган кунлар ёдимдадир.

Биздан ўтган хатоларни ҳайбат қилманг,
Ҳаммасига айбдор деб тепманг гўрим.
Қадамимни тупроқ кўмса, ғийбат қилманг,
Унда на шоҳ, на гадоман, оқ сурп — пўрим.
Отам руҳи ҳар дам менинг ёнимдадир,
Онам алла айтган кунлар ёдимдадир.

Яшаб ўтди бир азамат Ер шарида,
Коинотнинг фуқароси ҳар бир одам.
Макон топган жойим эмас ер қаърида,
Сас беради самолардан ҳар бир қадам.
Отам руҳи ҳар дам менинг ёнимдадир,
Онам алла айтган кунлар ёдимдадир.

* * *

Кексайганда ичди бир одам,
Соқолидан томиб май қатра.
Пенсиядан аввал ҳам ичган,
Майсиз кунда йўқ маза-матра.

Нега шундай? Ўйлаб қоласан,
Элликда ҳам ичар одамлар.
Ўттиз дейми, йигирма дейми,
Ўн олтида чалкаш қадамлар.

Туғилган кун ўтмаган узсиз,
Ароқсиз тўй — «мезбон хатоси».
Гўдак келса фариштадек пок,
Шароб билан ювган отаси.

Майга ошна бўлажак падар,
Хатто модар шаробдан тотган.
Пенсияда майхўрлик надир,
Туғилмасдан шаробдан қотган...

Эй дўст, удир фалокат кони,
Май ҳеч кимга бўлмаган ҳазм.
Кечсанг ундан, имон нури-ла
Абадийдир жаннатда базм.

ШУКР ҚИЛГИН...

Ҳаёт ўзи мўъжиза, неъмат,
Шукр қилгин бориға, банда.
Омадсизман, бахтим йўқ, дема,
Илоҳий нур яшайди танда.

Ўкинмагин, синса оёғинг,
Хатто Темур оқсаган, сўзсиз.
Кўздан қолсанг, урмагин фарёд,
Югнакийлар туғилган кўзсиз.

Бир нозанин учраса йўлда,
Унутма ўз боланг онасин.
Навоийдек бобонг бор экан,
Нафсга сотма кўнгил хонасин.

Бемор бўлсанг, Аюбни эсла,
Касалликни Ҳақдан деб билди.
Бойлик нима? Иброҳим, ҳатто
Тахтдан кечиб, хирқани кийди.

Оиланг қолган бўлса олисда
Сабр қилсанг насибдир дилдор.
Шоҳ Бобурлар сўнгги дамгача
Ватан деди, кўрмади дийдор.

Манманликка яқин ҳам борма,
Фиръавнга ўхшама, дўстим.
Шон-шуҳратдан камтарлик улуғ,
Фаҳринг бўлсин бор каму кўстинг.

Ота-онанг тарк этар бир кун,
Одам Ато етиммиди, айт?!
Мушибатга эгмай бошингни,
Давраларга муслим бўлиб қайт.

Умр қиммат, умр бебаҳо,
Бағишлагин юртингга, халққа.
Бошқа барча ташвишларни қўй,
Халққа етгин, етгайсан Ҳаққа.

* * *

Падаринг май ичган, аммо унутма,
Отангинг отаси намозхон банда.
Балки отанг олар ота савобин,
Кимнинг савобидан умид бор сенда?

Падаринг эътиқод бобида оқсоқ,
Чунки у яшаган — шўро замони.
Сен қайси замондан домангирсан, айт,
Айбингга айббоши кимнинг томони?

Ким билсин, падаринг балки авлиё,
Ахир, чумолига бермаган озор.
Сен-чи, ўтга-чўққа урдинг вужудни,
Барибир охирги бекатинг мозор.

Ўйлашга вақтинг бор, демак, тириксан,
Отанг ким бўлса ҳам, бошингда тожинг.
Бу тождан кўкларда ярақлар бир Нур,
Имон ва ибодат фарзандлик божинг.

ОИЛА

Отам уйнинг давлати эди, онам билан ширин эди ош,
Опаларим — меҳрибонларим, укамларга ўзим эдим
бош,
Ўлчаб берган вақтнинг измида қанот қоқди болалик —
бебош,
Э-воҳ, сендан олислаб кетдим, ота-онам қурган оила,
Юрагимнинг тўрида энди тарих бўлиб турган оила.

Туғилган кун тантана эди, Янги йилни кутардик
шодон,
Ўйламабман, йил ўтган сайин жудолик ҳам яқин-ку,
нодон,
Аммо ҳаёт мазмуни ҳам шу, ҳатто ўлчаб берилар бир
дон,
Ризқим бугун бошқа маконда, ота-онам қурган оила,
Гўдакликдан мен осий банда давру даврон сурган оила.

Болаларим йўлимга қарар, пешвоз чиқар энди аёлим,
Бахтдан сармаст бўламан, аммо ота-онам оғир хаёлим,
Қайтмас тўрт кўз тугал туришлар, ўтган дамлар наҳот
заволим?

Тикан кирса онанг дарров ҳозир эди,
Не тиласанг, отанг сенга тожир эди,
Дунё хароб, дилинг хароб, йиғлаяпсан,
Ёш жонингни сўраб ажал нозир энди.

Маҳшар куни кўкда қушдек чуғурлайсан,
Яхшиларни жаннат сари ўғирлайсан.
Бу дунёнгни куйдирганни бир-бир таниб,
Дўзах томон билиб-билмай тўғрилайсан.

Олис юртдан эшитилган нолалар бор,
«Онажоним қайда?» деган болалар бор.
Гўдакларга бағрин берган тупроқлардан
Йиғлаб-йиғлаб униб чиққан лолалар бор.

Юртни асраш савобларнинг савобидир,
Элга хизмат Каъбатуллоҳ тавофидир.
Тинчлик учун битта гиштни қўйган банда
Минг гўдакка Ҳақ олдида жавобидир.

Эй кўзлари ёшга тўлган жайрон бола,
Мурғак қалби юрти каби вайрон бола,
Гўдакман деб катталарга ишондингми?
Бу дунёга сиғмай кетган ҳайрон бола.

* * *

*Нурали Қобул қиссала-
ридан илҳомланиб*

Сенинг дунёнг тинч бўлса,
Менинг дунём урушдир.
Овчи зоти бор экан,
Касби бизни қиришдир.

Қаердадир одамзот
 Ўққа учса қиёмат.
 Тинчлик, дейсан, рост гап бу:
 Мени отсанг — зиёфат.
 Одамхўрлик йўқ дейсан,
 Биз-чи, одам эмасми?
 Одамлар ҳам биз каби
 Болам-чақам демасми?
 Ва айниқса, онам деб
 Талпинганинг ростми, айт?
 Демак, бизким — тирик жон
 Бир қавмга мосми, айт?
 Етим қолган кийикча,
 Тўнғизча ҳам онам дер,
 Билмайди ул шўрликлар,
 Онасини одам ер.
 Балки ошиб ҳаддимдан
 Катта даъво қилурман.
 Аммо кичик ҳақиқат —
 Ноҳақликни билурман.
 Ҳар бир ишда меъёр бор,
 Унутма бу нақлни,
 Одамни ғолиб этган.
 Қарғамаймиз ақлни.
 Иккимиз ҳам ейишни
 Тўқликдан оширмайлик.
 Бу ҳаёт ҳам бир дарё,
 Қон тўкиб тоширмайлик.
 Ақл чархла, эй ердош,
 Овчидан сўнг из келган,
 Табиат уйимиздир,
 Сиздан олдин биз келган.

* * *

Менга қаср берманг, юракдош этинг,
Иккисининг юраги бир десин жаҳон.
Менга олтин берманг, етади тупроқ,
Ахир, бу тупроқда тарихим ниҳон.

Менга қанот беринг қушларникидай,
Юртимга кўклардан боқайин масрур.
Кўзимга нур беринг, янада равшан,
Кўклардан жамолин бир кўрсам басдир.

Менга нима берди, демайман ҳеч вақт,
Онани, отани қарздор этмам,
Юртни рози қилмай қаерга борай?
Рози қилмай элни, бақога кетмам.

Менга нима берди, дейиш зўр кибр,
Ёки юртдан тама қилиш террори.
Бир томчи қон нима, садқа шу вужуд,
Элга қалқон бўлмоқ ҳар бир эр ори.

Аммо имкон беринг, умр хўб қисқа,
Яшашга улгурсин содиқ одаминг.
Яшаш — меҳр демак, яшаш — сахийлик,
Яшасанг, сас берар ҳар бир қадаминг.

* * *

Кетсам агар сирларимни очмай зинҳор,
Булутлар ҳам аза тутиб йиғлайди хун,
Тупроғимни ўпмасидан қиш ва баҳор,
Мўъжизалар содир бўлгай менсиз бир кун,
Ўчирмангиз юрагимдан қолган изни,
Ранжитмангиз мени сўраб келган қизни.

Юрмадим мен гўзалларни йўлдан уриб,
Худойимдан қўрққанман мен ишқ бобида.
Юрак ёнди ўн саккизга кирмай туриб,
Ўн саккиз йил кутган бахтим жар лабида.
Етолмаган ошиқлар деб эсланг бизни,
Ранжитмангиз мени сўраб келган қизни.

Тупроғимда унса гуллар терсин, майли,
Хайдамангиз дуоларга очса қўллар.
Чимилдиқсиз қолган уйга кирсин Лайли,
Кейин кетсин, қайтиб келмас аро йўллар.
Ёшлаб қўйса тул аёлдек оҳу кўзни,
Ранжитмангиз мени сўраб келган қизни.

У бор эди, кимлар уни йўқ дедилар,
Жаҳонданки ишқсиз яшаб ўтмаганман.
Ошиқларга ҳижрон бало ўқ дейдилар,
Мен Лайлининг висолига етмаганман.
Бир кун келиб тўйларига айтса сизни,
Ражитмангиз мени сўраб келган қизни.

Бу хаёллар қайғу-қайғу, рўй бермаган,
Умидим шу — бахтим насиб этиб қолса.
Дардим айтай десам, ғурур бўй бермаган,
Хаёл душман, умр агар кетиб қолса,
Ўчирмангиз юрагимдан қолган изни,
Ранжитмангиз мени сўраб келган қизни.

* * *

Танлаганинг бир кун келиб ёқмай қолса,
Гўёки сен танишгансан чимилдиқда.
Рўзғор билан чарчаб, сенга боқмай қолса,
Ўзинг қолиб, биз гуноҳга кўмилдик-да.

Дўст эканман, айтай бугун чин сўзимни,
Эсингдами унга қараб тўймаганинг?
Дўстлик ҳаққи унутганман мен ўзимни,
Таништир деб эртаю кеч қўймагандинг.

«Кўнглинг кимда?» Сўрамадинг бирор бора,
Юрагимдан урган қиздан кечганман мен.
Кўнгил йиғлар, ҳар бир оҳи азоб-азоб,
Тўйинг кун ишқ занжирин ечганман мен.

Суҳбатингда бугун кўрдим бегонани,
Қараяпсан қалбигамас, либосига.
Ахир, сенга берганман мен яғонамни,
Кафанликдан кўйлак кийдир ибосига.

Зерикдингми, сени деган ҳалолингдан,
Ўз бахтингни бунча арзон сотдинг, дўстим.
Бир вақтлар юрагимдан урган қизга
Қўшиб менинг юрагимдан отдинг, дўстим.

Қайт йўлингдан, хиёнатга босма қадам,
Дунё сенинг ҳавасингдан иборатмас.
Ҳижрон заҳар, бир томчи ҳам тотмагансан,
Оиланг, бу — карвон қўнар иморатмас.

Майли, дўстим, сирларимни билмай яша,
Хаёлимда айтдим дардни, сабр бўлдим.
Сени уйга қайтарганим сен учунмас,
Сўнгги сири кўмилган бир қабр бўлдим.

Сабр бўлдим, сабр бўлдим, сабр бўлдим,
Билмагайсан, остонангдан йиғлаб қайтдим.
Бахтинг учун мен ўзимга жабр бўлдим,
Тушларимни дарёларга йиғлаб айтдим.

ТАНИМАЙСИЗ

Бугун мендан совчи борди — икки аёл,
Танимайман, дея сурманг ширин хаёл,
Рад қилсангиз юрагимга бўлар завол,
Сиз-чи, мени танимайсиз? Ишонмайман.

Ҳовлингизга сувлар ташиб, сепиб-сепиб,
Супургансиз сочларингиз ерни ўпиб,
Мен ўтардим кўчангиздан тошни тепиб,
Мендан совчи борса дебсиз: «Танимайман».

Тўйда сиздан кўз олмаган йигит менман,
Билдирмайин сочларингиз тортган менман,
Кечалари сувратингиз ўпган менман,
Дебсиз яна: танимайман, танимайман.

Ёлғончи қиз, кирмадимми тушингизга,
Ишқ савдоси тушмадими бошингизга,
Гувоҳ фақат ёстиклар кўз ёшингизга,
Бир энтикиб дебсиз яна: танимайман.

Бугун совчи борар яна — икки аёл,
Танимайман, деманг ахир, бу хомхаёл,
Ёлғонингиз энди менга келар малол,
Танимайман деган қизни танимайман.

* * *

Бу дунёнинг асал-қанди, бола-бола,
Умр занжир, ҳар бир банди, бола-бола.

Ширин жоду, сеҳр экан, бола-бола,
Бебаҳо бир меҳр экан, бола-бола.

Боғча, мактаб — ўтмиш бари, бола-бола,
Лек болалик кетмас нари, бола-бола.

Келинжони бош қоронғи, бола-бола,
Ҳар оилада бахт жаранги, бола-бола.

Тўйлар бир-бир ўтаверар, бола-бола,
Умр давом этаверар, бола-бола.

Халқ дардига ярайди у, бола-бола,
Кексайганда қарайди у, бола-бола.

Биздан кейин собиткашдир, бола-бола,
Сўнгги кунда тобуткашдир, бола-бола.

УЧРАШУВ

Осмон юлдузларга тўла
Жимжит кеча.
Севдим дея қулоғига
Айтдим неча.
Ярашарми — деди, — шундай
Турмоқ бизга?!
Бағрим бердим ўн саккизга
Кирган қизга.
Сув тарайди тунда деҳқон
Далаларда.
Ишқ ёнади юракдаги
Лолаларда.
Бирон бедор ўтиб қолса
Тут ёнидан.
Кўрар бизни, ичмоқдамиз
Ишқ жомидан.

Тун ярмида ҳамма чироқ
Ухлаб қолар.
Гўзал энди кетмоқ чоғин
Эслаб қолар.
Тағин ҳар кеч келиб юрманг
Оға, дейди.
Ой чиққанда, ҳамма кўрар
Чоғ-а, дейди.
Мен уйига кузатаман
Бағрим узиб.
Сўнг тонггача ўтираман
Хаёл суриб.
Тўйдан кейин бола-чақа
Этак бўлар.
Тўйдан олдин ўтган кунлар
Эртак бўлар.

БАТАН

Ўзбекистон!..
Исминг жарангдор,
Она каби тафтинг бор сенинг.
Ўзбекистон — жаннатмаконим,
Хурлик деган тахтинг бор сенинг.

Ўз юртининг соҳиби — халқим,
Ҳеч ким кўрмас жабр тошини.
Бузолмайди ҳеч қандай ёғий
Энди Темур қабр тошини.

Кеча тўйи бўлган куёвни
Фронтлардан ахтармас янга.
Қўрқма, она, ўғлингни энди
Юборишмас Афғонга, жангга.

Амр этмас ётлар элингга,
Шоирлардан ясалмас маҳкум.
Руҳсиз танлар тутган косада
Ичган эдик, асалмас, заққум.

Тилинг қайтди, дил каби тоза,
Қайтди қанча қўчалар номи.
Куллуқ бўлиб қайтгай Тошкентнинг
Ярим аср аввалги нони.

Қадр топди нураган тарих,
Қад кўтарди Бухорий уйи.
Боболарни эъзозласак гар
Татир авлод таваллуд тўйи.

Марҳаматли, меҳмондўст диёр,
Гуллаб-яшна, истиқлол — қуёш.
Бу қуёшнинг улуғворлиги
Унутмайлик, жаҳонга тенгдош.

Одамларнинг юзлари ёруғ
Бағринг бунча сўлимдир, Ватан.
Сен онамсан, отамсан ўзинг,
Сенсиз яшаш ўлимдир, Ватан.

* * *

Унга аста ташладим нигоҳ,
Биров билди, биров билмади.
Юрагимда ўт ёнди ногоҳ,
Биров билди, биров билмади.

Тунни тонгга уладим бедор,
Биров билди, биров билмади.
Кутдим-кутдим ўша жойда зор,
Биров билди, биров билмади.

Бир париваш бор эди бунда,
Биров билди, биров билмади.
Қолиб кетди юрагим унда,
Биров билди, биров билмади.

ФАРЗАНДЛАРИМ

Ота бўлдим, бой бўлдим, бойлигим — фарзандларим,
Кеча мен ҳам ёш эдим, тойлигим — фарзандларим.

Айтишар кўз қораси деб, танамда жоним менинг,
Элга беминнат хотам тойлигим — фарзандларим.

Ушоқдай нарсани-да Аллоҳдан сўраб банда,
Осмонда қуёшим ҳам ойлигим — фарзандларим.

Ушалмаган орзулар ўғил-қизда ушалсин,
Бахт сари тўлиб-тошган сойлигим — фарзандларим.

Хар инсондан қолсин боғ, ҳар инсондан тоғ қолсин,
Юрган йўлимда изим, пойлигим — фарзандларим.

Мен етмаган манзилга дилбандларим етгайдир,
Манзилда гар йўқман мен, жойлигим — фарзандларим.

Кимга қилдим яхшилик, кимдан кўрдим ёмонлик,
Яхшиликка ҳамиша шайлигим — фарзандларим.

Келинг, дўстлар, тўйларга, имон билан, қалб билан,
Меҳмон келса пичоғи мойлигим — фарзандларим.

Юртим обод, элим хур, истиқлолга жон фидо,
Қалқон бўлсак, қилич, ўқ, ёйлигим — фарзандларим.

Эзгуликка, ҳурликка ёрлигим — фарзандларим...

ПУЛ

I

Бойлар менга бермади ёрдам,
«Ака» дедим ўғри зотини.
Агар пули бўлмаса эди,
Ит ҳам билмас эди отини.

Ўдакликдан содда ўсганман,
Муҳим эмас эди пул деган.
Йиллар ўтди, тушди бошимга,
Пулсиз одам шоҳмас, қул экан.

Тушлигимга тополмай чақа,
Кечлигимга ичганман ёвғон.
Кимни севсам, кетди бошқага,
Мен улардан кечганман ёлғон.

Ўйлар эдим, қалб энг муҳими,
Пулдор нега бунча керилар?
Кейин билсам, туғилиш ҳам пул,
Кафанлик ҳам пулга берилар.

Кеч англадим ҳаёт сирини,
Дунё мисли катта банк экан.
Пул бўлмаса, ҳаммаси бекор,
Пуллинг либос, пулинг танк экан.

Пулни ўйлай бошлади банда,
Орзу бўлди яхши яшамоқ.
Бу яшашда муҳими — бойлик,
Машина, уй, яхши ошамоқ.

II

Бойлар менга бермаса ёрдам,
«Ака» дейми ўғри зотини?
Пули бўлса, итлар танисин,
Ҳуриб айтсин ҳар кун отини.

Кеча-кундуз тер тўқдим толмай,
Бирим икки бўлар деб кутдим.
Қалам ҳақи, маош — бир чақа,
Охир иш деб ишқни унутдим.

Музлаб қолди юрагим дастлаб,
Изларимда сўнди гиёҳлар.
Ҳалокатни битади феълим,
Йўлланмамга томар сиёҳлар.

Бу йўлланма жаннатга эмас,
Кимман, дўстлар, ўтсам юраксиз?
Содда қалб ҳам бахт экан, билдим,
Пуллар эса руҳга кераксиз.

III

Бойлар сенга бермайди ёрдам,
«Ака» дема ўғри зотини.
Агар пули бўлмаса эди,
Ит ҳам билмас эди отини.

«Пулни топма, пул топсин сени»,
Бу ҳикматни замонга айтдим.
Замон шуни қонун қилмаса,
Мен ҳам сендек изимга қайтдим.

Э-воҳ, қандай гўзал – болалик,
Танимайсан, лек қалбда Худо.
Бугун Уни таниб, алдаймиз,
Руҳни этиб чин Бойдан жудо.

БУЗИЛМАСИН...

Ўғил кўрдинг, ўстирдинг ҳалол топган ош билан,
Бало келса даф этдинг Ҳақдан келган тош билан.
Жуфтлаб қўйдинг бошини гўзал қалам қош билан,
Неваралар кўпайсин, бахт ипи узилмасин,
Ўғлинг қўша қарисин, оиласи бузилмасин.

Қиз отага меҳрибон, қиз ҳам ота жаҳони,
Унга осон эмасдир, ўзга уйдир макони,
Қудалар хизматида хушвақт ўтсин ҳар они,
Куёв бўлсин ўғлингдек, тафовут сезилмасин,
Қизинг қўша қарисин, оиласи бузилмасин.

Қариндошинг, қавминг бор, тўй-маъраканг «беш» бўлар,
Оиласи тинч қондош сенга асл хеш бўлар,
Яхши-ёмон кунларда сафда турар, эш бўлар,
Қариндошинг ажрашиб, фарзандлар эзилмасин,
Хешлар қўша қарисин, оиласи бузилмасин.

Бахт тилаймиз барчага, бегонами ё ини,
Тили ўзга, нотаниш, ёки бошқами дини,
Истагаймиз, ҳаттоки бузилмасин қуш ини,
Отам, онам, болам деб кўзда ёш тизилмасин,
Ётлар қўша қарисин, оиласи бузилмасин.

Бўл меҳрибон, имонли, ет оила қадрига,
Бахт ҳам қарар инсоннинг севгисига, сабрига,
Ўлимдан сўнг не керак гуллар қўйиб қабрига,
Тирикликда гул беринг... Дил бермоқ чўзилмасин,
Бу дунёда ОДАМнинг оиласи бузилмасин.

ЖОН БОЛАМ...

Юрагимга ниш урди,
Гул очилди, қиш урди,
Дард қушимга кишт урди,
Бемор бўлди, жон болам,
Беҳол бўлди, хон болам.

Кўзимда ёш, келяпман,
Аслида мен ўляпман,
Азобга лиқ тўляпман,
Кўзингни оч, жон болам,
Ишонганим, хон болам.

Сенинг дардинг олсайдим,
Ўрнингга мен ётсайдим,
Сайёд, менман-ку сайдинг,
Ранги сомон, жон болам,
Бўлгин омон, хон болам.

Сенсиз ҳаёт — саҳро, чўл,
Ёғмасин бошимга дўл,
Дуоларга очдим қўл,
Узоқ яша, жон болам,
Юздан ош-а, хон болам.

Кўзинг очдинг жавдираб,
Мен турибман дилдираб,
Шифокор югургилаб,
Парвонамиз, жон болам,
Девонамиз, хон болам.

Ва чекинди қаролиқ,
Икки дунё оралиқ,
Бўлсин-а доим соғлиқ,
Болам, болам, хон болам,
Сенсиз бағрим қон, болам,
Сени менга қайтарганга
Минг бор шукр, жон болам.

БЕВАФО

Олисдан қайтган йигит дарди

Шу вақтгача ўйламадим сендан бошқани,
Олис юртдан қайтдим, кўзда севинч ёш қани?
Мендан нени яширмоқчи қора кўзларинг,
Нечун титроқ, нечун ғалат оддий сўзларинг?

Балки ҳамон хафадирсан, дардинг пинҳона,
Менсиз ўтган бир йил ошнанг кимсасиз хона.
Соғингансан, бўзлагансан... Айбим бор, кечир,
Ўтиб кетган гиналарни қалбингдан ўчир.

Туш кўраман, тушимда сен девга асира,
Оёқ-қўли боғланган бир кўзи басира.
Ва ногаҳон қаҳ-қаҳ урар, ёвуз дев ғолиб...
Уйғонаман, ўтираман хаёлга толиб.

Ўйлаб-ўйлаб, шубҳа ўти ёнади менда,
Ё алҳазар, мендан бошқа кимдир бор сенда.
Юрагимдан узилади ёр номли парча,
Энди англаб етдим нега ўзгарган барча.

Элнинг кўзи нечун менда бозорларда ҳам,
Хайит куни қарар менга мазорларда ҳам.
Сирни сақлаб кимга раҳм қилди халойиқ?
Наҳот, мендек муслим шундай тамғага лойиқ?

Бари ёлғон бўлиб чиқса, дейман эрталаб,
Мени йўлдан уролмади ҳеч бир эр талаб.
Сенинг эса аёл бошинг гуноҳга ботди,
Хиёнатга хаёл бошинг гумроҳга ботди.

...Ва тан олдинг, сўнгги зарра диёнат билан,
Мени тифсиз қатл этдинг хиёнат билан.
Кўзингга ёш, шафқат сўраб туришинг — ўлим,
Фақат бир бор адашдим деб юришинг — ўлим.

У қўнғироқ қилган экан билмасдан сенга,
Нечун қайтиб сим қоққанда айтмадинг менга?
«Смс»га жавоб битдинг, қўлларинг синмай,
Учрашувга бординг, гўё йўлларинг унмай.

Орамизда ҳеч нима йўқ, ишонинг, дейсан,
Ўз бошингга қўшиб менинг бошимни ейсан,
Хиёнатнинг яна қандай хили бўлсин, айт,
Ўлганинг шу — бегона-ла сирлашганинг пайт.

Катта кўча, гавжум кўча, бирпас турдинглар,
Менман ўша, сенсан ўша... Аста кулдинглар.
Оилам бор, тинч қўйинг, деб айтганинг ёлғон,
Айтган бўлсанг бордир, аммо қайтганинг ёлғон.

Бегонадан фарзанд кўриш — хиёнат қаъри,
Ёки фарзанд кўрмай юриш — бир хилдир бари.
Ўйлайсанки, қучмади у, танимга хонман,
Танинг айтар: руҳим сотқин, мен фоний жонман.

Қариндошлар даврасига ташлашди мени,
Мақсад битта — сақлаб қолмоқ бу уйда сени.
Гап-сўзларга ишонма деб, бари оқ этди,
Юрагимни қисмат ўзи ёрдан тоқ этди.

Аммо мен ҳам ўйлаб қолдим, кечирсам авло,
Хотин сотган даюсмасман, бу оддий ғавго.
Ёлғиз ташлаб ёт ўлкага кетган менман-ку,
Хиёнатга замин бериб, сенга тенгман-ку.

Умр ўтмас карвон каби, оқмайди сувдек,
Ровийлар ҳам ёлғон айтар, шайхлар ҳам қувдек.
...Умр телба. Эр ярашди, хотин бахт топди,
Аразлашга шўрлик яна бир йил вақт топди.

ОНАЖОН

Тунов куни мен онам билан
Кўришдим у ғариб кўринди.
Юзи ажин, кафти ёрилган,
Кўзим пора-пора бўлинди.

Кучоқлади, аввалгидаймас,
«Болам» дея ўпди манглайдан.
Бу ўзгариш синоатини
Юраккинам маҳзун англади.

Ахир, ҳафта бўлгани йўқ-ку,
Бунча меҳринг тўқдинг, онажон!
Кетмасин ҳеч ёшинг, ёшлигинг,
Нега чўқдинг, чўқдинг, онажон!..

* * *

Қисмат мени бошлаб келди ўша кеча,
Билармидим эшикни сен очишингни?!
Нечун бизни остонада учраштирди?
Сен сўрашдинг тутиб тақдир эшигини.

Янгам менга чой узатар, нон синдирар,
Оғзи тинмай сўрар етти қариндошни.
Уни излаб нигоҳларим хона кезар...
Ва келади кулибгина тутиб ошни.

Киприклари қўмиб кетар қўзларини,
Бош эгади ёнаётган юрагимга.
Оҳ, нақадар бахтли эдим у лаҳзалар,
Не гап қотиш билмас эдим малагимга.

Умрим ўтди шу лаҳзалар парчасида,
Юлдузимиз айро, тақдир қўшмас экан.
Эшик қоқиб турибман мен мангуликда,
Энди ўша малак эшик очмас экан.

* * *

Ота!
Менинг шоир бўлишимни билгансизми ё?
Китобларни қанот қилиб учардим кўкка.
Сиздан эса менга маъноли қиё.

Ота!

Менга кимдир дард бериб кетди.

Сизми, ҳаётми, Худоми?

Ёки аксинча.

Эвоҳ, азобларим ёпирилиб етди.

Ота!

Оддий одамсиз ё бироз ўйсиз.

Севгилим кетарди тўй бўлиб, бўзлаб.

(Оҳ, бу сатрларни ёзишим қийин!)

Ҳолимни сўрмади ҳеч кимса, эсиз,

Оч эдим, ухладим бўридай йиғлаб.

Ота!

Майли, таъна қилмайман, ҳаммаси тақдир,

Бўпти-да, кимлардир яшасин яхши.

Керак эмас семизлик, хотин, хушторлар,

Басдир, бўла олсам оддий бир бахши.

Ота!

Жиловларим қўлимдан кетди,

Ўйинда шафқатсиз ютдингиз мени.

Оғларим елмоқда поёнсиз даштда,

Шоирликка маҳкум этдингиз мени.

* * *

Дўстим!

Ишонма, машиналар ҳеч

Ўзлари шоир бўп битмаслар китоб.

Қалб — Оллоҳ демак,

Ишқ — аршингдир,

Роботлар кўнгилдан қилмаслар хитоб.

Инонмоқ керакдир, темир-терсақлар

Кирсалар мукаммал одам шаклига,

Дунёни эгаллаб, бўларлар подшо,
Одамзод дарбадар, учраб қаҳрига...

Дўстим, лекин ишон, машиналар ҳам
Ўзича яратар адабиётни,
Фақат мафтун қилар, бизларни эмас,
Бир кўзли, уч бармоқ сур мавжудотни...

Шоир!
Шамчироқни ўчирмайин ёт,
Сиёҳдонда патқалам ухлამас туриб.
Олис юлдузларнинг теграси аро
Мавжудот виждонни ясолмай мағлуб.

* * *

Ким билади, сени эртага
Ё кўраман, кўрмасман балки.
Этагинг ҳам тиззангдан баланд,
Тақдирингни сен ўзинг ҳал қил.
Болаликнинг қувноқ дамлари
Эпчил эдинг, қилардим ҳавас.
Бекинмачоқ ўйнаб, ғойибсан,
Сўнг улғайдик, ўтди бир нафас.
Кўрдим анча улғайибсан сен,
Бекинмачоқ тугамади ҳеч.
Ахтаришдан чарчаган бола
Олис кетди, кун ҳам бўлди кеч.

* * *

Менинг фақат битта тилагим,
Фақат битта қолди сўнгида.
Бир дарахтда қолди бир япроқ,
Фақат битта кўзим ўнгида.

Ҳаммасини бир-бир ўтказдим,
Тилакларим узун бир карвон.
Мен саҳрода тиз чўкиб қолдим,
Уфққа ботди энг сўнгги нор ҳам.
Менда қолди бирдан бир тилак,
Чоғландиму айта олмадим.
Сен кетгансан шу тилагимсиз,
Мен карвонда қайта олмадим.
Менинг фақат битта тилагим,
У ҳам қолди кейин ўрнимда,
Дарахтини йўқотган япроқ
Ҳамон ётар чўлнинг қўйнида.

ТУНГИ ДЕРАЗА

Осмон гумбази — фируза шиша,
Тунда чирс-чирс синди совуқ зарбидан.
Ёғаетган ёмғир айланди музга,
Эр-хотин кетмасди печка гирдидан.
Бир эртақ бошланди, бу — эски эртақ,
Оловнинг боласи деворда ўйнар.
Ташқарида чик-чик томади булут,
Қизча ухламайди, онаси қўйвор!
Дераза ортида мавҳумот дунё,
Фақат гоҳ-гоҳида ғувиллар шамол.
Она: — Қайда экан пахтакор болам?
Ота: — Яхшимикан кўрадаги мол?
— Ойи, у ёқдаям бизнинг печкамиз,
Ойи, у ёқдаям мендай қизча бор!
— Деразада турма, ёт, болам, ухла...
(Ташқарида энди ёғаяпти қор.)
Дўпписин олади эркак қашиниб,
Гўё кир бошини қилади шудгор,
Қор ёғса, экувсиз қолади ғалла,

Бир парча еридан эди-я мудгар.
 Аёл этагини тўғирлаб қўяр,
 Баҳонада қувган бўлади бурга.
 — Дадаси, ғаллани кейин экамиз,
 Эртага ярим қоп ун топинг, гўрга.
 Боланинг уйқуси келмайди ҳамон,
 Печкада нимадир писиллар ҳазин.
 «Қани, бўлиб қолса ҳозир қўғирчоқ,
 Ёки шу уйимиз бўлса магазин...»
 — Кеча, шўринг қурғур, дўконга борсам, —
 Аёлнинг эсига тушди нимадир. —
 Эшвой тоғангиз олди ўн қоп ун,
 Менга қараб, ҳатто, бир сўз демади.
 Эркакнинг хаёли бўлинар бир зум,
 Қаерда қолди-я носқовоқ қурғур.
 Эҳ, қани, тагида бўлсайди тахти,
 Ит бўлиб қоларди тоғаси ўлгир...
 Кейин секингина юмилар қовоқ,
 Фақат милт-милт этар қизалоқ кўзи,
 Дераза ортида номаълум дунё,
 Эртага кўради қизалоқ ўзи.

* * *

Кўчадан бир аёл ўтмоқда,
 Қўлида рўзгорнинг сумкаси.
 Бошида рўмоли танғилган,
 Олдинга энгашган елкаси.
 Шитоб-ла юрмоқда оёғи,
 Кўзлари йўлига интилган.
 Боласи чопқилаб боряпти,
 Лаблари йиғидан қимтилган.
 Уйига етволса шу йўлдан...
 Ҳамири ачийблар қолгандир.
 Болалар ўт териб қўйдими?

Овқат ҳам тагига олгандир...
Кўчадан бир аёл ўтмоқда,
Офарин демайди бирон зоғ,
Бу оддий ҳодиса, ҳаттоки,
Елкада кўтарса улкан тоғ...
Бир оний хаёллар меники,
Хаёллар йўлларни қиймасин.
Бошқа йўл билмасин бу аёл,
Йиғлаган шайтонлар кулмасин.

9 МАРТ

Кеча эди саккизинчи март,
Бугун нима... Байрам эмасми?
Қўлимда гул билан бормасам,
Бир кунликми севгинг демасми?

Кеча эди саккизинчи март
Ва бугун ҳам байрам, шубҳасиз.
Аёл билан ҳар кунинг байрам!..
Байрам борми ишқсиз, тухфасиз...

ШАМОЛ

Шамол боққа кирди
Шўх бола мисол.
Гилоснинг баргини
Қитиқлаб қўйди.
Олма кўрқиб, дув-дув
Тўкилди ерга,
Шамол райҳонларни
Ҳидлаб хўп тўйди.
Ёнғоқ шоҳларини
Имлаб чақирди,

Шамол булоқларда
 Ўйнади роса...
 Сўнг шафтолидан
 Уялиб қочди.
 Шамол ҳам яланғоч,
 Ҳам эди кўса.

ҒИЙБАТДАН ҚЎРҚ

Мендан қўрқма, мардумдан қўрқ, ғийбатинг тошга
 кишан,
 Мендан қўрқма, гардундан қўрқ, ғийбатинг бошга
 кишан.
 Ош пиширган ошини еб, эккан ўрар ҳосилни,
 Мендан қўрқма, ҳар кундан қўрқ, ғийбатинг ёшга
 кишан.

Тилни тиймоқ ибодатдир, дилни тиймоқ саодат,
 Қўлни тиймоқ иморатдир, гулни тиймоқ латофат.
 Гар дунёга инсон келди, муслим келди, ҳур келди,
 Нафсни тиймоқ тижоратдир, кўзни тиймоқ музофот.

Мендан қўрқма, қўрқ Худодан, на осмонга устунсан,
 Мендан қўрқма, қўрқ Худодан, бир фасллик
 пўстинсан.
 Кулфат келса ғийбатдандир, кетса бойлик ғийбатдан,
 Мендан қўрқма, қўрқ Худодан, бир кун остин-
 устинсан.

Ғийбат қилсанг, онанг ҳам йўқ, ғийбат қилсанг отанг
 йўқ,
 Ғийбат қилсанг, баҳонг ҳам йўқ, уй-кошона, ватан
 йўқ.
 Сақла иймон, дўстим дейман, сенга дуо, савоблар,
 Ғийбат қилсанг, оҳанг ҳам йўқ, сўнгги кунга матонг
 йўқ.

Ғийбат билан яшамайлик, бўлсин диллар саришта,
Одамга одам дўстдир, дўстдир ҳатто фаришта.
Келинг, дўстлар, ҳасадларсиз, ғийбатларсиз яшайлик,
Яхшиликнинг баракаси бўлар шунда ҳар ишда.

* * *

«Сўнгги қўнғироқ»дан қайтган кунингда
Совчилар эшигинг қоққанин эсла.
Ариқнинг бўйида кутганимда мен,
Деразангдан ёш билан боққанинг эсла.

Сен бир ой эдингми, мен бир саркаш сой,
Осмонда кўринсанг, жамолинг менда.
Нечун севгимизнинг охири вой-вой,
Айбим ўзимдадир, заволинг менда.

«Ёр-ёр» мавжларида кетдинг, оқ кемам,
Кеча сен бор эдинг, изларинг қолди.
Бугун рўё дейми ёки ёр гўё,
Юракда ҳеч сўнмас сўзларинг қолди.

Эй, «Сўнгги қўнғироқ», чалиндинг кимга?
Мактабгами ёки ёримга менинг?
Биламан, айбинг йўқ, йиғлама энди,
Куйлар басталама зоримга менинг.

СЎНГГИ МАРТА, ЁР...

Ҳижрон тиғи ўлдирмасидан,
Поймонамни тўлдирмасидан,
Сендек гулни сўлдирмасидан
Учрашайлик сўнгги марта, ёр.

Ўтда ёнган жонларимизни,
Ишқ деб отган тонгларимизни,
Эслаб бахтли онларимизни,
Учрашайлик сўнгги марта, ёр.

Балки менсиз бўларсан бахтли,
Ёнингдаги мендан-да аҳдли,
Лек ҳозирча айрилиқ вақтли,
Учрашайлик сўнгги марта, ёр.

Йўқ гуноҳинг, кўрқма, қаро кўз,
Сени айблаб айтмайман ҳеч сўз,
Фақат бахтни яна бир оз чўз
Учрашайлик сўнгги марта, ёр.

Сендан менга етмади озор,
Йиғламагин, қисмат ҳам бозор,
Ишқдан қолар юракда мозор,
Учрашайлик сўнгги марта, ёр.

Майли, ўтсин учрашув унсиз,
Сўзлашиш йўқ, сукунат сўнгсиз,
Шундан кейин яшайман сенсиз,
Учрашайлик сўнгги марта, ёр.

НАСИБ ЭТСА УЧРАШАРМИЗ БИЗ

Кўкда юлдуз сенсан, порлайди,
Сенга битган мактуб сарғайди,
Муҳаббатим мени қарғайди,
Насиб этса учрашармиз биз.

Тушларимга кирасан ҳар кеч,
Уйғонаман унутолмай ҳеч,
Юрагимдан занжирларни еч,
Насиб этса учрашармиз биз.

Умр ўтар, мен бир асирман,
Олтин шаҳар, олтин қасрман,
Кўзи очиқ, қалби басирман,
Насиб этса учрашармиз биз.

Учрашганда йиғлайди диллар,
Сўзлашиш йўқ, бериш йўқ гуллар,
Ўртамизда ҳашам ва қуллар,
Насиб этса учрашармиз биз.

Кўнгил таскин топар, эҳтимол,
Сен ишқимга бўларсан тумор,
Кўрмоқ сени хумор ва хумор,
Насиб этса учрашармиз биз.

ҲАҚИҚАТ

Риёкорга бош эггунча
Дорга тутди ўзини.
Душманларга тик қаради,
Ўйиб олди кўзини.

Кимсан ўзи? Фанимлари
Сўрадилар исмини.
Ёндирса ҳам, чўктирса ҳам
Йўқотолмас жисмини...

ЯНГИ КЎЙЛАК

Кўринади мўъжазгина
Оқ қалпоқдек ўша уй.
Қизча жуда илдам юрар,
Отани-чи, босар ўй.
Янги кўйлак кийиш керак,
Севинади қизалоқ.
Ота секин юрар туя,
Қизча чопқир бўталоқ.
Босиб ўтди остонани
(Кампир очди эшикни),
Бир вақтлар киролмаган
Кўрди ўша кўшкни.
— Дада, ана чевар опам!
Қани парпар кўйлагим?..
Тезроқ олиб кетайлик,
Келар кийиб ўйнагим.
Узоқларга ўйчан қараб
Деразада турган қиз

Бурилади, чақнар учқун,
Пичирлайди: — Наҳот, сиз...
— Бувисининг буюртмаси...
Дада гапи узилар,
Бир-бирига қараб қолиш
Бир сония чўзилар.
Ёшлик экан, энг ширин ҳис
Мактабда ҳам кўчада.
Доим бирга бўламиз, деб
Айтилган ҳар кечада.
Бироқ ҳаёт бошқа эди,
Тақдир эди чархпалак.
Тўфонларда қолди кема,
Аямади бу фалак.
Бунда қолди бир бечора,
Деди бўзлаб: «Йўл бўлсин?»
Балки ичда қарғагандир:
«Бевафолар тул бўлсин!..»
Бир онийлик сукунатни
Кўп кўради қизалоқ.
— Ахир, қани менга кўйлак?
Қизча жуда шошқалоқ.
Тикувчи қиз кўзда ёши,
Қизалоққа парвона,
Бу ҳаётда гоҳ у тараф,
Гоҳ бу тараф девона.

* * *

Ўлганман,
Мотамим эсимда:
Эркаклар, аёллар келарди.
Гўдаклар этакдан ушлашиб,
Гоҳ кулиб, гоҳ йиғлаб юрарди.

Бир ёнда қизиган самовар,
Қозонлар тагида зўр олов.
Йигитлар, келинлар тинмайин
Ташийди шўрваю, нон, палов.
Тортишиб, чуғурлаб қизчалар
Кимгадир маҳлиё боқмоқда.
Бурчакка тортилган оқ кафан
Ортида кўз ёшлар оқмоқда.
Кун оғди, ғовурлар пасайди,
Одамлар тарқалиб кетишган.
Тўрдаги келинчак кўзига
Жон берган юрагим кўмилган.

* * *

Эй қиз, нега бунча менга ёқасан?
Ноз этасану лек сирли боқасан?
Тутсам гар қўлингни қизғанма, малак,
Майли, бер, бир тола сочгинанг керак.
Севаман. Неча йил ўтмоқда оқиб,
Бўйнингга йилларнинг мунчоғин тақиб...

Совуқ, кир хаёллар ўртайди баъзан,
Айрилиқ шарпаси йўқолсин биздан.
Сен эрка қотилим, ўлдирма мени,
Қизғаниб қўлингни, куйдирма мени...

Неча йил шеър битдим, кўрдим не фойда,
Мен гул боғдаману сен эса қайда?!
Ҳукм шу: биз бирга бўла олмаймиз,
Бахтлилар каби шод юра олмаймиз...
Розиман, азоблар бўйнимда кетсин,
Васлингга мендан сал тузуклар етсин.

Эй қиз, нега бунча менга ёқасан?
Барибир етолмайман, қошлар қоқасан.
Ушласам изингни қизғанма, малак,
Бир дона сочингни бермади, фалак.

ГУЛИМ

Нигоҳларим излайди сени,
Издихомда топишим маҳол.
Чимирилар қошларинг секин,
Ахтаришлар сенга-да малол.

Кўзинг васли кўпга чўзилса,
Оҳ, жилмайиб қараб қолишлар...
Дилни дилга пайваста қилиб,
Ширин-ширин ўйга толишлар.

Боғимдаги гулимга шундай
Термулганим тушди эсимга.
Гулим зор-ла бир чайқалди-ю,
Қурбон бўлиб кетди насимга.

Теграм бугун жоҳил оломон,
Мен улардан қўрқмайман, гулим.
Кўзларингга талпинишимда
Қўрқаман мен йўқолса йўлим.

МАШҲУР ОДАМ

Телевизорга чиқади бу машҳур одам,
Тили бийрон, кўзи жайрон, фикри тийрон.
Ойна сирти бошқа дунё, ичи бошқа.
— Санъатингга қойилмиз-ей!
Ақл ҳайрон!

Телевизорга чиқади бу машҳур одам,
Бир оғзига қаратади милёнларни.
Уни танир газеталар, лазер дисклар,
Юрак печи ундан олар палёнларни.

Телевизорга чиқади бу машҳур одам,
Ҳамма мени севади, деб ўйлайди у.
Чир юраклар, соф туйғулар бунда қолиб,
Муҳаббатни сохта қилиб куйлайди у.

Телевизорга чиқади бу машҳур одам,
Овозидан хазонлар ҳам таниб қолар.
Тушларида кўрар чаман, баҳорини,
Ўнлаб боғлар яна қайта сўлиб қолар...

Телевизорга чиқади бир манфур одам...

ҚАБОҲАТГА ДЕГАНИМ

Ўқлар излаб кетди қурбон кўксини,
Бомбалар қаҳқаҳа отишди бирдан.
Нега?

Нима учун

ўлдиришдилар?

Мурдалар сўради кундуз ва тундан.
Газовотми, яна қандайдир гоё?
Яна аллакимнинг махфий буйруғи!
Мактабга бомбани қўяди доллар,
Ниш урар жаҳолат сочган уруғи.
Миянинг етмиш йил нураган жойи,
Сувадими Бен Лоден қорган лой билан!
Худодан қўрқмайди тиг кўтарган қўл,
Иблис имосига ўйнайди илон.

УРУШ

Номинг ўчса қандай яхши-я!
 Ер юзидан бадарға бўлсанг.
 Сендан узоқ юрса одамлар,
 Қайта тирилмовчи бўп ўлсанг...
 Қадамингдан титрайди ерлар,
 Наъра тортиб пуркайсан олов.
 Икки тараф қайрайди қилич,
 Ҳар томонда бош-суяк ялов.
 Вайрон бўлар жаннатдай қишлоқ,
 Харобага айланар шаҳар.
 Тутқунликда ётган қиз-жувон
 Ҳурлик бугун, дейди ҳар саҳар.
 Хор-зор бўлиб ўлади эркак,
 Кўчаларда кафансиз ўлик.
 Сен қон ичиб ҳамон тўймайсан,
 Кўзинг мунча ғазабга тўлиқ?!
 Уруш!
 Сен қанчалар вайрона сўзсан,
 Вужудингда ётар бойўғли.
 Сен дўзахдан узилган парча,
 Одам уни келтирган ўғри.

Тинч кўча бу, осуда кўча,
 Тинч рўзгорда ўчоқ тутуни.
 Бу дунёда борми, айт, фалак,
 Урушлардан қалби бутуни?!

* * *

Ёзма нутқнинг юраги
 Синтаксис,
 Агар уни билмасангиз
 Тентаксиз.

От, сифат, равиш, сонлар
Сўзлар туркуми.
Ким феълни тушунмаса
Кўрмай турқини.

Олти келишик бизда,
Бу аниқ, бешак.
«-нинг», «-ни», «-га», «-да», «-дан»ни
Билмаган эшак.

Товушлар икки хил:
Унли ва ундош.
Омоним битта эр,
Синоним — кундош.

Тиниш белгиларни
Ўрган, эй ўғлим.
«Авф, этилмасин қатл»,
Бир вергул — ўлим.

Гапларинг шахс-сонда
Мослашсин, ошнам.
Тилни бузсанг шевалаб,
Орқангда пошнам.

Тил нонинг, тил жонинг,
Йўқ болдан фарқи.
Қим тилни билмаса,
Йўқ молдан фарқи.

Хуллас, ўйлаб кўринг,
Тил — ҳаёт демак.
«Бисмилло»дан кейин
Келади емак.

ТҶҢРТЛИКЛАР

* * *

Бир пиёла ичсанг яхши бўлармиш,
Иккинчиси юзнинг нақши бўлармиш.
Учинчи, тўртинчи пиёладан сўнг
Кайфи ошиб одам бахши бўлармиш.

* * *

Бозордаги тенги йўқ зар-ёқут мол бўлиб кет,
Дедим ўзимга: «Уни элтар ҳаммол бўлиб кет».
Лек фақирлар қадринг билмай ишшайди жамолингга,
Шунда дедим ҳар бирига: «Ўл, эшак, мол бўлиб кет».

* * *

Тўй бўлар шу замона, девона бўлма,
Бахт нури ҳар томона, ҳайрона бўлма.
Кўнглим тўлиб кетодир, севинч бир дарё,
Бўл дарёга тарона, бегона бўлма.

* * *

Қизни айирмасин ширин хаёлдан,
Йигит пок орзуга интилсин ҳормай.
Ким кўз ёш кўради мунис аёлда,
Эркаги яшаса гуноҳга ботмай.

* * *

Табрик этган ҳар сўзинг асалдан бўлсин,
Бахт деган неъматга мисолдан бўлсин.
Тўй-базмда сўз олиб, билдирсанг тилак,
Сўзинг сўзга ишқий висолдан бўлсин.

* * *

Балки мендан ўтган хатолик,
Айбим нима? Айт кетар чоғинг.
Айб тополмай, бўхтон қилсанг гар,
Кўкармайди ҳеч қачон боғинг.

* * *

Дейишар тўй умрнинг ажойиб они,
Кўнгилда висолнинг тўладир жоми.
Тўйларинг муборак, эй келин-куёв,
Келинга куёвнинг фидодир жони.

* * *

Ичиш — маним душманам,
Ичмаслигим — қуш маним.
Бу беш кунлик дунёда
Ўзимдадир ҳуш маним.

* * *

Куздан сўнг барибир қиш тушар экан,
Одамзод қарийди, тиш тушар экан.
Дунёда манманлик қилмагин ҳеч вақт,
Ҳатто бир хасга ҳам иш тушар экан.

* * *

Қозонга яқинлашсанг юқар қораси,
Одамнинг ичида бўлар оласи.
Кичикни иззат қил, катгани ҳурмат,
Бўлгин отангинингмас, одам боласи

* * *

Ўйнанг давраларда, ўйнанг керилиб,
Шўх-шўх қўшиқларга жондан берилиб.
Ёшлик — умрингизнинг гуллаган фасли,
Ўйнанг дўсту дугона томон сурилиб.

* * *

Умрнинг гулғунча ёшида бир жуфт,
Оила қасрининг қошида бир жуфт.
Орзу минг суратли, бириси – мана,
Турибди бахт йўлини бошида бир жуфт.

* * *

Тол кўчат эксангиз тол бўлар экан,
Сигирнинг боласи мол бўлар экан.
Дунёда нималар бўлмайди дейсиз,
Арининг туфуги бол бўлар экан.

* * *

Ўзбекнинг говурли тўйлари яхши,
Тўйларда чалинган куйлари яхши.
Тўй ўтиб, ташвиши фаромуш бўлгач,
Яна тўй қилишнинг ўйлари яхши.

* * *

Савдогар хотин пулни пулга боғлайди,
Гапдон хотинлар тилни тилга боғлайди.
Яхшини топ, ёмонга яқинлашма ҳеч,
Яхши хотинлар дилни дилга боғлайди.

* * *

Чўпон бўлди бир найчи, таёғи йўқ, найли, найли,
Қўйлар ўйин-кулги қилди, бари кўнгил майли, майли.
Пул қистирмоқ баҳонада келди бўри эркаклари,
Ўша кеча қўй қирилди, бўлди думба сайли, сайли.

ТУЮҚЛАР

* * *

Бир замонлар бор эди тиллатопар олтинчи,
Пулга ўч хотинлардан куйди шўрлик олтинчи.
Камтар қизни учратиб, деди: «Ишқим сенгадир»,
Тўйдан кейин айтди ёр: «Ишқингни қўй, олтин-чи?»

* * *

Ҳажр – азоб! Қолди менда устухону сурп эт,
Маслаҳатки, ёр васлига бор нарсани суриб ет.
Гоҳ куч ила, гоҳ фириб-ла етар бўлдим муродга,
Унда мени кутар бир сўз: «Йўқол бундан, эй сурбет».

* * *

Нимқора тун. Кетмоқдамиз, ҳув кўринган том ўша,
Бой буванинг ғазнасига ўтиш керак том оша.
Сандиғида қирқ хотиннинг тақинчоғи сақланур,
Ҳушёр бўлинг, тик этмасин. Бой уйғонса... Томоша!

* * *

Жазирама, лабим қувроқ, эмиш айни чоғи туш,
Сой бўйида муздай булоқ, пари имлар: бери туш.
Сувдан ичдим, чанқоқ қонди, пари ила чўмилдим,
Сўнг белидан секин қучдим... Уйғондиму бари туш.

* * *

Севгилимнинг кўзи қаро, қоши ярим ойлик,
Бир кинога тушиб чиқсак, кетар ярим ойлик.
Бошқасини севолмайман, сочлари чилвир,
Узунлиги вақт ҳисоби — олти ярим ойлик.

* * *

Ғами йўқнинг кўнгли тинчу эти бор,
Ғамдан куйган ошиққа на эътибор?!
Кетди ёри, юрагида лов-лов ўт,
Бўйин эгмас, тақдирига этиб ор.

* * *

Мен не қилай, атрофимда ўттизта лаб,
Ва ҳар бири қўяр менга ўттиз талаб,
Кўнгил қурғур тусар ҳар кун ҳар хилини,
Кетмасайди бир кун бари ўттиз талаб.

ВАТАНБОЙ

Бир гўдакка ота-онаси Ватанбой деб исм қўйибди. Кунлар келиб, бола улғайибди ва олис юртлардан бойлик ахтариш ташвишига тушиб қолибди. Ота-онаси «Мол-қўйимизни боқиб, даламизда экин экиб ҳам бойлик топсанг бўлади-ку», дейишса, «Бошқа юртларда мени олтин тўла сандиқлар кутиб турибди, қайтиб келиб, сизларга қаср қуриб бераман», деб жавоб берибди.

Хуллас, ота-онаси қанчалик ялиниб-ёлвормасин, Ватанбой тўрвасини елкасига ташлаб, сафарга отланибди. Онаси билан отаси томорқанинг этагигача ўғлига эргашиб келибди.

— Болам, ватаннинг сувидан олиб кет, — деб онаси кўзача тутибди.

— Ватан тупроғидан ҳам ол, ўғлим, — дебди отаси халтачада тупроқ узатиб.

Ватанбой:

— Сув билан тупроқни нима қиламан? У ҳамма жойда бор-ку! — деб иккисини ҳам олмабди.

У бир оз юрган экан, рўпарасидан қишлоқ подачисининг ўғли чиқиб қолибди.

— Ватанбой ака, сизни ахтариб бораётгандим, — дебди бола. — Эшитишимча, олис юртга кетаётган экансиз. Мол-қўйларингизни бундан кейин мен боқсам дегандим. Ота-онангиз сизсиз қийналиб қолишади. Шунга нима дейсиз?

— Уйга бориб, ота-онамга учраш, — деб жавоб берибди Ватанбой. — Аммо тўртта мол билан тўртта қўйни боқиб, барака топмайсан.

— Ерингизга ҳам ўзим қарайман. Ота-онангиз сиз-сиз...

— Унумсиз даламизда ишламоқчимисан? Ҳосил унмаса, мендан ҳам, ота-онамдан ҳам ўпкалама!

Ватанбой оёғи остидаги тошни бир тепибди-да, йўлида давом этибди. Катта йўлгача бир кун пиёда юрибди. Аравакашнинг аравасига ўтириб, икки кунда шаҳарга етибди. Шаҳардаги карвонга қўшилиб, дарё бўйидаги шаҳаргача уч кун йўл босибди. Дарёдаги қайиқчи уни тўрт кун деганда денгиз соҳилидаги бандаргоҳга элиб қўйибди. Бандаргоҳдаги катта кема бир ой сузиб, дунёнинг нариги четидаги бир мамлакатга олиб борибди. Ватанбой кечаси кўчада тунаб, кундуз юк ташувчи бўлиб ишлай бошлабди. Бир йил ўтиб, омбор бошлиғи бўлибди ва уй сотиб олибди. Кейинги йилларда топган-тутганига ўзи ҳам дўкон очибди. Яна бир неча йил ўтгач, ўша мамлакатнинг одам оёғи етмаган тоғлари ортидаги водийда янги шаҳар қурилаётганини эшитиб, ўша ёққа отланибди. Янги шаҳарда одам кўпаймасдан марказий кўчалардаги жойларни эгаллаб, дўкон қуришга, ошхона ва меҳмонхона очишга улгуриш керак экан-да.

Янги шаҳарда Ватанбойнинг иши янада юришиб кетибди. Минг-минглаб одамлар кўчиб кела бошлашибди. Ватанбойнинг хизматчилари қўли қўлига тегмай ишлашар экан. Қоп-қоп пулларга яна янги дўконлар, корхоналар қурибди. Шаҳар чеккасидаги хушманзара жойдан унинг ажойиб қасри қад кўтарибди. Энди Ватанбой шаҳардаги энг катта бойлардан бири экан.

У нимани орзу қилган эди? Бойликними? Ҳа, ўзи

хоҳлагандан ҳам кўп бойлик тўплабди. Бироқ нега бахтни ҳис этмаяпти? Юрак-юракдан севинмаяпти?

Шундай хаёллардан уйқуси қочиб, тонг-саҳарда уйғонибди. Қасрининг кун чиқиш томонидаги айвонда ўтириб, бирдан болалик дамларини ёдга олибди. Эсаётган шамол онасининг қўлларига айланиб, сочларини силагандек, чиқаётган қуёш отасининг дийдоридек туюлиб кетибди.

– Ватаним... – пичирлабди Ватанбойнинг лаблари.
– Қайдасиз, онажоним, отажоним?..

У ватанига йўл олибди. Уч кун юриб, тоғлар оша мамлакатнинг денгиз соҳилидаги азим шаҳрига етиб келибди. Бир вақтлар шу шаҳарда кундуз юк ташиб, кечаси кўчаларда тунаб юрган экан. Бандаргоҳдаги кемага ўтирса, денгизда бир ой сузади. Сўнг дарёдаги қайиқчи тўрт кун деганда бир шаҳарга элиб қўяди. У ердаги карвонга қўшилса, уч кун деганда юртининг чегараси яқинидаги шаҳарга етиб боради. Шаҳардаги аравакаш икки кеча-кундуз йўл босиб, қишлоғи яқинидаги катта йўл бўйига ташлаб ўтади. Сўнг дашту биёбонлар, яйловлар, даралар оралаб бир кун пиёда юрса, қишлоғига етади.

«Ўҳ-ҳў, – ўйлабди Ватанбой, – шунча йўл юриб, минг азобда етиб бораман-у ҳафта-ўн кун ўтмай, яна ортимга қайтаманми? Ахир, ошхоналариму дўконларимни, меҳмонхоналариму сандигимдаги пулларни бегоналарга ишониб бўлармиди?»

Шу хаёл кўнглидан ўтган ҳам эканки, бандаргоҳ бўйлаб чопиб юрган малайини кўриб қолибди. Терга ботган малай «Жаноб Ватанбой! Жаноб Ватанбой! Қаердасиз?» деб қичқираётган эмиш. Ватанбой ўрнидан туриб, малайига шляпасини силкибди. Малай етиб келиб, дебди:

— Хўжайин, сиз сафарга чиққанингиздан сўнг бир кун ўтиб, омборга ўғри тушди. Бир арава ёғ, икки арава ун, уч арава пўстин йўқолди. Айтишларича, сиз тайинлаган омбор ҳисобчиси ўғрилар билан тил бириктирган эмиш. Полиция ҳисобчини ҳибсга олди. Наҳотки, шундай катта ўғрилиқ юз берганида, ватанингизга саёҳат кўнглингизга сиғса?

— Бўпти, орқага қайтамиз, — дебди Ватанбой.

Шундай қилиб, у эндигина ватани сари сузиб кетмоқчи бўлганида, орқасига — мол-мулклари жойлашган шаҳарга қайтибди. Етиб борса, ҳақиқатан ҳам омбор ҳисобчиси ўғри ёллаб, омборни талон-тарож қилган экан.

«Мен бир кун йўқлигимда булар омборимни таладими, демак, бир ойга кетсам, қасримни ҳам талон-тарож қилишади», деб ўйлабди Ватанбой ва энг ишончли кишиларни масъул вазифаларга тайинлабди. Садоқат билан ишлаганларнинг маошини оширибди. Бир куни уларни синаш учун «Мен юртимга кетдим» деб алдаб, шаҳар яқинидаги ўрмонда жойлашган бир танишининг қасрида бир ҳафта яшабди. Қараса, ҳамма иш жой-жойида эмиш. Бирорта хизматчиси ўғриликка қўл урмабди.

— Мана бу бошқа гап, — дебди Ватанбой.

Сўнг у совға-саломлар билан яна ватани сари жўнабди. Қишлоғидан чиқиб кетганига йигирма йил бўлганини ўйлаб, юраги ажиб бир ҳаяжонга, чидаб бўлмас соғинчга тўлибди. Уч кун деганда бандаргоҳга етиб келиб, кемага ўтирибди ва бир ой сузиб, дунёнинг нариги чеккасидаги бошқа бир қитъага етибди. Денгизга қуйилаётган дарёда қайиқчи турган экан. Агар унинг қайиғига ўтириб, дарёда тўрт кун сузса, саҳролар оралаб карвонда уч кун йўл босса,

ниҳоят, ватани сарҳадларига яқинлашиши мумкин экан. Сўнг аравакашга икки кеча-кундуз ҳамроҳ бўлиб, қишлоғи яқинида аравадан тушади. Кейин бир кун пиёда юрса, жонажон қишлоғига етади. Нафақат ота-онасини, балки ҳар бир ватандошини шунчалар соғинган эканки...

Аммо дарё бўйидаги шаҳарчада Ватанбойни иш бошқарувчининг телеграммаси кутаётган экан. «Тезроқ етиб келмасангиз бўлмайди, хўжайин, — дейилган экан телеграммада. — Сиз кетганингиздан сўнг тўфон туриб, шаҳар вайрон бўлди. Одамлар мол-мулкларингизни талон-тарож қилишмоқда. Айниқса, шаҳарнинг бир қисми янгидан қурилиб, дўкон ва меҳмонхоналарингиз батамом бузилиб, сизга шаҳар чеккасидан жой беради, деган гаплар юрибди. Вақтида шуғулланмасангиз, ғаламис амалдорлар пайтдан фойдаланиб, кўп нарсадан қуруқ қолдиришади. Шусиз ҳам кўрган зарарингиз ҳадсиз-ҳисобсиздир».

Дарёда тўрт кун сузиш, уч кун карвонда юриш, бир кун пою пиёда даралар оралаб қишлоғига етиш Ватанбойнинг кўнглига сиғмабди. У ватанига етишга бир неча кунлик йўл қолганида, орқага қайтишга қарор қилибди. Кемага ўтириб, бир ой денгизда сузиб, бандаргоҳ шахридан яна уч кунлик йўлни босиб, мол-мулки жойлашган шаҳарга қайтиб келибди. Иш бошқарувчи ёзганидек шаҳарда аҳвол чатоқ экан. Ватанбой қанчадан-қанча амалдорлар билан тортишиб, ўз тарафдорларига зиёфатлар уюштириб, айрим рақиблари билан судлашиб, шаҳар марказидаги ўз жойларини сақлаб қолибди.

Кўп ўтмай Ватанбойнинг муҳташам меҳмонхоналари, ошхоналари, дўконлари яна қад ростлаб,

қайтадан иш бошланибди. Яшаётган қасри эса мамлакатдаги энг чиройли қасрлардан бирига айланибди.

Вақт шамоли эса эсаверибди. Ватанбойнинг сочларига оқ оралаб, қадди букилибди. Ватан соғинчи юрагини борган сайин кучлироқ ўртай бошлабди. У қасрининг кун чиқиш томонидаги кўшкда ўтириб, ватани томондан чиқаётган қуёшга гўдак каби талпинар экан.

Кунларнинг бирида шаҳарга бир сайёҳ келиб, Ватанбойнинг қасрига тикилиб қолибди. Касалманд Ватанбой ўз қасрининг баланд айвонида ўтирган экан, димоғига ватан ҳавоси урилгандек алланечук энтикиб кетибди. Қараса, сайёҳнинг бошида ўзбекона дўппи бор экан. Хизматкорларига зудлик билан сайёҳни чақириб келишни буюрибди. Сайёҳ остона ҳатлаб, дебди:

— Эй Ватанбой ака! Мени танидингизми? Қишлоғингиздаги подачининг ўғлиман. Сиз ватанни тарк этганингиздан кейин ота-онангизнинг мол-қўйларини боқдим, далангизда ишлаб, мўл-кўл ҳосил олдим. Ота-онангиз менга сахийлик билан улуш бериб турди. Мана, бадавлат инсонман, саяҳат қилиб юрибман. Афсуски, отангиз сизнинг омборингизни ўғрилар талон-тарож этганидан сўнг қирқ кун ўтиб, оламдан кўз юмди. Онангиз эса мол-мулкларингизга тўфон ёпирилган кундан сўнг қирқ кун ўтиб, бандаликни бажо келтирди.

Ватанбой сайёҳни кучиб, елкалари силкиниб, узоқ йиғлабди. Ахир, икки сафар ҳам изига қайтмаганида, дийдор кўришиш насиб этар экан-да.

— Ватанни қанчалар соғинганингизни тушунаман,

— дебди сайёҳ. — Мабодо сизни учратиб қоламанми, деб сув олиб келгандим. Ватанни ушлаб кўриш учун тупроқ ҳам келтирганман. Ҳатто, чўнтагимда бир вақтлар сиз тепиб юборган тош ҳам бор. Мен бу тошни атайин асраб қўйганман.

Ватанбой сувдан зўрға бир қултум ичибди. Тупроқни ўпиб, пешонасига босибди. Кейин тошни олиб, дебди:

— Эй Ватанимнинг бир бўлак тоши! Сенинг бошингга ҳам менинг қисматим тушишини истамайман. Бугуноқ йўлга тушамиз.

Ватанбой мол-мулкидан кечиб, хайрияга сарфлаб, подачининг ўғли билан ватанига қайтибди. Умрининг сўнгги лаҳзаларини ота-онаси яшаган кулбада ўтказибди. «Мен энг катта бойлик бағрида бу ҳаётни тарк этипман» деган гап Ватанбойнинг сўнгги сўзлари бўлибди.

СУРАТ

Кунларнинг бирида Муроднинг дадаси ишдан ҳар кунгидан хурсанд қайтибди. Ойиси нима гаплигини сўраган экан:

— Биз Америкага кетадиган бўлдик, — дебди. — У ёқда уч йил ишлар эканман. Ўғлимизни Америкадаги мактабга жойлаштирамиз.

— Қандай яхши! — чапак чалибди ойиси. — Болажоним энди чет элда ўқийди!

Бироқ Мурод ойиси каби хурсанд бўлмабди.

— Бувимларникига тез-тез келиб турамизми? — сўрабди у.

— Йўқ, — дебди дадаси. — Уч йилдан сўнг қайтамыз. Бу вақт ичида бувингни Америкага меҳмонга чақирамиз.

Мурод жилмайиб қўйибди, лекин барибир се-винмабди. Америкадаги уйга бувисининг меҳмонга бориши қувонарли экан. Шундай бўлса-да, яна нимадир етишмаслигини ҳис этибди.

Америкага жўнашларидан аввал бувиси яшайдиган қишлоққа боришибди.

— Дада, — дебди Мурод, — тепаликдан атрофни томоша қилмоқчиман.

— Хўп, ўғлим, — деб дадаси қишлоқ чеккасидаги тарихий тепаликка Муродни етаклаб чиқибди. У ердан нафақат қишлоқ, балки олисларга чўзилган далалар, сокин дарё ва уфқда девордек қад ростлаган тоғлар ҳам кўриниб тураркан.

— Телефонингизни беринг, Ватанимизни суратга тушираман, — дебди Мурод.

— Оббо, ўғлим-ей, Ватанининг сурати телефонга сиғмайди, — кулимсирабди дадаси телефонни узатар экан.

Улар самолётда Америкага учишибди. Муродни истироҳат боғи ёнидаги мактабга олиб боришибди. Дадаси ўзининг телефонини Муродга совға қилибди. «Мактабдан қайтаётганингда ойингга қўнғироқ қил», дебди.

— Қўшнимизнинг ўғли Алекс билан бирга қайтаман, хавотир олишнинг кераги йўқ, — ота-онасини хотиржам қилибди Мурод.

Кунларнинг бирида Алекс:

— Истироҳат боғига кирамиз, — дебди Муродга. — Нариги четидан денгиз ойнадек кўринади.

Улар истироҳат боғи этагидаги майдончага етибдилар.

— Тўсиққа суян, — дебди Алекс. — Шундай суратга туширайки, юқоридаги мусаффо осмонни, ён-

верингдаги бахтиёр америкаликларни, ортингдаги чексиз денгизни шу кичик суратга сиғдирганимдан ҳайратланасан!

Муроднинг сурати журналларнинг муқоваларида чоп этиладиган суратлардан асло қолишмас экан. Бироқ Мурод бундан қанчалик шодланмасин, бувисининг қишлоғидаги тарихий тепаликдан олинган суратни ҳар кеча томоша қилмаса, ухлолмас экан. Сурат она Ватанига очилган дарча бўлиб, унинг жамолини шу дарча орқали томоша қилиш дунёнинг энг гўзал манзараларидан ҳам кўпроқ ором бахш этаркан.

Афсуски, ўша куни телефондан Ватан сурати ғойиб бўлибди. Мурод Алексга қўнғироқ қилибди.

— Кечирасан, — дебди Алекс, — флешкаси тўлиб қолгани учун бирор суратни ўчиришга тўғри келган эди, уни танладим. Нима, оддий бир водий ўрнига сени дунёнинг энг гўзал жойида суратга туширганимдан хурсанд эмасмисан?

— У менинг Ватаним эди-ку! — йиғлаб юбораёзибди Мурод.

Шу-шу Муроднинг қовоғи очилмабди. Алекс мактаб кутубхонасида Америка, Африка ва Европанинг энг гўзал манзаралари акс эттирилган суратларни кўрсатибди. Мурод ҳеч биридан юракни жиз эттирадиган Ватан туйғусини тополмабди.

Ниҳоят, бувисини меҳмондорчиликка чақиришибди.

— Муроджон болам, ёзги таътилингда мен билан кетасанми? — дебди бувиси. — Ҳовлидаги эски каравотда ухлайсан, полиздан қовун узиб ейсан, лойқа ариқда чўмиласан, кечқурун подага чиқасан.

— Албатта кетаман! — дебди Мурод. — Ватаним-

нинг битта суратини кўришга зорман-ку! Ўзи учун жонимни бераман, бувижон!

Катталар ҳазил деб ўйлаб кулишибди. Сув остидаги киши ҳавога зор бўлганидек бола Ватанга зор экан. Юрагини тўлдириб Ватан дийдоридан симирса, балки қолган йиллар ота-онасининг ёнида, Америкада яшашига етиши мумкин экан.

ХАЛҚ ВА БОЛАКАЙ

Бир болакай ўз халқини йўқотиб қўйибди. Халқининг ичида ота-онаси ҳам бор экан. Болакай узоқ юрибди. Бир жойга етиб, ўнг томонга қарабди: водийни ёввойи ўтлар босган, эгасиз далаларда яккам-дуккам ғўзалар мунғайиб турганмиш. Нураган кулбалар тагида бекорчихўжа одамлар тўдалашиб ўтирганмиш, аёллар булоқдан инқиллаб-синқиллаб сув ташиётганмиш. Зериккан одамлар болакайнинг халқи эмас экан.

Болакай йўл юрибди, йўл юрса ҳам мўл юрибди. Кейин бир манзилда тўхтаб, чапдаги тоққа қарабди: жарлик лабида милтиқли кимсалар ўлимтик ахтарган қирғийдек атрофни кузатишаётганмиш. Урушдан хароб бўлган қишлоқлардан тутун кўтарилаётганмиш. Қуролланган тўда ҳам болакайнинг халқи эмас экан.

— Исминг нима, эй бола? — сўрабди чинор тўнкасида ўтирган оппоқ соқолли чол.

— Холиқ, — жавоб берибди бола.

— Қаёққа кетяпсан?

— Халқимни ахтариб юрибман.

Шу пайт қуёш юзини қоп-қора булут тўсибди.

— Мен ҳам бир вақтлар халқимни йўқотганман, — дебди чол. — Мана, кутавериб қаридим. Ма, дур-

бинимни ол. Зора халқингни олислардан кўриб қолсанг.

Холиқ йўладоғидаги пурвиқор ойнаванд биноларни кўрибди. Заводларнинг ола-була мўрконларидан бугми, тутунми ҳавога ўрлаётганмиш.

Қора булут қуёш юзидан сузиб ўтиб, атроф яна чароғон бўлибди. Шаҳар биноларининг ойналарида шуълалар ўйнабди. Холиқ чолга раҳмат айтиб, шаҳарга жўнабди. Булут унга эргашиб сузиб кетибди.

Шаҳарда ижарачи хотинлар Холиқнинг йўлини тўсишибди:

— Болакай, менинг уйимдан паноҳ топ! Қорнинг тўқ, устинг бут, хонанг шинамгина бўлади!

— Менга ўғил бўл! Сенга оналик қиламан!

— Ҳой бола, кел ёнимга! Шаҳардаги жамики ўғрибосқинчилардан ҳимоя қиламан! Мендан ҳамма кўрқади!..

Холиққа ўз халқи керак экан. У кутубхона олдида тўхтабди.

— Сенга қанақа китоб керак, болакай? — сўрабди кутубхоначи.

— Йўқолган халқим ҳақида.

Кутубхоначи уни ичкарига таклиф этибди. Холиқ тарих, қомус, луғат, жўғрофия, сиёсат китобларини кўриб чиқибди. Йўқолган халқ ҳақида бирор китобдан маълумот тополмабди.

Эскирган газеталарни титкилаётган экан, кутубхоначи қизлардан бири деразадан қараб қичқириб юборибди:

— Вой, буни қаранглар! Бир парча қора булут тепамизда муаллақ турибди!

Кутубхоначилар деразага гувва талпиниб, булутни томоша қила бошлашибди.

— Болакай, дурбинингни бер, бир қарайлик, — дейишибди улар.

Аммо бу пайтда Холиқ кутубхонадан чиқиб кетган экан. Эшик олдида гадой қўл чўзибди:

— Кутубхонадан чиқаётган, эй болакай! Бир сўм садақа қил!

Холиқ унга сўнгги чақасини берибди ва ўзи тушликсиз қолибди. Агар халқи бўлганида, бунчалар қийналмас экан.

Юра-юра очликдан силласи қуриб, боши берк кўчадаги қути ичига кириб ўтирибди-ю кўзи илинибди. Булут анча пастлаб, чақмоқлар чақибди. Бир жулдурвоқи дайди келиб қараса, қути ичида бола ухлаб ётибди.

— Бу менинг маконим, ўзингнинг уйингга кет! — дебди дайди.

Холиқ шаҳар маъмуриятига ҳам кирибди, миршаблардан ҳам сўрабди, шифохонама-шифохона суриштирибди. Халқи қабристонда ҳам йўқ экан.

— Мен ўзи қаёқдан келаётгандим? — ўйлаб қолибди Холиқ.

У изига қайтибди. Чол ўтирган тўнкага етибди. Чол ҳеч қаерда кўринмабди. Булут унинг бошида тўхтабди.

— Кел, шу булутга дурбиндан бир қарай, — дебди Холиқ.

Қарабди-ю кўзларига ишонмабди. Қора булут гиж-гиж одамлардан иборат эмиш. Мудраётгани қайсию бақир-чақир қилаётгани қайси. Бирортаси булут ичидан чиқиб кетолмаётганмиш. Холиқ уларнинг орасида ота-онасини ҳам кўрибди. Отаси кераксиз папкани қўлтиқлаб, қаёққадир шошаётганмиш, онаси эса пул санаш билан бандмиш.

— Дада! Ойи! Мен бу ёқдаман! — қўл силтабди Холиқ.

Шамол булутни ғарб томон суриб кетибди.

— Тўхтанглар! — дебди Холиқ, лекин оёқлари ча-
лишиб, тўнкага суяниб қолибди.

Қараса, у оппоқ соқолли чолга айланиб қолганмиш.
Ҳеч бўлмаса, ўз қабрини қазिश учун қўлига кетмон
олибди. Ерни чопибди, чопаверибди. Чақмоқ чақиб,
момақалдироқ гумбурлаб, ёмғир шаррос қуйиб бе-
рибди.

Холиқ аввал қабр эмас, ариқ қазिश кераклигини
тушунибди. У ариқ қазишдан тўхтамабди. Ишлагани
сайин куч-ғайратга тўлиб, ёшариб бораверибди.

Шу тариқа булутга айланган халқи меҳнаткаш ва
интилувчан боланинг устига ёмғир бўлиб ёғибди.
Холиқ қазиган ариқ халқни қабрга эмас, далалару
боғлар сари бурибди. Далалар яшнабди, боғлар гур-
кираб ўсибди.

Холиқ бошини кўтарганида, халқининг ўртасида
турганмиш. Одамлар осмонда қора булут бўлиб учиб
юргандаги каби очкўз, манман, ҳасадгўй эмас, худди
Холиқ каби серғайрат ва бахтиёр эканлар.

— Раҳмат сенга, ўғлим, — дебди ота-онаси. — Бизни
ўз меҳнатинг билан қутқардинг. Ҳақиқий халқ она
тупроқ билан, меҳнат билан тирик.

Халқ Холиқни олқишлабди, чунки Холиқни Ҳақ
қўллаб-қувватлаган экан.

УЧ АМАКИВАЧЧА

Бир бор экан, бир йўқ экан, қайсидир мактабнинг
учинчи синфида уч амакивачча ўқиркан. Гулбек
билан Дурбек орқада, Нурбек олдинги партада
ўтираркан. Гулбек эркатой бўлиб, дадаси Япониядан
олиб келган турли ўйинчоқларни ўйнаб юраркан.
Дурбек тўполончи экан, қачон қараманг, уйида сар-
гузашт ва жангари фильмлар томоша қиларкан.
Нурбек эса одобли ва аълочи экан.

— Нурбек, дарсингни тайёрладингми? — сўраркан ойиси.

— Ҳа. Энди «Болалар энциклопедияси»ни ўқи-моқчиман. Кўп нарсани билишим керак, ойи. Ахир, мен сизлар учун, ватан учун жавобгарман.

Бир куни уларнинг ойилари ўз болалари ҳақида кўчада гаплашиб қолишибди. «Агар китоб ўқиган бола ақлли бўлиб қолса, ота-оналар мажбурлаб бўлса ҳам китоб ўқиттириб, ўз болаларини ақлли қилиб олишарди-да», дейишибди Гулбек билан Дурбекнинг ойиси. Уларнинг фикрича, китоб ўқиган ҳар бир бола ақлли ва одобли бўлиб қолмас экан.

Нурбекнинг ойиси бу фикрга қарши чиқибди. «Китоб бир кунда болани ақлли ва одобли қилмаслиги мумкин, аммо йиллар ўтиб, чин инсон бўлиб вояга етишига албатта хизмат қилади», дебди.

Шу пайт уч амакивачча мактабдан қайтиб келибди. Гулбек келажакда юқори лавозимда ишлашини, Дурбек бой-бадавлат бўлиб яшашини мақтана бошлабди. Нурбек мақтанчоқликни ёмон кўраркан, индамабди.

Оналар уч амакиваччани телефонга пул тўлаш учун сал наридаги пайнет дўкончасига юборишибди. Пайнетчи уларни кузатиб турган экан, болаларни синаш учун дебди:

— Янги қоида чиқди. Телефон рақамлари ёзилганида, автоматик равишда савол пайдо бўлади. Саволга тўғри жавоб берилсагина пул ўтади.

Гулбек биринчи бўлиб ойисининг телефон рақамларини айтган экан, унга шундай савол чиқибди: «Илк телевизорга асос бўлган аппарат қаерда ихтиро қилинган?»

— Японияда, — дебди Гулбек ўйлаб ҳам ўтирмасдан. Бироқ жавоб хато экан, пул ўтмабди.

Дурбек ойисининг рақамларини айтган экан, «Америка қитъаси борлиги ҳақида ким биринчи бўлиб тахмин қилган?» деган савол пайдо бўлибди.

— Кинода кўрганман, Христофор Колумб! — қич-қирибди Дурбек.

Аммо тўғри жавобни топишга кино ҳам фойда бермабди.

Навбат Нурбекка келибди. Савол қуйидагича экан: «Алгебра ва медицина сўзларининг келиб чиқишига сабабчи бўлган олимлар кимлар?»

— «Алгебра» бобокалонимиз ал-Хоразмийнинг «Ал-жабр ва муқобала» асари номидан олинган, «медицина» эса «мадади Сино», яъни бобокалонимиз ибн Сино номи билан боғлиқ, — деб жавоб берибди Нурбек.

Пайнетчи йигит хурсанд бўлиб, Нурбек айтган телефон рақамларига биринчи бўлиб пул ўтказиб берибди. Сўнг ўртоқларига ёрдам бериши мумкинлигини айтибди.

— Биринчи телевизорга асос бўлган аппарат Японияда эмас, Ўзбекистонда, яъни Тошкентда ихтиро қилинган, — дебди Нурбек. — Ер шарининг нариги томонида яна бир қуруқлик, биз ҳозир Америка деб атайдиган қитъа борлигини Беруний бобомиз тахмин қилган.

— Келажакда юқори лавозимда ишлаш ёки бойбадавлат яшаш учун, — дебди шундан кейин пайнетчи йигит Гулбек билан Дурбекка, — одам кўп билим эгаллаши, дунёқараши кенг бўлиши, кўп нарсани тушуна олиши керак. Афсуски, икковингдан кўча супурувчи чиқиши ҳам қийин.

Катта овсинлар: «Нега болаларимизни ҳақорат қиласан?» деб пайнетчи йигит билан уриша бошлашибди. Нурбек ва онаси бақир-чақирлардан безор бўлиб уйларига жўнаб кетишибди.

ҲАЙКАЛ

Гўзал водийда бир кулол яшар экан. Унинг Жафо исмли яккаю ягона ўғли тантиқ, безори, қулоқсиз бўлиб вояга етибди. Ўзидан кичикларни урган ҳам Жафо, мевали дарахтлар шохини синдирган ҳам Жафо, чўзмакамалакдан қушларни отиб ўлдирган ҳам Жафо экан. У бутун қишлоқни, ҳатто шу ерда яшовчи жониворларни ҳам ўзидан безор қилибди.

Кулол гоҳида ҳайкалтарошлик ҳам қиларкан. Бир куни ҳайкал ясамоқчи бўлиб ўтирган экан, ўғли келиб қолибди. Кулол дебди:

— Жафо, ҳайкалтарош яхши одамларнинг ҳайкалини ясайди. Ёмон бўлсанг-чи? Ҳеч ким, ҳатто биз ҳам эсламаймиз. Чунки ёмонлигини кўриб, куйганимиздан эрта ўлиб кетамиз.

— Нега доим мендан нолийсиз? — дебди Жафо. — Яқинда чет элга кетаман. Бир одам буюк ишлар қилишим мумкинлигини, шунинг учун мени хорижга олиб кетишини айтди. Кўрасиз, дунёдаги энг бой одам бўламан!

Кулол ўғлининг кўзига тикилиб эзгуликни кўрмабди. Жафо газабланаётганмиш. Шунда ота библидики, ўғлини бу йўлдан қайтармаса, у нафақат қишлоқнинг, балки юртнинг ҳам бошига битган бало бўлади.

Бироқ Жафо уйидан қочиб кетибди. Ўша йили қўшни мамлакат тоғларида қароқчилар тўдаси пайдо бўлгани ҳақида миш-мишлар тарқалибди. Улар савдогарларни талагани етмагандек, қишлоқларни босиб олиб, беғуноҳ одамларни ўлдираб эмишлар. Кулол ўғлидан хавотир олибди. Қанчалик сўраб-суриштирмасин, ҳеч ким ўғлидан бирор дарак келтирмабди.

Ватан чегараларини юртнинг қудратли лашкари қўриқлаётгани учун водийга қароқчилар бостириб киришолмабди. Кулол ўғлини соғина-соғина, ниҳоят унинг ҳайкалини ясабди. Ҳайкал Жафога шунчалик ўхшар эканки, кўрганлар «Вой, Жафо қайтиб келибди», деб юзини терс буришаркан. Кулол ҳайкал ҳеч кимга ёмонлик қилмаслигига одамларни ишонтирибди.

Ҳақиқатан ҳам Жафонинг ҳайкали беозор экан. Кўп ўтмай ҳайкалга қишлоқ аҳли ўрганиб қолибди. Кулолникига келган меҳмонлар ҳайкал билан: «Яхшимисан, Жафо?» — деб сўрашаркан. Ўрнига Кулол жавоб бераркан: «Жафонинг аҳволи яхши, мана, анча одобли бўлиб қолди...»

Жафонинг онаси вафот этганида, ҳайкалга тўн кийдириб, белбоғ боғлатиб, азадорлар сафига тургазиб қўйишибди. Бироқ ҳайкал бир марта ҳам «Онам-ей» деб йиғламабди, кўзидан ёш тўкмабди. Ахир, у жонсиз-да, қандай қилиб йиғласин?

Ўз онаси билан видолашишга келмагани учун кулол ўғлидан қаттиқ хафа бўлиб, қўшни мамлакатга сафарга отланибди. Ўрнини билдирмаслик учун ҳайкалини тўй-маъракаларга олиб борди, уйига келган меҳмонлар билан бир дастурхон атрофида ўтирғизди, Жафо эса қорасини ҳам кўрсатмади. Ватан дегани шу қишлоқ, унинг аҳолиси, тўй-маъракасидан бошланмайдими? Наҳотки, Жафо туққан онасини ҳам унутди?

Тоғ йўлидан ўтаётганларида қароқчилар ҳужум қилишибди. Қонли тўқнашувда кулол билан бир аскардан бошқа ҳамма йўловчилар ҳалок бўлишибди. Иккиси қочиб кетаётганларида, аскар дебди:

— Қора от минган қароқчига узоқ тикилиб қолдингиз, ака? Ўша қонхўрнинг исми Жафо! Ўз ва-

танига ҳужум қилмоқчи, шунинг учун кўп пул тўплаб, қароқчилар сафини кенгайтириш мақсадида одамларни талааяпти!

Кулол билибдики, ўғли чет элларда одамларнинг қонини тўккани етмагандек ўз юртига ҳам кўз олайтириб юрибди.

Уйига қайтиб келган кулол ҳайкалга дебди:

— Эй нобакор фарзанд! Бу дунёда сени эслатиб турадиган ҳеч нарса қолмаслигини истайман! Бегуноҳ одамларни ўлдирган, ўз ватанига қарши қилич қайраган одам аслида одам эмас! Юртингнинг чегарасига ҳам яқинлашолмай ёт ўлкаларда хор бўлиб ўл! Сендан рози эмасман!

У болта билан ҳайкалнинг бошини чошиб ташлабди.

Орадан кўп ўтмай Жафо бошчилигидаги қароқчилар мамлакатга ҳужум қилишибди. Бунини қарангки, бир довиюрак аскар қароқчилар сафини ёриб ўтиб, худди кулол каби Жафонинг бошини танасидан жу-до этибди.

Ўз ватанига, халқига, қолаверса, бегона юртнинг бегуноҳ одамларига ёмонликни раво кўрган кимсалар ана шундай аянчли ўлим топадилар.

ҚОРА УЙ

Бир мамлакатнинг навқирон подшоси овга кетаётиб, дала этагидаги қора рангли уйга кўзи тушибди. Пахсадан қурилган уйнинг томи лойсувоқ бўлиб, эшик-деразалари ҳам эски экан. Подшонинг кай-фияти бузилибди. Нега салтанатида бунчалик кам-бағал одам яшайди? У шунчалик ношудми?

— Анави кулбага кириб ўтамиз, — дебди подшо.

Навкарлар қора уйдан чол ва қизини судраб чиқиб, тиз чўктиришибди.

– Кимсизлар? – сўрабди подшо.

– Фуқароларингизмиз, – дебди чол. – Нима айб иш қилган эдикки, ўз уйимиздан судраб чиқишди?

– Бу уйми? – дарғазаб бўлибди подшо. – Мамлакат аҳли ўзларига оқ, қизил, яшил, пушти уйлар қуриб, фаровон ҳаёт кечиришаётганида, нега бу қора катакка тиқилиб ўтирибсиз?

– Отам қариб қолган, янги уй қуришга кучи етмайди, – дебди чолнинг қизи бош кўтариб.

Шунда подшо қизнинг ҳусн-малоҳатини кўриб лол бўлибди. Бу қадар чиройли камон қошларни, жодуваш кўзларни, сутга чайилгандек оппоқ юзнию нақшин олмадек қизил ёноқларни кўрмаган, жонбахш овозни эшитмаган экан. Чол подшонинг аҳволини тушуниб, қизига муздек айрон олиб чиқишни буюрибди. Қиз косага айрон қуйгунча юз йил ўтгандек туюлибди ва подшонинг сабри чидамай қора уйга кирибди.

Уй ичи шинам, хўшбўй ва салқин экан, подшо ўзини жаннатга киргандек ҳис этибди. Шоҳона саройида, фуқароларининг оқ, қизил, яшил, пушти уйларида бунчалик ҳузур қилмаган экан. Сўнгра қиз узатган косадаги айронни кўзларини юмиб симирибди...

Бир пайт кўзини очса, ўзига ўхшаш одам, яъни подшо отига миниб, навкарлари билан жўнаб кетаётганмиш.

– Бу қанақаси? Ахир, подшо менман-ку! – қич-қирибди у.

– Тентак чол! – деб қўриқчи бошига қамчи солибди.

Бечора подшо кўлмак лабига йиқилиб, сувдаги аксига кўзи тушибди. Не кўз билан кўрсинки, у чол қиёфасига кириб қолганмиш.

— Отажон! — дебди қиз ва подшони суяб, қора уйга киргизибди.

Шунчалар меҳрибончилик кўрсатибдики, подшо ҳақиқий меҳр-муҳаббатдан эриб, йиғлаб юборибди. Саройдаги хизматкорлари унга юракдан, самимий меҳрибончилик қилмас экан-да.

У аслида кимлигини ҳеч кимга исботлаб беролмабди. Саройга ҳам борибди, лекин посбонлар қувиб юборишибди.

— Отажон, сизга нима бўлди? — йиғлабди қизи. — Нега подшолик даъво қиласиз? Шу қора уйимиз, мендек қизингиз саройлардан афзал эмасми?

— Йиғлама, — дебди подшо ҳам кўзлари ёшланиб. — Майли, иккимиз далада ишлаймиз, бир амаллаб кунимизни кўрамиз. Сен учун барчасига чидайман.

Гўзал қиз билан далада ишлаш, дарахт соясида тушлик қилиш, кечалари қўшиқларини тинглаш подшонинг ҳаёт мазмунига айланибди. У бир кўришдаёқ қизни севиб қолган экан. Алалхусус, отаси қиёфасида бўлгани учун дардини қандай айтсин? У яна бир ҳақиқатни англаб етибди. Бахт уйнинг рангида ҳам, катта-кичиклигида ҳам эмас. Шу вақтгача чол ва қизи шу кулбада ҳам бахтли яшашган.

Бир куни даладан ҳориб-чарчаб қайтиб, қиздан бир коса айрон сўрабди. Икки-уч култум ичган эканки, навкарлар бостириб киришибди. Қўрқиб кетган подшо: «Сизларга нима керак?» — деб ортига тисарилибди.

— Кулбадан дарров чиқмаётганингиз учун хавотир олдик, олампаҳо! — дейишибди навкарлар.

Подшо қараса, асл қиёфасига қайтиб, ўша кунги ов либосида турганмиш. Қора уйдан чиқиб, тиз чўкиб ўтирган чолни кўрибди.

— Мен, — дебди чол подшога, — шу қора уйим ва

қизим билан фахрланаман. Оқ, қизил, яшил, пушти уйлар қуrolмадим, лекин бахт уйини қурдим. Муҳими, шу эмасми?

Сарой аёнлари қаҳ-қаҳ уриб кулишибди. Бироқ подшо чолнинг қўлтиғидан кўтариб турғазибди ва:

— Тўғри айтасиз, ота, — дебди, — сизнинг уйингиз аслида ҳақиқий бахт кошонаси. Бироқ шу вақтгача уйингизга кириб, ҳолингиздан хабар олмаганим учун подшо сифатида мен айбдорман. Кечиринг...

Орадан ҳеч қанча вақт ўтмай подшонинг совчилари келибди. Мамлакатда етти кечаю етти кундуз тўй бўлибди. Сўнгги қора уй ўрнида янги пушти уй қурилгач, юрт чиройига янада чирой қўшилибди.

ЧУМОЛИНИНГ ВАТАНИ

Эр-хотин чумолилар фарзанд кўрибди. Уяда яшайдиган оилалардан жами беш юзта қариндош кўргани келишибди.

— Исмини Дон деб қўйинглар, — дебди оқсоқол. — Уйидан дон аримасин.

— Айнан ниманинг дони? — сўрабди Чўлоқ чумоли. Унинг орқадаги оёғини ўтган йили эшак босиб кетган экан.

— Буғдойнинг ҳам, арпанинг ҳам дони эмас, — дебди чақалоқнинг отаси. — Менинг ўғлим Ватан аталмиш олтин бошоқнинг дони бўлади.

Дон аввал чумолиларнинг боғчасига, сўнг мактабига борибди. Ушоқ ташиш бўйича коллежда ўқиб, диплом олибди. Бир куни Чўлоқ чумоли дебди:

— Ҳалигача Ватаннинг нималигини билмайсан. Ваҳоланки, отанг бир вақтлар сен ҳақингда баландпарвоз гапларни айтган эди.

— Нега билмас эканман? — дадил жавоб берибди

Дон. — Ватан, бу — туғилиб-ўсган мана шу ер, ўтлоқ, тепалик, қумлик, дарахтзор.

— Агар туғилиб-ўсган шу ер ватанинг бўлса, нега бошқа уяларда сендан бегонасирашади? Мана, сенинг рангинг қора. Ҳув анави тепаликдаги сариқ чумолилар билан бирга яшоласанми? Йўқ! Чунки биз — ҳаммамиз битта заминда туғилган бўлсак-да, ватанларимиз алоҳида. Ватанинг, бу — ўз уянг!

Дон Чўлоқ чумолининг фикрига қўшилмабди. Фақат уяни ватан деб ҳисобласак, озуқани бегона ер берадими? Унда чумолилар ўзга юртнинг кўчаларига тўкилган дон-дунларни, ушоқларни тозалайдиган мардикорлар экан-да?

Дон саёҳатга чиқибди. Қумликда туячумолилар кўпток ўйнаётган экан.

— Ассалому алайкум, ватандошлар! — дебди Дон.

— Валайкум ассалом! — жавоб беришибди туячумолилар. — Йўл бўлсин, ватандош?

— Ватанни кўрмоқчи эдим.

— Ватанимиздасан-ку!

— Демак, шу ер ватанимиз, шундайми?

— Шундай, шундай, — бошларини қимирлатиб тасдиқлашибди туячумолилар. — Тепалик ортида дарё бор. Дарёнинг нариги томони бошқа мамлакат.

— Дарёнинг орти ватанимиз эмасми?

— Йўқ, ватанимиз эмас. Қора чумолилар, туячумолилар, тепаликдаги сариқ чумолилар — ҳаммамиз битта ватанда туғилганмиз. Агар дарё ортидаги мамлакатга кўчиб кетсак ҳам барибир у ер ватанимиз ҳисобланмайди. Замонлар ўзгаради, лекин мана шу ер ватанлигича қолади.

Дон уларга раҳмат айтиб, йўлида давом этибди. Ёш чумолига ушоқ ташишда ёрдам берса, кекса чумолини кўлмакдан ўтказиб қўйибди. Фақат чу-

молиларга эмас, қурт ва қўнғизларга, соҳибжамол капалакларга ҳам кўмаклашибди. Улар Дондан миннатдор бўлишибди ва шундай меҳрибон чумоли билан битта ватанда яшашларидан фахрланишибди.

Дарёнинг нариги томонида ҳам худди Доннинг ватанидаги каби тепаликлар, ўтлоқлар, дарахтлар бор экан.

— Азиз меҳмонимиз бўл, ватандош, — уясига таклиф этибди тепаликдаги сариқ чумоли.

— Дарё ортини кўриш учун тепаликка чиққандим, — дебди Дон. — Бегона мамлакатни шу ердан кузатиб, ўзимнинг ватанимни чуқурроқ ҳис этмоқчиман.

— Ватан ўз уянгдан бошланиб, мамлакатингнинг чегараларигача етадиган муқаддас диёр, — жилмайибди сариқ чумоли. — Ўз уянгда яшамасанг қийин, лекин чидасанг бўлади, чунки вақт-соати келиб, уя қуриб оласан. Ўз ватанингда яшамасанг, бу жуда ёмон, чунки минг йил ўтса ҳам ватан қуриб ололмайсан. Дарё ортидаги мамлакатга кетиб, муқаддас ватандан жудо бўлмаслигингни маслаҳат бераман.

— Йўқ, кетмоқчи эмасман, — дебди Дон ва ота-онасини соғиниб, уясига чопибди.

Дон ватан умумий уй эканини тушунибди. Турли уялар эса улкан уйнинг ички хоналари экан. Туячумолилар билан бемалол гаплашди, йўлда учраганларга ёрдамлашди, сариқ чумолилар меҳмонга таклиф этишди. Ўзини бегоналар орасида, бегона юрда деб ҳаёлига ҳам келтирмади. Дон уясидан чиқиб кетган бўлса ҳам, улкан уйдан ташқарида эмасди-да.

— Ватанимни севаман, — дебди Дон уя томига чиқиб атрофга қараркан. — Умр бўйи ўз уямни, уям жойлашган дўнгликни, дарёгача бўлган ерларни обод қилиб яшайман!

ҲУРИСТОН

I

Ер юзининг жаннатмонанд иқлимида Ҳуристон деган мамлакат бор экан. Боғлари сермева, экинзорлари ҳосилдор, шаҳарлари озода, қишлоқлари сўлим, бозорлари арзон бу юртга ҳамманинг ҳаваси келаркан. Ким Ҳуристонда илм олса донишмандга, Ҳуристонда ишласа бой-бадавлатга айланаркан. Бу ўлканинг халқини бошқа қитъаларда ҳам ҳурмат қилишиб, элчиларини иззат-икром билан кутиб олишаркан.

Мамлакат шаҳаншоҳи Севаршоҳнинг уч ўғли бўлиб, каттасининг исми Тўнғичшоҳ, ўртанчаси Ўртанчашоҳ, кичиги Кенжашоҳ экан. Бироқ улар отаси каби одил ва олим, жасур ва шижоатли эмас экан. Тўнғичшоҳ олтин-зарга кўнгил қўйибди, Ўртанчашоҳ еб-ичишни яхши кўраркан. Кенжашоҳ эса вояга етгач, илм олиш ўрнига канизаклар билан вақт ўтказадиган бўлибди.

Бир куни шаҳаншоҳ ўғилларини ҳузурига чақириб, шундай дебди:

— Мамлакатимизнинг довуғи етти иқлимга етди. Олимларимиздан тортиб ҳунармандларимизгача, шаҳарларимиздан тортиб, қишлоқларимизгача дунёга донг таратди. Бундай давлатни бунёдга келтириш учун бутун умримни бахшида этдим. Мендан кейин мамлакатимиз ҳозиргидек обод, фаровон ва тинч бўлиб қолишини истайман. Ораларингизда қайси бирингиз ҳокимликни ўринлатиб бажарсангиз, тахтни унга топшираман.

Шундай қилиб, Севаршоҳ уч ўғлини учта вилоятга ҳоким қилиб юборибди. Тўнғичшоҳ биринчи кун-

даноқ халққа кўпдан-кўп солиқлар солиб, сандиқларини бойликка тўлдирибди. «Қанча кўп бойлик тўпласанг, тахтинг шунча мустаҳкам бўлади», деб ўйлабди.

Ўртанчашоҳ базми жамшидларнинг тўрида сархил таомларни еб, турфа хил ичимликларни ичиб, ҳар бир кунини кайф-сафода ўтказа бошлабди. «Амалдорларни тўкин-сочин дастурхонга чақириб, зиёфат бериб турсанг, садоқат билан хизмат қилишади», деб фикр юритибди у.

Кенжашоҳ кимнинг соҳибжамол қизи бўлса, саройга келтирар экан. Ўзига садоқат билан хизмат қилаётган амалдорларга бундай қизларни чўри қилиб бераркан. «Амалдорларнинг кўнглидаги иш-ни қиляпман, улар мендан бошқа ҳукмдорни хошлашмайди», деб ўйларкан у.

Севаршоҳнинг ёш бир вазири бўлиб, у йигитлик чоғидаёқ ақлу шижоати билан шаҳаншоҳнинг назарига тушган ва вазир этиб тайинланган экан. Халқ уни Исматбек деб атаркан. Севаршоҳ Исматбекни вилоятларга юбориб, ҳар бир шаҳзоданинг ишига баҳо беришни буюрибди. Исматбек сафарга чиқиб, Хуристондек мамлакат ҳудудида порахўрлик, маишатпарастлик ва хотинбозлик авж олаётганига гувоҳ бўлибди. Шаҳзодаларга хатоларни ётиги билан тушунтириб, шаҳаншоҳга бу ҳақда ҳисобот топширишга мажбур эканини айтибди. Шаҳзодалар ғазаб отига миниб: «Бизким, улуг шаҳаншоҳнинг фарзандларимиз, сендек авом халқдан чиққан оддий вазир ким бўлибсанки, бизга ақл ўргатасан! Агар отамизга ёмонласанг, калланг кетади!» дейишибди.

— Ўз бошимни ўйлаб, мамлакатнинг келажагига болта уришни хоҳламайман, — дебди Исматбек.

Буни қарангки, ўша кунини Севаршоҳ ўз саройида

оламдан кўз юмиб, шаҳзодаларни тергайдиган одам қолмабди. Севаршоҳни сўнгги йўлга кузатишга уч вилоятдан уч шаҳзоданинг келишини кутишибди. Аммо уч вилоятдан уч чопар келиб, бир хил мазмундаги хабарни етказишибди:

— Тўнғичшоҳ қўшин тўплаб, пойтахт сари келяпти! У тахтга ўтирмақчи!

— Ўртанчашоҳ ўз қўшини билан йўлга чиқди! Отасининг тахтини эгалламоқчи!

— Кенжашоҳнинг қўшини яқинлашмоқда!..

Севаршоҳни дафн этишгач, эртасига уч томондан учта қўшин етиб келибди. Уч ака-ука тахт учун бир-бирига қарши жангга кирибди. Таомилга кўра фақат Севаршоҳнинг ўғилларидан бири подшо бўлиши керак, оддий халқдан чиққан инсон юртга эгалик қилолмайди, деб ҳисоблар эканлар. Уруш бутун мамлакатга ёйилиб, минг кечаю минг кундуз давом этибди. Шаҳарлар вайрон бўлиб, қишлоқлар ҳувиллаб қолибди. Ҳеч бир гуноҳи йўқ одамларни ҳам ё ўлдиришар, ё зиндонбанд этишаркан.

Ниҳоят, мингинчи кун Исмаибек шаҳзодаларни ўзаро музокара қилишга кўндириб, учаласини бир тепаликда учраштирибди.

— Ўзим подшоҳ бўлсамгина тинчликка розиман, — дебди Тўнғичшоҳ. — Чунки ёшим катта, тахт меники бўлиши керак.

— Мен-чи? — дебди Ўртанчашоҳ. — Қачон подшоҳ бўлар эканман, деб умрим кутиш билан ўтадим?

— Менинг эса подшоҳ бўлишга навбатим ҳам келмайди, — дебди Кенжашоҳ. — Акамнинг фарзанди улғайиб, отасининг тахтига ўтириши аниқ. Шунини билди туриб, нега энди таслим бўлар эканман?!

Шаҳзодалар бир-бирига ён беришмабди. Ҳар бири ўзи эгаллаган вилоятлардаги шаҳарлардан бирини

пойтахтга айлантириб, ўзларини шоҳ деб эълон қилишибди. Қудратли ва обод Ҳуристон учта хароб мамлакатга бўлиниб кетибди.

Қўшни мамлакатларнинг подшолари уруш дарagini эшитганданоқ байрамни бошлаб юборишган экан. Чунки Ҳуристоннинг гуллаб-яшнаши, куч-қудратли давлатга айланиши, айниқса, халқи ўқимишли ва дунёқараши кенг бўлиши уларни анчадан бери ташвишга солар экан-да.

Буларнинг баридан бохабар Исмаибек оғир хаёлларга чўмибди.

II

Ҳуристоннинг шимолидаги Шарафшон мамлакатининг шоҳини Шоҳдор Қирол дейишар экан. Савдогарлар эндиликда Шоҳдор Қирол давлатига бориб савдо қиладиган, олимлар уларнинг илм даргоҳида дарс берадиган, ихтиролар ҳам ўша мамлакатда қилинадиган бўлибди.

Қатор-қатор карвонлар келмаганидан кейин Ҳуристондаги уч давлат хазинасига бож пуллари тўланмабди. Карвон йўлларидаги карвонсаройларга кимса кирмай қўйибди. Карвонсаройлардан ташқари юзлаб ошхоналар, ҳаммомлар, катта-катта бозорлар, кутубхоналар ишдан тўхтабди. Ҳунармандларнинг молларини авваллари олис юртдан келадиган савдогарлар улгуржи харид қилишар экан, энди эса ҳунармандлар ҳам касодга учрабдилар. Уруш вақтида тўғонлар бузилиб, ариқлар кўмилиб, деҳқонлар ҳам ишсиз қолишган экан. Бунинг устига Ҳуристон йўлларида ўғри-қароқчи тўдалари пайдо бўлибди. Уларни миршаблар тутолмас эканлар. Негаки, қароқчилар бирининг тоғаси, иккинчисининг жияни, учинчисининг эски таниши экан. Улар миршабларга

совға-салом жўнатиб туришаркан. Шаҳзодалар тузукроқ маош тўламагани учун миришаблар ўғриказзоблардан олган пора эвазига рўзгорини тебратишаркан.

Шарафшон шоҳи сарой аъёнларини чақириб, шундай дебди:

— Ҳаммангизга маълумки, Севаршоҳ ўлиб, унинг буюк Ҳуристон давлати парчаланиб кетди ва буюклигидан асар ҳам қолмади. Энг муҳими, халқи ҳам пароканда ҳолга келди. Лашкарларни тўплаб, Ҳуристонга юриш қилмоқчиман. Бизнинг боришимиз уч ака-уканинг кўзини очиб, халқи ҳам гафлатдан уйғониб, Ҳуристон яна илгаригидек тикланмасмикан?

— Тўғри айтасиз, аъло ҳазратлари, — дебди бош вазир. — Улар гафлатдан уйғонишлари мумкин. Чунки Севаршоҳ даврида ўзларининг ким эканлигини англаб етдилар. Ҳозир бир оз қарахт ҳолда яшаш-япти, холос. Аҳмоқ шаҳзодаларга эргашиб, хато қилишганини тушуниб, Исмаибек деган вазирга эргашиб, бир ёқадан бош чиқаришса, биз енгиламиз.

— Сабр — мисоли бир коса, — ўз фикрини билдирибди давлат маслаҳатчиси. — Ўзаро урушлар, Ҳуристоннинг учга бўлиниши, халқнинг қашшоқланиши ўша сабр косасини сал кам тўлдириб турибди. Уларни бирикмайдиган қилиш учун яна биров вақт керак. Уч шаҳзодага бир хил хушомад қилишимиз лозим. Токи улар ҳеч қачон бир-бирига ёрдам бермайдиган, учга бўлинган халқ ҳам бир-бирига қайишмайдиган бўлсин. Исмаибекка ҳам ҳеч ким эргашмайди.

Бу вақтда Шарафшон шоҳи макр йўлига ўтганидан беҳабар уч шаҳзода ўз саройларида айшу ишрат суриб ётишган экан. Дастлаб Тўнғичшоҳнинг саройига Шарафшон элчиси келибди. Элчи ўзи би-

лан Шарафшонда зарб этилган тилла тангалар, қимматбаҳо қиличлар, зебу зийнатлар, мўйнали либослар келтирган экан. Совғаларни кўриб, Тўнғичшоҳнинг оғзи очилиб қолибди.

— Шаҳаншоҳимиз Шоҳдор Қирол сизни ўз инисидек билади, — дебди элчи. — Биз фақат сизни қўллаб-қувватлаймиз. Укаларингизга ҳеч қачон ишонманг! Улар сизнинг ўлимингизни кутишяпти. Икки укангизнинг ҳам мақсади — фақат ўзи шоҳ бўлиш!

Ўртанчашоҳнинг ҳузурига ҳам Шоҳдор Қирол элчиси совға-саломлар билан ташриф буюрибди. Гўшти мазали кийикларнинг, фақат Шарафшон томонлардаги дарёларда учрайдиган балиқларнинг, кишини маст қилувчи ранг-баранг ичимликларнинг қаршисига тиз чўккан Ўртанчашоҳ қувонганидан «Отамнинг даврида ҳам бундай ноз-неъматлардан еб-ичмаган эдим», дебди.

— Шаҳаншоҳимиз Шоҳдор Қирол сизни ўз инисидек билади, — дебди элчи. — Биз фақат сизни қўллаб-қувватлаймиз. Акангизга ҳам, укангизга ҳам ҳеч қачон ишонманг! Улар сизнинг ўлимингизни кутишяпти. Иккисининг ҳам мақсади — фақат ўзи шоҳ бўлиш!

Учинчи элчи Ҳуристоннинг нариги чеккасидаги Кенжашоҳ давлатига энг охири бўлиб етиб борибди. У қирқта соҳибжамол қизни ҳам эргаштириб келган экан. Саройида кўплаб канизаклар, чўрилар, раққосалар бўлса-да, Кенжашоҳ чет эллик паривашларни кўриб ўзини кўярга жой тополмай қолибди.

— Шаҳаншоҳимиз Шоҳдор Қирол сизни ўз инисидек билади, — дебди элчи. — Биз фақат сизни қўллаб-қувватлаймиз. Икки акангизга ҳеч қачон

ишонманг! Улар сизнинг ўлимингизни кутишяпти. Иккисининг ҳам мақсади — фақат ўзи шоҳ бўлиш!

Шундан сўнг шаҳзодалар бир-биридан янада кўпроқ чўчидиган, нафратланадиган бўлишибди.

Шоҳдор Қирол сарой аъёнлари ва саркардаларини чақиртирибди.

— Энди Ҳуристонга ҳужум қилсак бўладими? — сўрабди у йиғилганлардан.

— Бўлади, аъло ҳазратлари, — деб жавоб берибди бош вазир. — Биттама-битта забт этиб, Ҳуристон ерларини ўзимизникига қўшиб оламиз.

— Кейинчалик исён кўтармасликлари учун Ҳуристон халқини жисмонан эмас, руҳан қул қилишимиз керак, — дебди давлат маслаҳатчиси. — Уларнинг бўйнига эмас, қалбига кишан тақамиз. Исмаатбекни ҳам ўзимизга оғдириб оламиз. Улар «Эй Шоҳдор Қирол, бизга ўзимизнинг давлат керак эмас, бизни сиз ҳимоя қилсангиз, қорнимизни тўйдирсангиз бас» дейдиган қулларга айланишади. Қуллардан туғилган янги қул авлодлар ўз боболарининг буюклигини унутади, фақат сизни буюк деб тан олади. Шунда уларни минг йил бошқаришимиз, ер-сувидан фойдаланишиз мумкин.

Шоҳдор Қирол тантанавор эълон қилибди:

— Эртага Ҳуристонга — Тўнғичшоҳ ерларига ҳужум қиламиз!

Биринчи жангдаёқ Тўнғичшоҳ лашкари тум-тарақай қочибди. Тўнғичшоҳнинг ўзи эса саройига бекиниб олиб, укаларидан ёрдам сўраб мактуб ёзибди. Укалари ёрдамга келишни хаёлларига ҳам келтиришмабди. Улар Шоҳдор Қирол акамизнинг таъзирини бериб қўйса, Ҳуристонга шоҳ бўлишни қайтиб даъво қилолмайди, деб қувонишибди.

Босқинчилар Тўнғичшоҳнинг саройини вайрон қилиб, унинг бўйнидан ип боғлаб, кучукдек етаклаб, эшакдек савалаб Шоҳдор Қиролнинг оёқлари тагига олиб келишибди.

— Оёғимни ўпсанг, бир қошиқ қонингдан кечаман,
— дебди Шоҳдор Қирол.

Тўнғичшоҳ босқинчининг оёғини ўпиб, улуғ шаҳаншоҳ деб тан олибди. Уни омон қолдириб, зиндонга ташлабдилар. Мол-мулки, сўнгги чақасигача талон-тарож этилибди. Бўйнига бўйинтуруқ, оёқ-қўлига кишан урилган Тўнғичшоҳ жулдур кийимда зиндон бурчагида ўтириб юм-юм йиғлабди.

Эртасига Шоҳдор Қирол лашкарларига амр этибди:

— Ўртанчашоҳ давлатига ҳужум қиламиз!

Ўртанчашоҳнинг аскарлари бир кундаёқ янчиб ташланибди. Ўртанчашоҳ саройига бекиниб, укасидан ёрдам сўраб мактуб ёзибди. Кенжашоҳ яна бир акасидан қутулаётганига хурсанд бўлиб, ҳеч қандай ёрдам кўрсатмабди.

Босқинчилар Ўртанчашоҳ саройини вайрон қилиб, унинг ҳам бўйнига ип боғлаб, кучукдек етаклаб, эшакдек савалаб, Шоҳдор қиролнинг олдига келтиришибди. Ўртаншоҳ ҳам Шоҳдор Қиролга таъзим қилиб, оёғини ўпибди ва жонини сақлаб қолибди. Унинг бўйнига бўйинтуруқ, оёқ-қўлига кишан уриб, жулдур кийимда зиндонга ташлабдилар. Олдига итнинг косасида ювинди ва бир бўлак қотган нон қўйишибди.

Навбат Кенжашоҳга келибди. Шоҳдор Қирол аскарлари Кенжашоҳнинг лашкарини ҳам осонгина енгибди. Унинг ҳам бўйнига ип боғлаб, қамчи билан савалай-савалай Шоҳдор Қиролнинг пойига олиб келишибди. Қўрқувдан дир-дир титраётган

Кенжашоҳ шу заҳотиёқ Шоҳдор Қиролнинг оёғини қучибди. Шоҳдор Қирол унинг ҳам бир қошиқ қонидан кечиб, зиндонга ташлабди. Кейин эса аскарларига Кенжашоҳнинг барча канизаклари-ю раққосаларини хотинликка олишни буюрибди.

Шундай қилиб, ғолиб бўлган Шоҳдор Қирол Ҳуристон халқи ўзининг ким эканлигини англаб қолмасин, деб тилини, динини, урф-одатларини ўзгартира бошлабди. Ҳақиқатан кўпчилик ўз тарихини унутиб, «биз Шоҳдор Қиролнинг халқимиз» дейдиган бўлибди.

Исмаибек эса виждон азобида қолибди. Халқини қутқаришни кечаю кундуз ўйлай бошлабди.

III

Зиндон қоронғи, аммо кенг бўлиб, бандиларнинг тўпланиб ўтириши тақиқланган экан. Кунларнинг бирида қоровулларга саройдаги байрамдан тоғора-тоғора егулик, кўза-кўза май келтиришибди. Уларнинг айш-ишрат қилиб ўтиришганидан фойдаланган Тўнғичшоҳ зиндон панжарасидан тушаётган бир парча ёруғликка чиқиб, қоронғи бурчакларга қараб шивирлабди:

— Ҳой, бу ерда мендан бошқа яна ким бор?

Зиндоннинг икки бурчагидан икки маҳбус овоз берибди:

— Мен!

— Мен!

Сўнгра учаласи юзма-юз бўлишибди. Улар уч ака-ука шаҳзодалар экан. Тўнғичшоҳ, Ўртанчашоҳ ва Кенжашоҳ қучоқлашиб, ҳўнг-ҳўнг йиғлашибди. Ғам-ташвишсиз ўтган болалик чоғларини, отаси Севаршоҳ давридаги дориломон кунларини, айш-ишратда кечган онларини эслашибди. Буларнинг бари тарихга

айланганидан, тепада — ёруғ дунёда Шоҳдор Қирол ҳукмронлик қилаётганидан ўкинибдилар.

— Халқнинг бошига кулфат тушганда ҳам фақат ўзларингизни ўйлаб сўйлашларингиз мени таажжубга соляпти, — деган овоз эшитилибди зиндон тепасидан.

Шаҳзодалар ялт этиб тепага қарашибди. У Исматбек экан.

— Сиз?... Ё тавба!.. — дейишибди шаҳзодалар. — Отамизга содиқ эдингиз, наҳотки, Шоҳдор Қиролга сотилиб, унинг хизматига кирган бўлсангиз?

— Ҳуристонга қандай балойи қазо яқинлашаётганидан халқни огоҳлантиролмадим, шундан афсусдаман, — дебди Исматбек.

— Шоҳдор Қирол ҳужум қилишини билган экансиз-да? — дейишибди шаҳзодалар. — Нега ўшанда шуни бизга очиқ айтмагандингиз?

— Балойи қазо Шоҳдор Қирол эмас, сизлар эдиларингиз, — афсус билан бош чайқабди Исматбек. — Бирингиз совға-саломга, иккинчингиз зиёфатбозликка, учинчингиз хотинбозликка ружу қўйдингиз. Бу уч нарсаси ҳар қандай ҳукмдорнинг оёғига кишан солиб, мамлакатни хароб қилади. Ундан ҳам ёмон иллат — учалангиз фақат ўзини ўйлайдиган, аравани фақат ўзи томон тортадиган шахслар эканингиз аён бўлганди. Юртда бундай бало бор экан, у Шоҳдор Қиролми, бошқасими, четдан келган босқинчига тўсиқ йўқдир.

Шаҳзодалар бош эгиб, пушаймон бўлиб, афсуснадомат чекишибди. Бироқ сўнгги пушаймондан нима наф? Ҳуристон душманга ем бўлиб, озод халқнинг бўйнига қарамликда яшашдек шармандали юмуш тушиб бўлганди.

— Бизга нима маслаҳат берасиз? — сўрашибди шаҳзодалар.

— Ватанни ўзингиздан устун қўйинг, — деб жавоб берибди Исматбек.

Исматбек устага учта қўғирчоқ ясатибди. Қўғирчоқлар уч шахзодага қуйиб қўйгандек ўхшар экан. Исматбек пайт пойлаб, уч шахзодани зиндондан тортиб оладиган, ўринларига қўғирчоқларни қўядиган бўлибди. Қачонки қоровуллар зиндонга машъала тутишса, қўғирчоқларни кўрадилар ва занжирбанд шахзодалар ўз жойларида ўтирибди, деб ўйлашади.

Ҳуристоннинг келажагини ўйлаган Исматбек қоронғи кечаларнинг бирида зиндон қоровулларига ухлатадиган дори бериб, уч шахзодани зиндондан тортиб олибди. Сўнг ҳеч ким танимаслиги учун қиёфаларини ўтинчиларникига ўхшатиб ўзгартирибди-да, шаҳардан чиқариб юборибди.

Шахзодалар кимга учрашса, «Севаршоҳ ўлгач, унинг уч бетайин ўғли мамлакатни хароб қилди, яхшиямки, юртимизни Шоҳдор Қирол босиб олиб, қашшоқлик ва урушга чек қўйди», дейишар экан. Ўзларига тарафдор тополмаган шахзодалар ўтинчи қиёфасида тоғу тошларда яшаб юраверишибди.

Исматбек юртга ўзи эгалик қилмаса бўлмаслигини ўйлай бошлабди. Халқ ҳам бир кучли йўлбошчига зор экан. Ахир, тарихда Ҳуристон ўзидан чиққан йўлбошчи билангина юксалиши мумкинлиги исботланган экан-да.

IV

Бир куни Шоҳдор Қирол Шарафшондаги саройига етти иқлим подшоларини чақириб, тарихда қоладиган энг дабдабали зиёфат уюштирадиган бўлибди. Хизматкорлар олий мартабали меҳмонлар учун жой ҳозирлашни, турли ноз-неъматлар тайёр-

лашни, кўчаларни супуриб-сидиришни бошлаб-дилар. Исмаибек оддий фуқаро кийимида саройга борса, кимлардир овқат пиширмоқда, кимлардир ичимликларни сараламоқда экан. Алпқоматлилар эса оқ кўлқопларни кийиб, байроқ кўтариб туришибди. Эътибор берса, Ҳуристондан келганлар қора ишларга жалб этилган эмиш. Бир кўчага сув сепяпти, иккинчиси супуряпти, учинчиси ташландиқ нарсаларни шаҳар чеккасидаги ахлатхонага ташияпти. Бундай манзарани кўришга тоқат қилолмаган Исмаибек ортига бурилган ҳам эканки, йўллар тўсилиб, дунё ҳукмдорлари мисли кўрилмаган асъасою дабдаба билан сарой дарвозасидан кириб келибдилар. Шоҳдор Қирол ҳар бирини қучоқлаб кутиб олибди.

— Дунёнинг яримини эгаллаган улўғ Шарафшон шоҳи ҳурматимиздадир, — дейишибди бошқа мамлакатларнинг подшолари. — Дўстлигимиз абадий давом этсин! Ҳуристон ҳам аслида сизнинг ерингиз эди. Ўша бечораларга мустақил давлат нима керак? Сизнинг сояи давлатингизда маза қилиб яшашларига нима етсин!

Олий мартабали меҳмонлар хохолаб кулишибди.

Меҳмон подшоларнинг хизматкорлари учун сарой четига дастурхон ёзилган экан. Ҳуристондан келиб, хизматкорлик қилаётган одамларни таниган меҳмон-хизматкорларнинг кўрққанларидан ранглари оқариб кетибди. Ахир, яқиндагина бу одамлар буюк Ҳуристон давлатининг шаҳаншоҳи Севаршоҳнинг ёнида қаддини ғоз тутиб, юз-кўзларида шижоат барқ урганини кўрган эканлар-да. Энди эса қўлларга сув қуйиб, сочиқ тутиб, пойабзалларни артиб, мутеларча мўлтирашаётганига қараб, кўзларига ишонишмабди.

Наҳотки, Ҳуристон аҳлининг оддий қуллардан фарқи қолмаган бўлса?

Исматбек ичида қон йиғлабди. Ҳуристоннинг қандай даҳшатли фожиага учраганини уч шаҳзода англаб етмаса, анави хизматкор қиёфасига кириб қолган ҳуристонлик қул феълли амалдорлар ҳис этмаса, ким ўйлайди?

Шу пайт Шоҳдор Қирол қадаҳ кўтариб, меҳмонларни муборақбод этибди. Гап айланиб, яна Ҳуристонга тақалган экан, Шоҳдор Қирол дебди:

— Улар ким? Саводсиз, қўрқоқ, маданиятсиз бир халқ! Ишонмасангиз, ҳозир Ҳуристондан келиб ишлаётганларни чақириб сўрайман. Мустақил давлат керакми ёки сарқитларимни еб яшаш яхшими, ўзлари айтишсин!

Ошпазларнинг атрофида куймаланиб юрган уч ўтинчи-гўлаҳга Шоҳдор Қиролнинг кўзи тушган экан. Ўшаларни келтиришни буюрибди. Не тонгки, бу ўтинчи-гўлаҳлар зиндондан қочиб, ўтинчи қиёфасида яшириниб юрган уч шаҳзода экан.

Шоҳдор Қирол Тўнғичшоҳдан сўрабди:

— Эй ўтинчи, Ҳуристон қудратли эканми, Шарафшонми?

— Шарафшон қудратли, — минғирлабди Тўнғичшоҳ тили зўрға калимага келиб.

— Сен айт, ҳой жулдурвоқи, — дебди Шоҳдор Қирол Ўртанчашоҳга, — Ҳуристон халқи маданиятлироқми, Шарафшон халқими?

— Шарафшон халқи, — қўрқа-писа жавоб берибди Ўртанчашоҳ.

— Сенга савол, кичик нусха, — деб Шоҳдор Қирол Кенжашоҳга кўз ташлабди, — агар Шарафшон давлати юртингни забт этмаганида, Ҳуристон ҳозир ҳам хароб бўлиб ётармиди, йўқми?

— Хароб бўлиб ётарди, — деб жавоб берибди Кен-жашоҳ қалтираганча бош силкиб.

— Энди учалангга охирги савол, — гўдаибди Шоҳдор Қирол. — Бутун дунё эшитиши учун бир овоздан жавоб беринглар! Менинг Шарафшон деб аталмиш буюк мамлакатимнинг фуқаролигича қолганларинг яхшими ёки Ҳуристон мустақил давлат бўлганими?

Уч шаҳзода «ишқилиб бизни таниб қолмасин» деб бошларини янада эгибди.

— Сенларга мустақиллик керакми, йўқми? — деп синибди Шоҳдор Қирол.

— Керак эмас, керак эмас, — дейишибди «ўтинчилар».

Шоҳдор Қирол ғолибона қарсак чалибди. Унга қўшилиб, дунё подшолари ҳам қарсак чалибдилар. Қарсакбозликка хизматкорлар ҳам қўшилибдилар. Аллақачон гурур ва ориятни, ватанга муҳаббат ва садоқатни унутган уч шаҳзода ҳам чапакбозликка қўшилибди.

Бундай аянчли томошага ортиқ чидолмаган Ис-матбек:

— Мустақиллик керак! — деб хитоб қилибди. — Бизга, албатта, мустақиллик керак!

Булутсиз осмонда момақалди роқ гумбурлагандек ҳамма Исматбек томон ўгирилиб, ҳайратдан тахтадек қотиб қолибди. Саройга даҳшатли сукунат чўкибди.

— Ҳуристон бегона ҳукмдорларга, бировларнинг сарқитларига ҳеч қачон зор эмас! — яна хитоб қилибди Исматбек. — Зор ҳам бўлмаган!

Исматбек тахт томон юрган экан, соқчилар йўлини тўсибди.

— Нима дединг? — кўзлари олайиб сўрабди Шоҳдор Қирол.

— Ҳуристон халқини саводсиз деганларнинг бо-

болари кеча ким бўлганини билмаймизми? — дебди Исматбек саройдагиларга. — Ҳатто, бугун ҳам уларга ҳавас қилмайман! Сизларни манави соқчилар, қолаверса, қудратли лашкар қўриқлайди. Ҳеч қандай лашкарсиз, ҳеч қандай жанжалсиз бир-биримиз билан самимий гаплашиб олайлик! Шоҳдор Қирол мустақиллик керакми, йўқми, деб сўради. Бизнинг халқнинг, бизнинг давлатнинг тақдири ҳақида бундай бетайин савол беришга, устимиздан ҳукм чиқаришга унинг ҳеч қандай ҳаққи йўқ! Бизга мустақиллик ҳаво каби керак, сув каби керак! «Керакми, йўқми?» деб сўраш нодонлик эмасми, ахир?!

— Кимга қарши чиқаётганингни биласанми? — ўшқирибди Шоҳдор Қирол. — Ё мамлакатингни бошқарадиган бирорта шоҳ қолдими? Учала шаҳзоданг зиндондан қочиб, аллақерларда ватангадо бўлиб юрибди. Ё оёғим тагида тиз чўккан манави халқингга ишонасанми? Бутун дунё гувоҳлигида халқингдан сўрадим, мустақилликни эмас, қулликни танлади-ку!

— Наҳотки, халқимизнинг иродасини ўз нафсини ўйлаган қочоқ шоҳлар белгиласа? — дебди Исматбек. — Наҳотки, пойингизда бир бурда нон илинжида муте ўтирган шўрликлар халқимиз номидан гапиришга ҳақли бўлса? Авваламбор, Ҳуристоннинг устидан ҳукм чиқариш сизнинг ишингиз эмас, шунингдек, ушоқдек жони учун қайғуриб, тиз чўккан азнавиларнинг ҳам халқимиз номидан гапиришга ҳаққи йўқ! Ҳуристонимизнинг истаги нима эканини билишни хоҳласангиз бошқалардан ҳеч қаери кам бўлмаган ватанимдаги жафокаш халқимдан сўранг, жонажон юртни сизнинг аскарларингиздан ҳимоя қилиб жон берган минглаб ўғлонларнинг хокларидан

сўранг, бир-бир қатл этилган ёки сургунларда ҳалок бўлган ҳур фикрли ватандошларимнинг безовта руҳларидан сўранг! «Ҳуристонни енгдим» деб кўк-рак керасиз! Аввал мени, яъни халқимнинг бир вакилини енгиб кўринг! Агар сизни шоҳ деб тан олиб, таъзим қилсам, енгилган бўламан! Агар Ҳуристонга мустақиллик керак эмас, сизга қараммиз, десам енгилган бўламан! Бизни урушда ендиш, зиндонга ташлаш, қатл этиш мағлубият дегани эмас!

Исматбек меҳмон шоҳларга мурожаат этибди:

— Эй дунё ҳукмдорлари! Мен Ҳуристоннинг фожиясига ҳеч қандай урушсиз нуқта қўйишни истайман! Ахир, Ҳуристон абадий қарам бўлолмайди! Унинг халқи мустақил халқ! Бошқа бир халқни оғам деб этагидан ўполмайди! Бизни тинч қўйишлари, ўз халқимизга ўз давлатимизни қайтариб беришлари керак! Акс ҳолда озодлик учун бугун қонли уруш бўлмаса, эртага бўлиши муқаррар! Бекорга қон тўкишлар қайси бирингизга керак?! Ораларингизда бирортангиз ўз халқингизни қуллиққа бериб, ўз давлатингизни бировларга топшира оласизми?

Дунё ҳукмдорлари бир-бирлари билан маъноли кўз уриштирибдилар. Улар ҳақ сўзни дангал айтадиган инсон Ҳуристонда йўқ деб ўйлашган экан.

— Тўғри гапиряпти, — дебди шоҳлардан бири. — Мен халқимни ҳам, давлатимни ҳам ҳеч кимга бермайман.

— Мард йигит экан, — бош қимирлатибди бошқа бир шоҳ. — Нима ҳам дердик, қўллаб-қувватлаймиз.

— Урушларга чек қўйиб, масалани урушсиз ҳал қилайлик! — дебди Исматбек. — Шукрки, ўз тарихимиз, ўз давлатчилик тажрибамиз бор. Бунга айрим чет эллик подшолар унутган бўлса, ўзимиздан

чиққан айрим кимсалар эслаёлмаса, Ҳуристон халқида нима айб?

Шоҳдор Қирол ғазабдан бўзариб, алам билан қаҳқаҳ уриб кулибди ва:

— Ҳой, ўйлаб гапиряпсанми? Менсиз халқингни ким кўриқлайди? Аҳволларингни қара! — дебди.

— Ватанимга кўксимни қалқон қиламан! — деб жавоб берибди Исматбек.

— Далаларингни менинг омонларим ҳайдаяпти-ку! Сув ҳам мен қазиган ариқлардан келади!

— Қўлларим билан ер ҳайдаб, ҳовучим билан сув келтираман! — дебди Исматбек.

— Халқингнинг юрагига аллақачон кишан солганман!

— Кишанларингизни тишларим билан узаман! — тик қараб жавоб берибди Исматбек.

— Ўзингни Ҳуристоннинг шоҳи деб ҳисоблаяпсан чоғи? — дебди Шоҳдор Қирол. — Ўлса ҳам халқинг сени тан олмайди! Ахир, менга сиғинишади, менга!

— Ҳақиқий халқ нима хоҳлашини бирор марта ўз ихтиёрига қўйиб берганмисиз? — дебди Исматбек.

— Буюкларни ўлдириб, суюкларни сўлдириб, энди қолганлардан нимани зуғум қилиб сўрамоқчисиз?

— Хоҳласам, дунёни қип-қизил қон билан забт этаман! — тахтни муштлабди Шоҳдор Қирол.

— Мен эса бир томчи қон тўкмай енгаман! — деб Исматбек ортига бурилиб, сарой эшигига юрибди.

— Бас, бугундан Ҳуристон озод мамлакат! Эртага унинг қандай бахтли диёрга айланганини кўриб ҳавас қиласизлар.

Шоҳдор Қирол йўлини тўсишга буйруқ бермоқчи бўлибди-ю журъат этолмабди. У ўз тарихини унутганлардан унутмаганлар, ҳурликни севмайди-

ганлардан севадиганлар, қорнини ўйлайдиганлардан қадрини ўйлайдиганлар кўплигини тушида ҳам кўрмаган экан.

Исматбек Ҳуристонга қайтгач, мамлакат жунбушга келибди. Хушхабар аллақачон бутун дунёга ёйилган экан.

— Айтинг, эй халқим, — дебди Исматбек, — на бўйнида, на юрагида қуллик занжири бўлган юртни енгиб бўладими?

— Ҳеч қачон енгилмаймиз! — гувиллаб жавоб берибди халқ.

Исматбек самимий жилмайиб, қучоғини очиб, халқнинг орасига кирибди.

— Азизларим, — дебди у, — ҳаммамиз биргаликда ким эканимизни дунёга кўрсатиб қўяйлик, ана шунда Ватанимизга ҳеч қандай балойи қазо яқин йўламайди, Ҳуристон абадий ҳурлигича қолади!

Юртни сотганлар ўзини сотганлар бўлиб чиқибди. Уч шахзода каби юрагида юрт ишқи ёнмаганларни ҳеч ким эсламай қўйибди. Кимгаки ҳаёт шунчаки тирикчилик, ватан оддий макон бўлиб туюлса, у ҳеч вақога эришолмай тарих саҳифаларидан изсиз йўқолиб кетар экан.

ҚЎШНИНИНГ БОҒИ

Шаҳар чеккасидаги ҳовлига Расулжонлар кўчиб келибди. У ўзининг боғи бўлишини орзу қилган экан, орзуси ушалибди. Бироқ кўп ўтмай боғ тор кўрина бошлабди.

— Футбол майдони, ҳовуз, ўтлоқ, ўрмондагидек сон-саноксиз дарахтлар бўлса, — дебди у. — Футбол ўйнардим, ҳовузда балиқ тутардим, ўтлоқда итим

билан ўйнардим. Кейин ширин мевали дарахтларни санаб чиқардим. Ўрик шохига тахта қоқиб, уйча яшаш қандай маза! Уйчамнинг деразасидан дунёнинг нариги четидаги одамларни кўрса бўлади. Қасрдидир шундай боғ бормикан?

Расулжон нарвонга чиқиб, қўшни боққа мўраламоқчи бўлибди.

— Ўғлим, — дебди дадаси, — бировнинг боғига мўралаш одобдан эмас.

Расулжон ойисининг ёнига келибди.

— Қўшнимизнинг боғи каттами? — сўрабди у.

— Шунчалик каттаки, кирсанг адашиб қоласан, — деб жавоб берибди ойиси. — Мевалари ҳам кўп: ўрик, шафтоли, анжир, гилос, ёнғоқ, олма... Санаб адоғига етиб бўлмайди.

— Қушлар-чи?

— Худди ўрмондагидек сон-саноксиз қушлар яшайди. Тонг-саҳарда булбул, туш чоғида какку сайрайди. Олмахонларнинг шохдан шохга сакраб юришини айтмайсанми! Ўрик дарахти устига ёғоч уйча қурилган. Унга арқондан тўқилган нарвондан чиқиш мумкин. Дурбиндан қарасанг, дунёнинг нариги четидаги одамлар кўринади.

— Ҳовуз-чи? Ҳовуз борми?

— Ҳа. Қўшнимиз сендек ўғли билан қайиқчасига ўтиради-да, ҳовузнинг ўртасига сузиб боради. Кейин ота-бола сувга қармоқ ташлаб, балиқ тутишади.

— Нега бизнинг ҳовлимиз тор? — дебди Расулжон.

— Дарахтлар тўрттагина, ҳовуз ўрнида эса тоғора!

— Яқинда кўпқаватли уйдан кўчиб чиқдик-ку, ўғлим. Баҳорда даданг билан кўчатлар экасан, ёзда ҳовуз қаздирамиз. Қарабсанки, бизнинг ҳовли ҳам обод бўлади.

— Барибир анави боғдек бўлолмайди, — йиғлам-сирабди Расулжон. — Қаранг, ери катта! Бизники эса тор.

— Лекин бу ер ўз ҳовлимиз, — дебди ойиси.

Эртасига қўшнилари бир-бири билан танишибдилар.

— Ўғлингиз истаган вақтда менинг ўғлим билан бирга бизнинг боғда ўйнаши мумкин, — дебди қўшни хотин Расулжоннинг ойисига.

Расулжон севинганидан эчкидек ирғишлабди ва қўшниникига отланибди. У ажойиб боғни кезишни, ҳовуздаги қайиқда сузишни, ўтлоқчада футбол ўйнашни, айниқса, ўрик дарахтадаги уйчага чиқиб, дурбиндан дунёнинг нариги четини томоша қилишни хоҳлар экан.

Ўша куни болалар кечгача ўйнашибди.

— Ҳўш, қўшнининг боғида дарахтлар кўпмикан? — деб сўрабди дадаси кечқурун.

— Жуда ҳам кўп экан, — хомуш ҳолда жавоб берибди Расулжон. — Лекин ўртоғимнинг дадаси шохга осилмасликни, меваларни узмасликни, боғ ичкарасига кирмасликни, қушларни ҳуркитиб юбормасликни тайинлади.

— Ўрик дарахтадаги уйчага чиқдиларингми?

— Йўқ, ўртоғим дарсини тайёрламагани учун дадаси уйчага чиқишдан бир ой маҳрум қилди.

— Ҳовузни кўрдингми?

— Кўрдим. Ўртоғимнинг дадаси қайиқни бир четга олиб қўйган экан. У кишининг бўш вақти бўл-гандагина қайиқда сузишаркан. Болаларга ёлғиз сузиш мумкин эмас, дейишди.

— Демак, ўтлоқда кучук билан ўйнадиларингми?

— Йўқ. Кеча ўртоғим уни ҳовузга итариб юборган экан, дадаси: «Кучук улғайгунча у билан ўйнама, ўзингга бошқа эрмак топ», деб койибди.

— Ҳар ким ўз боғига ўзи хўжайин, — дебди дадаси.
— Бунинг учун улардан хафа бўлма. Сен бундан кейин ҳам ўртоғинг билан ўйнашинг мумкин, аммо бировнинг боғи ўзингнинг боғингдек бўлолмайди. Уларнинг қонунларига бўйсунинг керак.

Расулжон ўзларининг мўъжазгина боғи қўшни-
никидан қадрли ва гўзал эканини тушуниб етибди.

БАЛИҚ ҲАМ ВОВИЛЛАЙДИ

Биздан олислардаги Қора денгизда ставрида деб аталадиган она балиқ умр кечираркан. Яккаю ёлғиз ўғли ундан бир эн ҳам нари ажралмас экан.

— Болажоним, — дебди онаси, — кап-катта йигит бўлдинг. Ўртоқларингга қўшилиб, денгизни айлан, емиш излашни ўрган. Балки келин топсанг, уйлантириб қўярман.

— Вов-вов-вов, — итга ўхшаб вовиллабди ўғли. — Мен учун энг яхши ўртоқ, энг буюк устоз фақат сизсиз, ойижон. Бир орзуйим бор. Шу орзуйим ушалса...

— Вовиллашимизни одамларга исботлаш фикрингдан ҳали ҳам қайтмадингми? — ранжибди онаси. — Улар барибир овозингни эшитишмайди, қолаверса, бу хавфли. Сен кучук боласи эмас, балиқсан! Оғзини қапа-қапа очаётган балиқни ё аквариумда асир бўлиш, ё қизиган товада қовурилиш қисмати кутади.

— Исботламагунимча уйланмайман, — дебди ўғли.
— Бизни гунг деб ўйлашга одамзотнинг ҳаққи йўқ!

Ставриданинг ўғли қирғоқ томон сузиб кетибди. Шу вақтгача ёлғиз сузмаган экан. Онаси ортидан шошилибди Шу атрофда бир балиқчи кема турган экан, унинг узундан-узон тўрига иккиси ҳам илинибди. Бечоралар типирчилаб, қанчалик ялиниб-ёлворишмасин, одамлар эшитишмабди.

— Менга тажриба учун ставрида балиғи керак эди,
— дебди бир олим балиқчиларга.

Балиқчилар она-бола ставридаларни унга беришибди. Олим балиқларни аквариумга солиб, институт тажрибахонасидаги ҳовузга олиб келибди.

— Ўғлим, мен ёшимни яшаб, ошимни ошаб бўлдим, — дебди она балиқ. — Сен эса ҳаётда нима ҳам кўрдинг? Яқинда тўй қилмоқчи эдим. Невараларимни эркалаш, сузишга ўргатиш, Қора денгизда умримнинг охиригача яшаш энди армонга айланди.

— Ҳаммасига мен айбдорман, — йиғлабди ўғли ҳам. — Лекин биз ҳам гапиришимизни, гапларимиз одамларга худди вовиллашдек эшитилишини барибир исботлайман!

Ставриданинг ўғли жон-жаҳди билан ўзини юқорига отибди. Ҳавода биланглаб-биланглаб, ҳовузга шалоплаб қайтиб тушибди. Бу ҳолни такрорлаб, бор овози билан вовиллай бошлабди. Олим ва шогирдлари сакраётган балиқчани томоша қилишибди, аммо бирортаси вовиллашни эшитмабди.

Балиқ ҳолдан тойиб, ҳовуз тубига ёнбошлаб қолибди. Қараса, онаси дард-ҳасратга чидаёлмай ўлган экан. Бечора ўғли онасидан ҳам, денгиздаги бошқа ставридалардан ҳам айрилганини тушуниб, ҳўнг-ҳўнг йиғлабди.

Шу пайт олим ҳовузга бир ускуна туширибди.

— Энди қармоғингдан ҳам, тўрингдан ҳам кўрқмайман! — дебди балиқ усқунани думи билан ураркан. — Жонажон Ватанимдан, меҳрибон онамдан жудо қилган одамзотни ўла-ўлгунимча қарғайман! Қани, қайтадан тутинглар мени! Товага солиб пишириб енглар! Қўллaringдан яна нима келади?!

Бу ускуна гидрофон бўлиб, сув остидаги товуш-

ларни, ҳатто одамзот қулоғи эшитолмайдиган ультратовушларни ҳам қулоқчинга етказиб бераркан.

Шогирдлар қулоқчинни галма-гал тақиб, ҳайратланишибди. Не ажабки, ҳовуздадан итнинг вовиллашига ўхшаш овоз эшитилаётган эмиш.

— Наҳотки, балиқлар гапирса? — ҳайратланишибди улар.

— Ҳа, — дебди олим, — бу дунёда гапирмайдиган жонзот йўқ.

Олим ставрида қаттиқ асабийлашаётганини пайқабди. Онаси ўлганини кўриб, боласига раҳми келибди ва денгизга қўйиб юборибди.

Балиқ онаси ҳавас қилган ставрида қизга уйланиб, кўп фарзанд кўрибди. Олимлар эса гидрофон воситасида ставрида итдек вовиллашини, кефал балиғи от туёқлари тақиллашига ўхшаш овоз чиқаришини, денгиз елимбалиғи хур-хурлашини, товонбалиқ, зоғорабалиқ, сазанлар овқат еётганга ўхшаб чалп-чулп қилишини, илонбалиқ билан угор чийиллашини, Африка тангачадор балиғи эса мушук каби миёвлашини эшитишибди.

Бироқ булар ҳали овоз экан, холос. Балиқ тилини тўлиқ тушуниш, таржима қилиш, улар билан гаплашиш, дардларини тинглаш учун эса одамзот янада кўп ўқиши, изланиши даркор экан.

НОН АЗИЗ

Қадим замонда Ёвуз подшо деган ҳукмдор бўлган экан. Савдогарлар унинг мамлакатини четлаб ўтишар, ҳунармандлар ишлагани келишмас, бинокорлар бу юртда уй қургандан кўра ўзимиз учун сағана қурганимиз афзал деб билишаркан. Арзимас хато учун дорга осилишни ким истайди, дейсиз.

Мамлакат қашшоқлашиб, халқ ейишга сасиган балиқ ҳам тополмай қолибди.

— Бой мамлакатларни босиб оламиз! — дебди Ёвуз подшо.

Лашкар тоғдан ошиб, гўзал водийга ҳужум қилибди. Олтиндек сариқ бугдойлар чайқалган далаларга ўт қўйишибди, жангчи эркакларни қириб ташлаб, хотин ва болаларни асир олишибди.

— Асирларни олиб кетамиз, — дебди Ёвуз подшо. — Менинг халқим роҳат-фароғатда яшайди, уларнинг ўрнига қуллар меҳнат қилишади.

Қуллар учун кулбалар қурилибди. Кимда-ким она юртига қочишга уринса, дорга осилиши ҳақида эълонлар ҳар бир кулбага, ҳар бир дарахтга илиб қўйилибди.

Келгуси йилгача қуллар озиб-тўзиб, касалманд бўлиб қолишибди.

— Ҳолдан тойдик, — арз қилишибди қуллар Ёвуз подшога. — Илтимос, бизга ҳам ер беринг. Бугдой экиб, дон етиштирайлик. Акс ҳолда ҳаммамиз қирилиб кетиб, ишчисиз қоласиз.

— Меҳнатларинг эвазига балиқ, буғу, мол гўштлари, товук тухуми, ҳатто мева-чева ҳам беришяпти, нега энди қоринларинг тўймаяпти? — ўшқирибди Ёвуз подшо. — Тўқликка шўхлик қилганларни зиндонга ташлашни буюраман!

Шунда вазир Ёвуз подшонинг қулоғига шивирлабди:

— Шоҳим, уларни зиндонга ташласак, иш нима бўлади? Арзимас бир ўсимликни экишга рухсат берганингиз маъқул эмасмикан?

Ёвуз подшо ёлғиз шу вазирнинг гапига кираркан. Сувсиз ерлардан қулларга жой беришга фармон

чиқарибди. Ўша йили ёмғир кўп ёғиб, буғдойлар мўл ҳосил берибди. Қуллар буғдойларни ўриб, донини шамолда совуришибди. Сўнг иккита тошдан ясалган қўл тегирмонда ун қилишибди. Шундай нон пиширишибдики, тилладан ҳам ёрқинроқ ярақлармиш. Ҳаммалари нонни кўриб, йиғлашибди. Нон олис водийни, муқаддас ватанни, ҳалок бўлган эрларини, ака-укаларини ёдга солибди.

— Биз сасиган балиқ, қуртлаган мева-чева есак ҳам, фарзандларимиз нон еб улғайишсин, — дебди қуллар.

Ноннинг ушоғини ҳам увол қилмасдан болаларга едира бошлашибди. Ёвуз подшонинг одамлари қараса, қулларнинг болалари аслзодалардан кўра бақувват, ақлли ва ғайратли бўлиб вояга етаётганмиш.

— Бунинг сири нимада эканини аниқланглар! — қичқирибди Ёвуз подшо.

Айғоқчилар саройга халослаб келишибди. Қуллар ўз далаларида етиштирган буғдойдан нон деган егулик пишираётганлари ҳақида маълумот етказишибди.

— Нон нима ўзи? — сўрабди Ёвуз подшо.

— Буғдой дони янчилиб, ун қилинади. Ундан ҳамир қорилиб, оловда пиширилади. Бу нон дейилади, шоҳим.

— Ҳозироқ қуллардан нонларни тортиб олиб, кўчага улоқтиришни буюраман! — дебди Ёвуз подшо. — Кўчадан ўтаётган ҳар бир аслзода нонни босиб ўтсин!

Даҳшатли фармонни эшитган қуллар исён кўтаришибди. Қачонгача бош эгиб, қул бўлиб яшашади?

Бироқ кучлар тенг емас экан. Шунда ёш йигитлар Ёвуз подшо лашкарини тўхтатиб туришга, аёллар ва болалар эса ватанга қочишга қарор қилишибди.

Уч кеча-кундуз жанг бўлибди. Ёш йигитлар сўнгги

томчи қони қолгунча курашиб, озодлик ва нон учун жон беришибди. Жангда Ёвуз подшо, унинг вазирлари, аскарлари ҳам ҳалок бўлишибди. Аёллар ва болалар эса довон ошиб, ўз ватанларига етиб олибдилар.

Йиллар ўтибди. Болалар улғайиб, кучли давлатни барпо қилишибди. Улар ота-боболари учун қасос олиш мақсадида Ёвуз подшо мамлакатига келишибди. Бу ерда бўлиқ буғдойзорни кўриб ажабланишибди. Ёвуз подшо халқи кўрққанидан нон кўтариб чиқибди. Ноннинг ҳурматига бу юрт аҳлини кечиришибди. Уруш бўлмабди.

БЎШ ПЎСТАК

Бир одамнинг кўчқор терисидан тайёрланган пўстаги бор экан. У ўзи ўтирмасдан, бошқаларни пўстакка таклиф этишни яхши кўраркан. «Нега бундай қиласан?» деб сўрашса, «Мен иссиқ пўстакда чордона курсаму бошқалар захда ўтирса, виждоним қийналади», дер экан. Ҳатто, бадавлат кишиларнинг тўйига борганда, ҳаммага зарбоп кўрпачалар етса ҳам у пўстагини кимгадир тўшаб бермагунича бир тишлам нон емас экан. Охир-оқибат унга «Бўш пўстак» деб лақаб қўйишибди.

Айтишларича, бир савдогар карвондан адашиб, ярим кечаси «Бўш пўстак»нинг кулбасига дуч келибди. Ичкарида чироқ хира ёниқ эмиш. Савдогар: «Жой сўрашдан аввал кулбада ким яшашини билайчи», деб деразадан мўраласа, «Бўш пўстак» биров билан гаплашаётганмиш. Савдогар кулба ичига кўз югуртирибди, аммо пўстакдан бошқа ҳеч вақо йўқ экан. Шунда дарчадан шамол кириб, чироқ лопил-

лаб ёнибди-ю, пўстак устида шарпа кўринибди. Бадбашара махлуқ ўтирганини бир қарашда пайқаш мушкул экан.

Эртасига пўстак ҳақида қўрқинчли миш-миш тар-қалибди.

— Миш-мишларга ишониш яхшимас, — дебди «Бўш пўстак» ўшандан сўнг. — Модомики, пўстагимда махлуқ ўтирар экан, нега уни тўй-маъракаларга кўтариб бораман? Нега ўша махлуқ пўстакни уйдан олиб чиқишимга рухсат беради? Ҳа, бу гап шунчаки сафсата! Мен ҳар доим элнинг тагига пўстак тўшаб юрсам дейман.

Кўп ўтмай юртга босқинчилар ҳужум қилишибди. «Бўш пўстак»нинг қишлоғи бир ҳафта мамлакат шоҳининг аскарлари томонидан эгалланса, иккинчи ҳафта яна душман қўлига ўтаркан. Тепаликда жойлашган қишлоқнинг атрофи жарликлар билан ўралгани учун мисоли бир қалъа экан.

Жангу жадалда уйлар вайрон бўлиб, кўрпа-тўшаклар оловда куйиб кетибди. «Бўш пўстак»нинг хароб кулбаси қишлоқдан нарида бўлгани учун омон қолибди. Одамлар энди пўстак ҳақидаги қўрқинчли афсонани унутиб, унга умидвор тикилишармиш. Совуқ кунда иссиққина пўстакда ором олишни ким ҳам истамайди.

— Ҳой, «Бўш пўстак», — дейишибди унга, — урушда сен ҳеч нарсa йўқотмадинг-а? Пўстагиндан бошқа ниманг бор ўзи?

— Урушда бебаҳо нарсамни йўқотяпман, — қовоғини солибди «Бўш пўстак» ва пўстагини қўлтиқлаб кулбасига жўнаб қолибди.

«Оғир кунда биздан эски пўстакни қизғанди», деб одамлар яна унинг пўстагига ўтирмай қўйишибди.

«Ҳар доим элнинг тагига пўстак тўшаб юрсам дейман» деган гапини унутишмагани учун уни иккиюзламачига чиқаришибди.

Уруш давом этибди. Барча қалъалар, қўрғонлар душман томонидан вайрон қилинибди. Фақат «Бўш пўстак»нинг қишлоғи ва унинг йўл бўйидаги кулбаси қолибди. Юрт подшоси босқинчилардан қочиб, оз сонли аскарлари билан шу қишлоққа чекинибди. Энди қишлоқнинг забт этилгани юртнинг забт этилгани экан.

— Бутунлай босиб олиш ва подшосини ўлдириш қийинми?! Нега шунча вақтдан бери бу қишлоқни ер юзидан супуриб ташламадинглар?! — деб душман шоҳи ҳам жангга келибди.

Қишлоқ аҳли ватанни босқинчиларга бергандан кўра ўлган яхши, дейишибди. «Бўш пўстак» эса кулбасидан пўстагини қўлтиқлаб чиқибди.

— Эй янги шоҳим, — деб таъзим қилибди у душман шоҳига, — мен «Бўш пўстак» лақабли оддий фуқароман. Шунчалик меҳмондўстманки, пўстагимга бир марта ҳам ўтирмаганман. Агар сиз қишлоғим аҳли олдида пўстагимга ўтирсангиз, нақадар марҳаматли шоҳ эканингизни ҳамма кўради. Айтмоқчиманки, пўстакни эгаллашингиз — юртни эгаллашингиздир. Чунки пўстак оддий пўстак эмас, ота-боболаримдан қолган ёдгорлик. У ҳар доим тўймаъракаларнинг тўридан жой олиб келган. Ҳамма уни эъзозлаган, байроқ каби табаррук этган.

Душман шоҳининг одамлари «Бўш пўстак» тўғри гапираётганини тасдиқлашибди, лекин охири кунларда одамлар пўстакдан юз ўгиришганини ҳам сўзлаб беришибди.

— Майли, — дебди душман шоҳи. — Бироқ мен ўтирмайман, балки оёқларим остида топтайман.

Мағлуб элнинг пўстаги шу ҳолга тушади! Ахир, уни тахтимга тўшанчи қилмайман-ку!

Душман шоҳи пўстак устига чиққан заҳоти чоҳга қулаб тушибди. Чоҳ тубидаги ўткир найзалар санчилиб, тил тортмай ўлибди. «Бўш пўстак» қишлоғи томон югуриб:

— Душман шоҳи ўлди! Жонажон ватан учун жанг-га!.. — деб қичқирибди.

Орқадан узилган камон ўқи «Бўш пўстак»ни ҳам ҳалок қилибди. Ватан ҳимоячилари бошсиз қолган душман лашкарига шердай ташланибдилар. Босқинчилар тум-тарақай қочишибди.

Халқ «Бўш пўстак»ни иззат-икром билан дафн этибди. «Урушда бебаҳо нарсамни йўқотяпман» деганида «Бўш пўстак» ўз пўстагини эмас, ватанини назарда тутганини одамлар тушуниб етишибди.

Айримлар пўстакни у билан бирга кўмишган деса, айримлар ўлкашунослик музейларидан бирида ҳозиргача сақланади, дейишади. Аниқ ҳақиқатни тарихчилардан сўраш керак.

ҚАҲРАМОН ВА ШВАРЦЕНЕГГЕР

Яқин ўтган замонда Қаҳрамон исмли бола бўлган экан. Ҳозир у машҳур спортчи экан. Болалик кунларининг бирида телевизор кўриб ўтирганида, бир воқеа содир бўлибдию шу-шу интилувчан болага айланиб қолибди.

Хўш, қандай воқеа бўлган экан?

— Ўғлим, биз қўшни қишлоққа тўйга кетяпмиз, — дебди ўша кун отаси. — Келгунимизча мол-ҳолдан хабар ол, кўчага ўйнаб кетма, тушундингми?

— Тушундим, — деб жавоб берибди Қаҳрамон.

— Дарсингни тайёрлаб ўтир, телевизор қўйма, — дебди онаси.

– Тушундим, дедим-ку, – бош силкибди Қаҳрамон.

Хаёли янги кино билан банд бўлиб, ота-онаси жўнаб кетиши билан у телевизор қўйибди. Қора кўзойнак таққан бақувват киши ярим одам, ярим робот экан, ўқ тегса ҳам ўлмас эмиш. «Терминатор» деб аталаркан. У бир болани душмандан қутқарибди...

Қаҳрамон телевизордан кўз узмабди. Дарс тайёрлаш ва мол-қолга қарашни ҳам унутибди. Кино тугагач, видеокассетани яна бошидан қўйибди. Бир пайт:

– Ҳой, сен! – деган овоз эшитилибди. – Бу ёққа кел!

Қараса, Шварценеггер телевизордан туриб, унга гапираётган эмиш.

– Ярамас бола! Кинони қайтадан кўрмоқчимисан? – дебди ғазабланиб.

– Мен сизнинг мухлисингизман! Келажакда сиздек бўлмоқчиман!

– Ўз юртингда мендан кучли қаҳрамонларингнинг сон-санови йўқ-ку, – дебди Шварценеггер. – Тарихда ўтган аждодларинг-чи? Бу бир қизиқарли фильм, холос. Бу ёққа қара, режиссёрлар, операторлар, гриммчилар ишляпти.

Киночилар Қаҳрамонга «эҳ, бечора» дегандек тикилиб туришганмиш.

– Кино туфайли машҳур бўлдим, – гапида давом этибди Шварценеггер, – лекин сен учун ҳеч қанақа қаҳрамонлик кўрсатмаганман, сенга бегонаман. Ота-боболаринг, аждодларинг эса сен учун курашган, жасоратию илм-амалларига ҳалигача бутун дунё лол қолади. Улардек бўлишни истамайсанми?

– Истайман, – дебди Қаҳрамон.

– Сен ўз тарихингни яхши билмаганинг учун менга ҳавас қилиб ўтирибсан. Билиб қўй, менга ҳавас қиладиган ўз халқим, ўз фарзандларим бор.

Шварценеггер мулойимлашибди. У кинодагидек қаҳри қаттиқ одам-робот эмас экан.

— Дарсингни тайёрламасанг, спорт билан шуғулланмасанг, олдинга катта мақсад қўймасанг, қандай қилиб аждодларингдек бўлоласан? Анави томонга қара, — деб Шварценеггер юз чоғли алпкелбат йигитларни кўрсатибди. — Булар шунча ҳаракат қилишса ҳам менинг даражамга етолмадилар. Сен ҳаракат қилиш у ёқда турсин, кино кўриб ётибсан, ота-онанг тайинлаган кичик вазифани ҳам бажаролмайсан. Энди айт-чи, ким бўлиб етишасан?

Киночилар Шварценеггерга тасанно айтиб қарсак чалишибди. «Шу ялқов бола сиздек бўлмоқчимиз? Меҳнат қилмасдан шон-шухрат талаб қилиш қанчалик аҳмоқлик!» деб кулишибди...

Қаҳрамон уйғониб кетибди. Ҳозиргина кўрганлари туш эканини билса-да, ишонгиси келмасмиш. У телевизорни ўчириб, ҳовлига чопиб чиқибди. Аввал отаси буюрган, кейин онаси айтган вазифаларни бажарибди.

Орадан йиллар ўтиб, у ўз олдига қўйган қийин мақсадларга ҳам эришибди. Америкадаги бир мусобақада голибликни қўлга киритиб, ўзини ватан қаҳрамонидек ҳис этибди.

— Мен, — дебди Қаҳрамон журналистларга, — ўз Ватаним, халқим, аждодларим шарафини ҳимоя қилдим. Бунинг учун кечаю кундуз машаққатли меҳнатдан бош кўтармадим...

Буни қарангки, залда Шварценеггер ҳам ўтирган экан. У ўрнидан туриб, ҳаммадан қаттиқроқ қарсак чалибди, кейин ўзбек ўғлонининг қўлидан қисиб, самимий табриклабди.

Тақлид қилган эмас, меҳнат қилган голиб бўлади.

МУНДАРИЖА

Қисса

Гуноҳ калити	3
--------------------	---

Шеърлар

Асрасин	121
«Кўрсак деймиз жаннатни, қўрқамиз биз дўзахдан...»	121
«Ёлғон дунё охирига оёқ чўзиб...»	122
«Кексайганда ичди бир одам...»	123
Шукр қилгин	124
Оила	126
«Эй кўзлари ёшга тўлган жайрон бола...»	127
«Сенинг дунёнг тинч бўлса...»	128
«Менга қаср берманг, юракдош этинг...»	130
«Кетсам агар сирларимни очмай зинҳор...»	130
«Танлаганинг бир кун келиб ёқмай қолса...»	131
Танимайсиз	133
«Бу дунёнинг асал-қанди, бола-бола...»	133
Учрашув	134
Ватан	135
«Унга аста ташладим нигоҳ...»	136
Фарзандларим	137
Пул	138
Бузилмасин... ..	140
Жон болам... ..	141
Бевафо	142
Онажон	144
«Қисмат мени бошлаб келди ўша кеча...»	145
«Ота!..»	145
«Дўстим!..»	146
«Ким билади, сени эртага...»	147
«Менинг фақат битта тилагим...»	147
Тунги дераза	148

«Кўчадан бир аёл ўтмоқда...»	149
9 март	150
Шамол	150
Гийбатдан кўрқ	151
«Сўнгги кўнғироқ»дан қайтган кунингда...»	152
Сўнгги марта, ёр... ..	153
Насиб этса учрашармиз биз	154
Ҳақиқат	155
Янги кўйлак	155
«Ўлганман...»	156
«Эй қиз, нега бунча менга ёқасан?..»	157
Гулим	158
Машҳур одам	158
Қабоҳатга деганим	159
«Милтиқ тушди тарақлаб полга...»	160
Уруш	161
«Ёзма нутқнинг юраги...»	161
Тўртликлар	163
Туюқлар	166

Ватан ҳақида эртаклар

Ватанбой	168
Сурат	174
Халқ ва болакай	177
Уч амакивачча	180
Ҳайкал	183
Қора уй	185
Чумолининг ватани	188
Ҳуристон	191
Қўшнининг боғи	208
Балиқ ҳам вовиллайди	211
Нон азиз	213
Бўш пўстак	216
Қаҳрамон ва Шварценеггер	219

Адабий-бадиий нашр

Азамат ҚОРЖОВОВ

ГУНОҲ КАЛИТИ

Қисса, шеърлар ва эртаклар

Муҳаррир:	<i>О.Қанаев</i>
Дизайнер:	<i>Р.Ташматов</i>
Мусаҳҳиҳ:	<i>М.Холиқова</i>
Саҳифаловчи:	<i>Г.Курбанбаева</i>

Нашриёт лицензияси: АІ №270

Босишга 28.05.2018 йилда берилди. Қоғоз бичими 60x84 1/16

“Virtec Times UZ” гарнитурасида офсет усулда босилди.

Нашр босма табоғи 12,0 Адади 4000 Буюртма №41

«IJOD-PRESS» нашриётида нашрга тайёрланди.

«Dizayn-Print» МЧЖ ЎИЧК босмахонасида чоп этилди.

100054.Тошкент шаҳри, Чўпон ота кўчаси, 28-а уй.

Телефон: (371) 273-19-51

Факс: (371) 273-19-50

Email: book@ijodpress.uz

www.IjodPress.uz